

2'16 }

Recenzovaný společenskovední časopis
Peer-reviewed social science journal
2016 * Ročník / Volume XII * Číslo / Issue 2
www.sets.cz

Scientia ^{et} Societas

03 Stále užší Unie: přínosná, nebo pochybná cesta při řešení problémů EU a jejich členských států?

17 Úspěchy a neúspěchy evropské integrace pohledem práva EU

32 Limit dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení

68 Role žen v ekonomice a společnosti: minulost, současnost a budoucnost

Obsah / Contents

Vědecké stati / Scientific articles

- 3 Stále užší Unie: přínosná, nebo pochybná cesta při řešení problémů EU a jejích členských států? /
Ever closer Union: beneficial or questionable way to solve problems of the EU and its Member States?
- 17 Úspěchy a neúspěchy evropské integrace pohledem práva EU /
Successes and failures of the European integration from the EU law perspective
- 32 Limit dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení / Limit on the amount of a long-term sustainable public debt
- 47 Je možné se dobře užít prací? Sociálně-ekonomické aspekty trhu práce a jejich vliv na fungování národního
hospodářství / Is it well worth to work for a living? The socioeconomic aspects of labour market and their
consequences in national economy
- 68 Role žen v ekonomice a společnosti: minulost, současnost a budoucnost /
The role of women in the economy and society: past, present and future
- 86 Zohlednění dob výchovy dětí v systému důchodového zabezpečení /
Reflection of Child Care Periods in Pension System
- 96 Institut dlouhodobých vdovských a vdoveckých důchodů pohledem mezinárodního srovnání /
Institution of long-term widow and widower pensions in a comparative perspective
- 106 Migrace nejen jako bezpečnostní problém / Migration not only as a security problem
- 113 Karel Marx a jeho postoj k vybraným politickým přesahům idealismu /
Karl Marx and His Stance on Selected Political Overlaps of the Idealist Philosophy
- 123 A New Framework for Data Validity and Some Shortcomings of Most Important Data Quality Dimensions
- 143 Usage of non-financial metrics for measuring marketing effectiveness
- 152 Trendy digitálního marketingu a konkurenceschopnost internetové reklamy v České republice /
Trends in digital marketing and competitiveness of Internet advertising in the Czech Republic

Stále užší Unie: přínosná, nebo pochybná cesta při řešení problémů EU a jejích členských států?

► PhDr. Jiří Malý, Ph.D. » ředitel Institutu evropské integrace, NEWTON College, a.s.¹

* 1. Stále užší integrace, stále užší Unie – cíle zakládajících smluv EU

Zakládající smlouvy EU – Smlouva o Evropské unii a Smlouva o fungování Evropské unie – jsou formulovány tak, aby podporovaly neustálé prohlubování evropské integrace. Tímto směrem jsou orientovány rovněž závazné právní akty EU – nařízení, směrnice a rozhodnutí –, které jsou od zakládajících smluv EU odvozeny.

Článek 1 Smlouvy o Evropské unii konstatuje: „*Touto smlouvou zakládají vysoké smluvní strany mezi sebou Evropskou unii (dále jen „Unie“), jíž členské státy svěřují pravomoci k dosažení společných cílů. Tato smlouva představuje novou etapu v procesu vytváření stále užšího svazku mezi národy Evropy, v němž jsou rozhodnutí přijímána co nejotevřeněji a co nejbližše občanům. Unie je založena na této smlouvě a na Smlouvě o fungování Evropské unie (dále jen „Smlouvy“). Tyto dvě smlouvy mají stejnou právní sílu...*“ Článek 1 Smlouvy o Evropské unii tedy předpokládá vytváření stále užšího svazku mezi členskými státy EU, tj. stále užší či stále hlubší integraci členských států.

Cíle této neustále se prohlubující evropské

integrace jsou definovány v článku 3 Smlouvy o Evropské unii. Odstavec 3 tohoto článku uvádí cíle v ekonomické oblasti, mezi nimi i vysokou konkurenceschopnost ekonomik členských zemí: „*Unie vytváří vnitřní trh. Usiluje o udržitelný rozvoj Evropy, založený na vyváženém hospodářském růstu a na cenové stabilitě, vysoce konkurenceschopném sociálně tržním hospodářství směřujícím k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku a na vysokém stupni ochrany a zlepšování kvality životního prostředí. Podporuje vědecký a technický pokrok... Podporuje hospodářskou, sociální a územní soudržnost a solidaritu mezi členskými státy...*“ Odstavec 4 článku 3 Smlouvy o Evropské unii pak deklaruje euro jako jednotnou měnu Evropské unie: „*Unie vytváří hospodářskou a měnovou unii, jejíž měnou je euro.*“

Výše uvedené základní charakteristiky a cíle Evropské unie jsou podrobněji rozvedeny ve Smlouvě o fungování Evropské unie. Podle dvou odstavců článku 119 Smlouvy o fungování Evropské unie patří k základům realizace hospodářské politiky v EU úzká koordinace hospodářských politik členských států, vymezení společných cílů, existence jednotné měny euro a provádění jednotné měnové a devizové politiky:

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu Podpora šíření poznatků výzkumu evropské integrace (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/09.0128). Projekt byl v období 1. 9. 2009–31. 8. 2012 spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, od 1. 9. 2012 do 31. 8. 2017 se projekt nachází ve fázi udržitelnosti.

1. Činnosti členských států a Unie ve smyslu článku 3 Smlouvy o Evropské unii zahrnují za podmínek stanovených Smlouvami zavedení hospodářské politiky, která je založena na úzké koordinaci hospodářských politik členských států, na vnitřním trhu a na vymezení společných cílů a která je prováděna v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží.
2. Souběžně s tím zahrnují tyto činnosti za podmínek a v souladu s postupy stanovenými Smlouvami jednotnou měnu – euro, jakož i vymezení a provádění jednotné měnové a devizové politiky, jejímž prvořadým cílem je udržet cenovou stabilitu, a aniž je dotčen tento cíl, podporovat obecnou hospodářskou politiku v Unii v souladu se zásadou otevřeného tržního hospodářství s volnou soutěží.

Článek 121 Smlouvy o fungování Evropské unie ve svých čtyřech odstavcích definuje hospodářské politiky členských států jako věc společného zájmu a předmět koordinace. Požaduje soulad hospodářských politik členských států s přijatými hlavními směry hospodářských politik EU a zajištění trvalé konvergence hospodářské výkonnosti členských států:

1. Členské státy považují své hospodářské politiky za věc společného zájmu a koordinují je v rámci Rady...
2. Rada přijme na doporučení Komise návrh hlavních směrů hospodářských politik členských států a Unie a podá o tom zprávu Evropské radě. Evropská rada na základě zprávy Rady projedná závěry o hlavních směrech hospodářských politik členských států a Unie. Na základě těchto závěrů podá Rada doporučení, ve kterém budou tyto hlavní směry vymezeny. Rada o svém doporučení informuje Evropský parlament.
3. K zajištění užší koordinace hospodářských politik a trvalé konvergence hospodářské výkonnosti členských států sleduje Rada na základě zpráv předkládaných Komisí hospodářský vývoj v každém členském státě a v Unii, jakož i soulad hospodářských politik s hlavními směry uvedenými v odstavci 2, a pravidelně provádí celkové hod-

nocení. Pro účely tohoto mnohostranného dohledu poskytují členské státy Komisi informace o důležitých opatřeních v oblasti své hospodářské politiky, jakož i další informace, které považují za nezbytné.

4. Zjistí-li se na základě postupu uvedeného v odstavci 3, že hospodářské politiky členského státu nejsou v souladu s hlavními směry uvedenými v odstavci 2 nebo že by mohly ohrozit řádné fungování hospodářské a měnové unie, může se Komise na dotčený členský stát obrátit s varováním. Rada může na doporučení Komise podat dotčenému členskému státu nezbytná doporučení. Rada může na návrh Komise rozhodnout o zveřejnění svých doporučení...

Článek 126 Smlouvy o fungování Evropské unie ve svých jednotlivých odstavcích specifikuje pravidla pro rozpočtový dohled nad členskými zeměmi Evropské unie. Formuluje kritéria, jejichž prostřednictvím se kontroluje dodržování rozpočtové kázně v členských zemích, stejně jako postupy při vzniku nadměrného schodku veřejných financí v členských státech EU, včetně možnosti uvalení sankcí na státy s nadměrným schodkem:

1. Členské státy se vyvarují nadměrných schodků veřejných financí.
2. Komise sleduje vývoj rozpočtové situace a výši veřejného dluhu v členských státech, aby bylo možno zjistit závažné chyby. Zkoumá zejména dodržování rozpočtové kázně na základě těchto dvou kritérií:
 - a) zda poměr plánovaného nebo skutečného schodku veřejných financí k hrubému domácímu produktu nepřekračuje referenční hodnotu, ledaže by buď poměr podstatně a nepřetržitě klesal a dosáhl úrovně, která se blíží referenční hodnotě, nebo by překročení referenční hodnoty bylo pouze výjimečné a dočasné a poměr zůstával blízko k referenční hodnotě;
 - b) zda poměr veřejného dluhu k hrubému domácímu produktu nepřekračuje referenční hodnotu, ledaže se poměr dostatečně snižuje a blíží se uspokojivým tempem k referenční hodnotě.

Referenční hodnoty jsou stanoveny v Protokolu o postupu při nadměrném schodku připojeném ke Smlouvám.

3. Nesplňuje-li členský stát požadavky podle jednoho nebo žádného z těchto kritérií, Komise vypracuje zprávu...
5. Usoudí-li Komise, že v členském státě existuje nebo může vzniknout nadměrný schodek, předloží stanovisko dotyčnému členskému státu a informuje o tom Radu.
6. Rada na návrh Komise a po zvážení všech připomínek, které dotyčný členský stát případně učiní, rozhodne po celkovém zhodnocení, zda existuje nadměrný schodek.
7. Rozhodne-li Rada podle odstavce 6, že nadměrný schodek existuje, přijme bez zbytečného odkladu na doporučení Komise doporučení, která podá dotyčnému členskému státu, aby tento členský stát mohl ve stanovené lhůtě tuto situaci ukončit. S výhradou odstavce 8 nebudou tato doporučení zveřejněna.
8. Zjistí-li Rada, že ve stanovené lhůtě nebyla na její doporučení přijata žádná účinná opatření, může svá doporučení zveřejnit.
9. Nenásleduje-li členský stát ani poté doporučení Rady, může Rada rozhodnout o výzvě členskému státu, aby v určité lhůtě učinil opatření ke snížení schodku, která Rada považuje za nezbytná pro nápravu situace. V takovém případě může Rada žádat dotyčný členský stát, aby podle zvláštního harmonogramu předkládal zprávy za účelem posouzení jeho úsilí o nápravu.
11. Pokud se členský stát nepodřídí rozhodnutí přijatému podle odstavce 9, může Rada rozhodnout, že použije nebo případně zesílí jedno nebo více z následujících opatření:
 - požádá dotyčný členský stát, aby před vydáním obligací a jiných cenných papírů zveřejnil dodatečné informace, které Rada určí,
 - vyzve Evropskou investiční banku, aby přehodnotila svou úvěrovou politiku vůči dotyčnému členskému státu,

- požádá dotyčný členský stát, aby uložil neúročný vklad v přiměřené výši u Unie, dokud nebude podle názoru Rady nadměrný schodek napraven,
- uloží pokuty v přiměřené výši.

Předseda Rady informuje Evropský parlament o přijatých rozhodnutích.

Skutečnost, že zakládající smlouvy EU i od nich odvozené závazné právní akty EU jsou orientovány na neustálé prohlubování evropské integrace, má zásadní důsledky. Pokud se v Evropské unii a v jejích členských státech objeví závažné problémy či krize, jejich řešení se hledá nikoli primárně na úrovni jednotlivých členských států, ale především na úrovni Evropské unie. Orgány Evropské unie a obvykle i většina členských států EU hledá řešení problémů a krizi v dalším prohlubování evropské integrace a v dalším posilování pravomocí orgánů Evropské unie. Odpovědi na problémy a krize jsou okřídlené frází typu „evropské řešení“ nebo „více Evropy“.

2. Pomohla užší integrace EU vyřešit dluhovou krizi?

Například při řešení dluhové krize, která od roku 2010 postupně zasáhla pět členských států eurozóny – Řecko, Irsko, Portugalsko, Španělsko a Kypr –, byla hned od počátku vyloučena možnost vystoupení těchto problémových zemí z měnové unie. To by totiž představovalo dezintegrační krok, který by byl v rozporu se zněním zakládajících smluv EU i s politikou orgánů Evropské unie. Představitel jednoho z těchto orgánů, tehdejší člen Evropské komise zodpovědný za hospodářské a měnové záležitosti Joaquín Almunia, na Světovém ekonomickém fóru v Davosu koncem ledna 2010 na dotaz, zda existuje možnost, že Řecko vystoupí z eurozóny, odpověděl: „V žádném případě. Bylo by šílené snažit se řešit problémy, které má Řecko, mimo eurozónu.“²

Opatření k řešení dluhové krize naopak zahrno-

² Eurokomisař: Řecko a státní bankrot? To v eurozóně nepřipadá v úvahu. <http://ekonomika.ihned.cz>, 29. 1. 2010.

vala změny práva EU, které dále prohlubovaly evropskou integraci. V květnu 2013 vstoupila v účinnost novelizace jedné ze zakládajících smluv EU, konkrétně článku 136 Smlouvy o fungování Evropské unie, která právně zakotvila fungování stálého záchranného mechanismu pro poskytování finanční pomoci členským zemím eurozóny v problémech – Evropského mechanismu stability. Již předtím přitom byly ke stejnému účelu vytvořeny dva dočasné záchranné mechanismy. Celkově byla pěti zemím eurozóny postiženým dluhovou krizí poskytnuta finanční pomoc ve výši 498,2 mld. eur.

Dále byly přijaty nové právní akty EU – nařízení a směrnice – k posílení rozpočtového a makroekonomického dohledu nad zeměmi eurozóny a k prohloubení koordinace jejich hospodářských politik. V prosinci 2011 vstoupil v účinnost tzv. six pack, soubor pěti nařízení a jedné směrnice EU, jímž byl novelizován Pakt stability a růstu, zpřísněn rozpočtový dohled nad zeměmi eurozóny

a zaveden makroekonomický dohled pro členské státy EU. V květnu 2013 vstoupil v účinnost soubor dvou nařízení EU zvaný two pack, který dále zpřísnil pravidla pro členské státy eurozóny nacházející se v postupu při nadměrném schodku a čerpající finanční pomoc ze záchranných mechanismů eurozóny. Od roku 2014 jsou pak realizovány další kroky prohlubující evropskou integraci – je vytvářena bankovní unie a unie kapitálových trhů.

Přes realizaci výše uvedených opatření prohlubujících evropskou integraci ve fiskální a dalších oblastech však nelze považovat dluhovou krizi v uvedených pěti zemích eurozóny za vyřešenou. V roce 2015 totiž měly všechny tyto země vyšší veřejný dluh než v době, kdy v nich dluhová krize vypukla a kdy začala být zaváděna protikrizová opatření (viz tabulka 1).

Jediným státem z této pětice, který se podle dostupných údajů pravděpodobně nachází na cestě k překonání dluhové krize, je Irsko. Veřejný dluh

Jak nejvíce konkurenceschopná země EU (Německo), tak nejméně konkurenceschopná země EU (Řecko) jsou členskými státy eurozóny. Tyto dvě země nacházející se na 4. a 81. místě světového žebříčku konkurenceschopnosti jsou spojeny jednotnou měnou, jednotnou měnovou politikou, bankovní unií a jsou rovněž v schengenském prostoru pro volný pohyb osob. Německo a Řecko tedy patří do skupiny nejúžeji integrovaných států EU, přesto jsou jejich úrovně konkurenceschopnosti extrémně rozdílné.

Tabulka č. 1 » Veřejný dluh pěti členských zemí eurozóny, které zasáhla dluhová krize, v letech 2007–2015 (v % HDP)

Země	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ¹⁾
Řecko	103,1	109,4	126,7	146,2	172,0	159,4	177,0	178,6	179,0
Portugalsko	68,4	71,7	83,6	96,2	111,4	126,2	129,0	130,2	129,1
Kypr	53,9	45,1	53,9	56,3	65,8	79,3	102,5	108,2	108,4
Španělsko	35,5	39,4	52,7	60,1	69,5	85,4	93,7	99,3	100,7
Irsko	23,9	42,4	61,8	86,8	109,3	120,2	120,0	107,5	98,4

¹⁾ prognóza podle European Economic Forecast — Winter 2016
Pramen: European Economic Forecast — Winter 2016; Eurostat

Irska se zpětínásobil z předkrizové úrovně 23,9 % HDP na 120 % HDP v letech 2012–2013, avšak od roku 2014 významně klesá. V roce 2015 se irský veřejný dluh snížil na 98,4 % HDP, což je ale stále čtyřnásobek předkrizové úrovně.

V Portugalsku se nárůst veřejného dluhu zastavil, avšak nedochází k jeho významnému snižování jako v Irsku. Veřejný dluh Portugalska v roce 2015 poklesl oproti roku 2014 jen velmi mírně na 129,1 % HDP, a zůstává tak téměř dvojnásobný v porovnání s předkrizovou úrovní.

V Řecku, na Kypru a ve Španělsku se veřejný dluh navzdory realizovaným protikrizovým opatřením stále zvyšuje. Řecký veřejný dluh se z předkrizové úrovně 103,1 % HDP zvýšil na 179 % HDP v roce 2015, což je nejvyšší úroveň ze všech zemí eurozóny. Veřejný dluh Kypru vzrostl oproti hodnotám dosahovaným před krizí dvojnásobně na 108,4 % HDP v roce 2015, veřejný dluh Španělska se pak v porovnání s předkrizovou úrovní zvýšil téměř trojnásobně na 100,7 % HDP v roce 2015.

3. Je stále integrovanější EU i stále více konkurenceschopná?

Vraťme se k článku 3 odstavci 3 Smlouvy o Evropské unii, který jako jeden z cílů EU v ekonomické oblasti uvádí vysoce konkurenceschopné hospodářství. Daří se v procesu prohlubování evropské integrace zvyšovat, respektive udržovat vysokou konkurenceschopnost ekonomik Evropské unie a jejích členských států?

Metodika měření a hodnocení konkurenceschopnosti ekonomik států má své slabé stránky, přesto je posuzování a porovnávání konkurenceschopnosti ekonomik v posledních 25 letech důležitou součástí tvorby hospodářských politik jednotlivých zemí i nadnárodních integračních celků, jako je Evropská unie. Věnují mu značnou pozornost vlády států, orgány Evropské unie i mezinárodní ekonomické instituce. Řada mezinárodních ekonomických institucí pak hodnocení konkurenceschopnosti ekonomik přímo provádí.

Základem hodnocení konkurenceschopnosti

ekonomik je sledování a vyhodnocování řady kritérií konkurenceschopnosti pro jednotlivé země. Na základě toho jsou pak sestavovány různé žebříčky či pořadí konkurenceschopnosti států. Kritéria konkurenceschopnosti jsou dvojího typu – jednak tvrdá kritéria, tj. statistická data za každou sledovanou zemi, jednak měkká kritéria, tedy hodnocení sledovaných zemí prostřednictvím výpovědí respondentů. Těmito respondenty jsou ekonomičtí odborníci z univerzit a výzkumných institucí, ale také investoři, manažeři a další představitelé podnikatelského sektoru.

Mezi nejznámější a nejrespektovanější souhrnná hodnocení konkurenceschopnosti zemí patří Global Competitiveness Index konstruovaný a každoročně vydávaný Světovým ekonomickým fórem (World Economic Forum – WEF) v publikaci s názvem *The Global Competitiveness Report*. Toto hodnocení konkurenceschopnosti je velmi rozsáhlé, například pro období 2014–2015 Světové ekonomické fórum posuzovalo 144 zemí na základě 114 kritérií. Většinu kritérií přitom tvoří kritéria měkká – v hodnocení pro období 2014–2015 bylo použito 34 tvrdých kritérií (30 %), avšak 80 měkkých (70 %), každou zemi hodnotilo v průměru 92 respondentů.

Vlády států si nemohou dovolit výsledky hodnocení konkurenceschopnosti ignorovat, protože jsou rozsáhle publikovány a rozebírány, a tím získávají na značném významu – jsou jakousi ekonomickou vizitkou jednotlivých zemí. To vede k soutěži mezi státy o co nejlepší umístění v žebříčcích konkurenceschopnosti, o co nejvyšší konkurenceschopnost, a to i v rámci integračních celků, jako je Evropská unie. Celá tato konstrukce vytváření, metodiky a prezentace hodnocení konkurenceschopnosti států pak vede k tomu, že vlády států jsou pod tlakem názorů a zájmů respondentů-hodnotitelů, které prostřednictvím měkkých kritérií vstupují do výsledků hodnocení konkurenceschopnosti i do následné tvorby hospodářských politik států.

Přes výše uvedené nedostatky zveřejňovaných hodnocení konkurenceschopnosti budeme respekt-

→ **Tabulka č. 2 » Umístění členských států EU a dalších vybraných zemí v celkovém pořadí konkurenceschopnosti států podle Global Competitiveness Index v letech 2004–2016**

Země	Global Competitiveness Index, pořadí země v uvedeném období											
	2004–2005	2005–2006	2006–2007	2007–2008	2008–2009	2009–2010	2010–2011	2011–2012	2012–2013	2013–2014	2014–2015	2015–2016
Švýcarsko	4.	4.	1.	2.	2.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.
Singapur	7.	5.	5.	7.	5.	3.	3.	2.	2.	2.	2.	2.
USA	1.	1.	6.	1.	1.	2.	4.	5.	7.	5.	3.	3.
Německo	6.	6.	8.	5.	7.	7.	5.	6.	6.	4.	5.	4.
Nizozemsko	12.	11.	9.	10.	8.	10.	8.	7.	5.	8.	8.	5.
Japonsko	10.	10.	7.	8.	9.	8.	6.	9.	10.	9.	6.	6.
Hongkong (Čína)	8.	14.	11.	12.	11.	11.	11.	11.	9.	7.	7.	7.
Finsko	2.	2.	2.	6.	6.	6.	7.	4.	3.	3.	4.	8.
Švédsko	5.	7.	3.	4.	4.	4.	2.	3.	4.	6.	10.	9.
Velká Británie	9.	9.	10.	9.	12.	13.	12.	10.	8.	10.	9.	10.
Norsko	14.	17.	12.	16.	15.	14.	14.	16.	15.	11.	11.	11.
Dánsko	3.	3.	4.	3.	3.	5.	9.	8.	12.	15.	13.	12.
Kanada	15.	13.	16.	13.	10.	9.	10.	12.	14.	14.	15.	13.
Tchaj-wan	11.	8.	13.	14.	17.	12.	13.	13.	13.	12.	14.	15.
Belgie	19.	20.	20.	20.	19.	18.	19.	15.	17.	17.	18.	19.
Lucembursko	21.	24.	22.	25.	25.	21.	20.	23.	22.	22.	19.	20.
Francie	17.	12.	18.	18.	16.	16.	15.	18.	21.	23.	23.	22.
Rakousko	18.	15.	17.	15.	14.	17.	18.	19.	16.	16.	21.	23.
Irsko	27.	21.	21.	22.	22.	25.	29.	29.	27.	28.	25.	24.
Estonsko	24.	26.	25.	27.	32.	35.	33.	33.	34.	32.	29.	30.
Česká republika	38.	29.	29.	33.	33.	31.	36.	38.	39.	46.	37.	31.
Španělsko	34.	28.	28.	29.	29.	33.	42.	36.	36.	35.	35.	33.
Litva	39.	34.	40.	38.	44.	53.	47.	44.	45.	48.	41.	36.
Portugalsko	40.	31.	34.	40.	43.	43.	46.	45.	49.	51.	36.	38.
Polsko	72.	43.	48.	51.	53.	46.	39.	41.	41.	42.	43.	41.
Itálie	56.	38.	42.	46.	49.	48.	48.	43.	42.	49.	49.	43.
Lotyšsko	44.	39.	36.	45.	54.	68.	70.	64.	55.	52.	42.	44.
Malta	42.	44.	39.	56.	52.	52.	50.	51.	47.	41.	47.	48.
Rumunsko	57.	67.	68.	74.	68.	64.	67.	77.	78.	76.	59.	53.
Bulharsko	70.	61.	72.	79.	76.	76.	71.	74.	62.	57.	54.	54.
Slovinsko	35.	30.	33.	39.	42.	37.	45.	57.	56.	62.	70.	59.
Maďarsko	46.	35.	41.	47.	62.	58.	52.	48.	60.	63.	60.	63.
Kypr	52.	41.	46.	55.	40.	34.	40.	47.	58.	58.	58.	65.
Slovensko	41.	36.	37.	41.	46.	47.	60.	69.	71.	78.	75.	67.
Chorvatsko	79.	64.	51.	57.	61.	72.	77.	76.	81.	75.	77.	77.
Řecko	51.	47.	47.	65.	67.	71.	83.	90.	96.	91.	81.	81.

Pramen: The Global Competitiveness Report 2004–2005; The Global Competitiveness Report 2005–2006; The Global Competitiveness Report 2006–2007; The Global Competitiveness Report 2007–2008; The Global Competitiveness Report 2008–2009; The Global Competitiveness Report 2009–2010; The Global Competitiveness Report 2010–2011; The Global Competitiveness Report 2011–2012; The Global Competitiveness Report 2012–2013; The Global Competitiveness Report 2013–2014; The Global Competitiveness Report 2014–2015; The Global Competitiveness Report 2015–2016

tovat jejich široký dosah a významný vliv na utváření hospodářských politik států. Mají tedy Evropská unie a její členské země vysoce konkurenceschopné ekonomiky? Najít odpověď na tuto otázku nám pomůže pohled do tabulky 2, která porovnává umístění členských států EU a dalších vybraných zemí v celkovém pořadí konkurenceschopnosti států podle Global Competitiveness Index v letech 2004–2016.

Z tabulky 2 je patrné, že nelze hovořit o vysoce konkurenceschopném hospodářství Evropské unie jako celku. Existují totiž značné rozdíly v úrovni konkurenceschopnosti ekonomik jednotlivých členských států EU. V hodnocení konkurenceschopnosti pro období 2015–2016 se mezi deseti nejlepšími zeměmi světa umístilo pět členských států EU – Německo a Nizozemsko na 4. a 5. místě, Finsko, Švédsko a Velká Británie na 8., 9. a 10. pozici – a pět zemí mimo Evropskou unii – Švýcarsko, Singapur a USA na 1., 2. a 3. místě, Japonsko a zvláštní čínská administrativní oblast Hongkong na 6. a 7. příčce. Povšimněme si, že mezi deseti nejvíce konkurenceschopnými zeměmi světa se nacházejí pouze tři země eurozóny (Německo, Nizozemsko, Finsko), zbylé dvě země EU v první světové desítce mají své národní měny (Švédsko, Velká Británie). Zároveň platí, že tato nejvíce konkurenceschopná pětice zemí EU pochází ze severozápadní části Evropské unie.

Dalších šest zemí EU v pořadí podle konkurenceschopnosti pochází také ze severozápadní části Evropské unie – jedná se o Dánsko (12. místo na světě), Belgie a Lucembursko (19. a 20. místo na světě), Francii, Rakousko a Irsko (22., 23. a 24. příčka ve světovém žebříčku).

Až na dalších pozicích se nacházejí jižní země EU a nové členské státy Evropské unie. Z nich nejlépe se umístily Estonsko a Česká republika (30. a 31. příčka), následované Španělskem, Litvou a Portugalskem (33., 36. a 38. místo). Ještě níže v žebříčku nalezneme Polsko, Itálii, Lotyšsko a Maltu (41., 43., 44. a 48. příčka), Rumunsko, Bulharsko a Slovinsko (53., 54. a 59. pozice) a dále Maďarsko, Kypr a Slovensko (63., 65. a 67. příčka).

Nejméně konkurenceschopnými zeměmi Evropské unie jsou Chorvatsko a Řecko, které se nacházejí na 77. a 81. místě na světě.

Jak nejvíce konkurenceschopná země EU (Německo), tak nejméně konkurenceschopná země EU (Řecko) jsou členskými státy eurozóny. Tyto dvě země nacházející se na 4. a 81. místě světového žebříčku konkurenceschopnosti jsou spojeny jednotnou měnou, jednotnou měnovou politikou, bankovní unií a jsou rovněž v schengenském prostoru pro volný pohyb osob. Německo a Řecko tedy patří do skupiny nejúžejí integrovaných států EU, přesto jsou jejich úrovně konkurenceschopnosti extrémně rozdílné. Kromě Řecka vykazují mnohem nižší úroveň konkurenceschopnosti než Německo i další země eurozóny – především Slovinsko, Kypr a Slovensko.

Ještě závažnější zjištění je, že zatímco nejvíce konkurenceschopné státy EU dlouhodobě udržují svou pozici na předních příčkách světového žebříčku, umístění nejméně konkurenceschopných států EU se dlouhodobě dále spíše zhoršuje. Pětice nejvíce konkurenceschopných zemí EU (Německo, Nizozemsko, Finsko, Švédsko a Velká Británie) se po celé nebo převážnou část sledovaného období 2004–2016 nacházela mezi deseti nejvíce konkurenceschopnými státy světa. Naopak umístění Slovinska se zhoršilo z 35. a 30. pozice v období 2004–2005 a 2005–2006 na 59. příčku v období 2015–2016, Kypr poklesl z 52. a 41. místa v období 2004–2005 a 2005–2006 na 65. místo v období 2015–2016 a Slovensko kleslo ze 41. a 36. místa v období 2004–2005 a 2005–2006 na 67. příčku v období 2015–2016. Rovněž umístění Řecka se v čase zhoršilo, a sice z 51. a 47. pozice v období 2004–2005 a 2005–2006 na 81. příčku v období 2015–2016.

Hodnocení konkurenceschopnosti zemí podle Global Competitiveness Index, které provádí Světové ekonomické fórum, tedy neindikuje vysokou konkurenceschopnost hospodářství Evropské unie jako celku. Vysoce konkurenceschopné ekonomiky mají pouze některé členské státy EU, jiné země EU vykazují konkurenceschopnost nižší. Mezi →

→ členskými státy Evropské unie tak existují významné rozdíly v konkurenceschopnosti, v některých případech jsou tyto rozdíly dokonce velmi rozsáhlé a dále se zvětšují. I země s tak velkými a rostoucími rozdíly v konkurenceschopnosti jsou však členy úzce integrované eurozóny.

K porovnání konkurenceschopnosti členských států EU však můžeme využít i jiné indikátory než Global Competitiveness Index. Jedním z nich

(7,7 % HDP), Slovinsko (6,5 % HDP), Lucembursko (5,5 % HDP) a Švédsko (4,9 % HDP), přičemž Švédsko, Dánsko a Lucembursko patří také do skupiny nejvíce konkurenceschopných států EU podle Global Competitiveness Index.

Naopak nejhorší saldo běžného účtu měly v roce 2014 mezi zeměmi EU Řecko (schodek 3 % HDP), Kypr (deficit 4,6 % HDP) a Velká Británie (schodek 5,1 % HDP). Kypr a Řecko zároveň patří

Stále užší integrace nedokáže zajistit trvalou konvergenci hospodářské výkonnosti členských států EU. V úzce integrované eurozóně došlo mezi řadou členských zemí ke zvětšení rozdílů v ekonomické úrovni, tj. k divergenci. Naopak Česká republika a některé další země Evropské unie dokázaly svou ekonomickou úroveň zlepšit a přiblížit k průměru EU, i když mají své národní měny, a tak patří do skupiny méně integrovaných států Evropské unie.

může být například ukazatel vnější ekonomické (ne)rovnováhy státu – saldo běžného účtu platební bilance. Zjednodušeně můžeme říci, že čím je země více konkurenceschopná, tím lepší má saldo běžného účtu, naopak čím je země méně konkurenceschopná, tím horší má saldo běžného účtu. Nejvíce konkurenceschopné země tedy obvykle mívají vysoce přebytkové běžné účty, nejméně konkurenceschopné země pak silně deficitní běžné účty. Neplatí to však za každých podmínek. Například ve státech, které procházejí silnou hospodářskou recesí, může snížení poptávky vyvolat výrazný pokles dovozu, a tedy i zlepšení salda běžného účtu, které však automaticky neindikuje zlepšení konkurenceschopnosti země.

Jaká je situace v členských státech Evropské unie? Vývoj jejich salda běžného účtu platební bilance v letech 2007–2014 ukazuje tabulka 3. V roce 2014 měly nejlepší saldo běžného účtu mezi zeměmi EU Nizozemsko a Německo, konkrétně se jednalo o přebytky 10,6 % HDP a 7,8 % HDP. Německo a Nizozemsko jsou zároveň dvě nejvíce konkurenceschopné země EU podle Global Competitiveness Index, jak jsme již uvedli výše. Vysoké přebytky běžného účtu měly v roce 2014 rovněž Dánsko

mezi státy EU s nejnižší úrovní konkurenceschopnosti podle Global Competitiveness Index.

Pro porovnání uveďme, že Česká republika vykazovala v roce 2014 schodek běžného účtu platební bilance ve výši 2 % HDP. Švýcarsko, které není členem Evropské unie a zároveň je podle Global Competitiveness Index nejkongurenceschopnější zemí světa, má dlouhodobě lepší saldo běžného účtu než kterákoliv členská země EU – v roce 2014 se konkrétně jednalo o přebytek 11,5 % HDP.

Rozdíly v úrovni salda běžného účtu platební bilance mezi zeměmi EU se v průběhu sledovaného období 2007–2014 zmenšily, zejména díky snížení či odstranění původně velmi rozsáhlých deficitů běžného účtu u řady členských států EU, v některých zemích ale došlo ke zhoršení salda běžného účtu (například v Rakousku, Finsku, Francii nebo Velké Británii). Přes tento vývoj jsou rozdíly mezi zeměmi EU stále značné, v Evropské unii najdeme státy s vysokými přebytky i deficity běžného účtu. I takto rozdílné země jsou přitom úzce integrovány v rámci eurozóny.

Tabulka č. 3 » Saldo běžného účtu platební bilance členských států EU a dalších vybraných zemí v letech 2007–2014 (v % HDP)

Země	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Nizozemsko	6,7	4,3	5,2	7,4	9,1	10,2	11,0	10,6
Německo	7,4	6,2	5,9	6,4	6,8	7,2	6,7	7,8
Dánsko	1,4	2,9	3,4	5,8	5,9	5,7	7,1	7,7
Slovinsko	-4,2	-5,4	-0,5	-0,1	0,4	2,1	3,9	6,5
Lucembursko	10,1	5,4	7,3	7,7	6,6	6,1	5,7	5,5
Švédsko	9,3	9,1	6,2	6,3	6,1	6,5	5,5	4,9
Malta	-6,2	-4,8	-8,9	-6,0	-0,8	1,3	3,6	3,9
Litva	-14,4	-12,9	3,7	0,1	-3,7	-0,9	1,4	3,9
Irsko	-5,3	-5,6	-2,3	1,1	1,2	-1,5	3,1	3,6
Maďarsko	-7,3	-7,3	-0,2	0,2	0,4	1,6	3,9	2,2
Rakousko	3,5	4,9	2,7	3,4	1,6	1,7	2,1	2,1
Itálie	-1,3	-2,9	-1,9	-3,4	-3,0	-0,4	0,9	2,0
Estonsko	-15,9	-9,2	2,7	2,8	1,8	-2,3	0,4	1,3
Chorvatsko	-7,1	-8,7	-4,9	-0,8	-0,8	0,5	1,6	1,1
Španělsko	-10,0	-9,6	-4,8	-4,5	-3,7	-0,4	1,5	1,0
Belgie	1,9	-1,3	-0,6	1,9	-1,1	1,4	1,0	0,8
Bulharsko	-25,2	-23,1	-8,9	-1,5	0,1	-3,0	-0,5	0,7
Portugalsko	-10,1	-12,6	-10,9	-10,6	-7,0	-2,0	0,7	0,3
Rumunsko	-13,4	-11,6	-4,2	-4,4	-4,5	-4,3	-0,6	-0,4
Slovensko	-5,3	-6,2	-2,6	-3,7	-3,8	0,2	0,7	-0,8
Finsko	4,3	2,6	1,8	1,5	-1,5	-1,9	-1,7	-0,9
Polsko	-6,2	-6,6	-3,9	-5,1	-5,0	-3,3	-0,5	-1,3
Česká republika	-4,3	-2,1	-2,4	-3,9	-2,7	-2,2	-1,1	-2,0
Lotyšsko	-22,4	-13,2	8,6	2,9	-2,1	-3,5	-2,1	-2,0
Francie	-1,0	-1,7	-1,3	-1,3	-1,8	-2,9	-2,6	-2,3
Řecko	-14,6	-14,9	-11,2	-10,1	-9,9	-4,2	-2,2	-3,0
Kypr	-11,7	-15,6	-10,7	-9,8	-3,4	-5,6	-4,5	-4,6
Velká Británie	-2,4	-0,8	-1,2	-3,0	-1,3	-3,3	-4,5	-5,1
Eurozóna	0,1	-1,5	-0,1	0,1	0,1	1,3	2,0	2,4
Evropská unie	-1,1	-2,2	-0,7	-0,5	-0,3	0,6	1,0	0,8
Švýcarsko	:	14,6	12,6	15,1	10,2	10,2	14,7	11,5
Norsko	13,9	17,5	13,1	12,2	13,5	14,3	10,6	8,8
Japonsko	4,9	3,3	2,9	3,7	2,0	1,1	0,7	0,5
USA	-4,9	-4,6	-2,6	-3,2	-3,0	-2,9	-2,4	-2,3

Pramen: Economic Forecast — Spring 2009; European Economic Forecast — Spring 2012; European Economic Forecast — Spring 2013; European Economic Forecast — Spring 2014; European Economic Forecast — Spring 2015; European Economic Forecast — Winter 2016; Eurostat

→ **Tabulka č. 4 » HDP na obyvatele v paritě kupní síly členských států EU a dalších vybraných zemí v letech 2007–2014 (v %, EU-28 = 100 %)**

Země	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Lucembursko	260	256	248	254	263	259	265	266
Irsko	147	132	129	130	132	132	132	134
Nizozemsko	137	139	137	135	134	133	133	131
Rakousko	123	124	126	126	128	131	131	130
Dánsko	121	123	122	126	126	126	127	125
Německo	116	116	115	119	122	122	122	124
Švédsko	127	126	123	126	127	127	125	123
Belgie	115	114	116	119	119	121	120	119
Finsko	118	120	116	115	117	116	113	110
Velká Británie	118	114	112	108	106	107	108	109
Francie	107	106	108	108	108	107	109	107
Itálie	105	105	105	104	103	101	98	96
Španělsko	103	102	101	97	94	92	91	91
Česká republika	84	81	83	81	83	82	83	85
Malta	78	81	84	86	84	84	85	84
Slovinsko	87	89	85	83	83	81	81	83
Kypr	100	105	106	103	96	91	84	82
Portugalsko	79	79	81	81	78	77	77	78
Slovensko	67	72	71	73	73	75	76	77
Estonsko	68	68	62	63	69	74	75	76
Litva	61	63	56	60	65	70	73	75
Řecko	92	94	95	87	77	74	74	73
Maďarsko	61	63	64	65	65	65	67	68
Polsko	53	54	59	62	64	67	67	68
Lotyšsko	60	60	53	52	56	60	62	64
Chorvatsko	61	63	62	59	60	60	59	59
Rumunsko	42	48	49	50	51	54	54	55
Bulharsko	41	44	45	45	45	46	46	47
Eurozóna	108	108	108	108	108	107	107	107
Evropská unie	100	100	100	100	100	100	100	100
Norsko	179	188	174	177	182	187	185	178
Švýcarsko	148	152	154	154	158	163	164	162
USA	151	146	145	145	144	147	147	148
Japonsko	105	101	98	102	99	102	102	100

Pramen: Eurostat

4. Pomohlo prohlubování evropské integrace zajistit trvalou konvergenci hospodářské výkonnosti členských států EU?

Nyní se vraťme k článku 121 odstavci 3 Smlouvy o fungování Evropské unie, který požaduje zajištění trvalé konvergence hospodářské výkonnosti členských států. Daří se v procesu prohlubování evropské integrace hospodářskou výkonnost členských zemí EU sbližovat?

K nalezení odpovědi na tuto otázku budeme sledovat vývoj ukazatele ekonomické úrovně států, kterým je hrubý domácí produkt na obyvatele v paritě kupní síly. Hodnoty tohoto indikátoru pro jednotlivé členské státy Evropské unie v období 2007–2014 jsou uvedeny v tabulce 4.

Z tabulky 4 je zřejmé, že v úrovni HDP na obyvatele v paritě kupní síly existují mezi členskými zeměmi EU značné rozdíly. V roce 2014 mělo nejvyšší ekonomickou úroveň ze zemí Evropské unie Lucembursko, jeho HDP na obyvatele dosahoval 266 % průměru EU. Nejnižší HDP na obyvatele

Británie a Francie) vykazovalo v roce 2014 HDP na obyvatele vyšší než průměr EU (od 134 % průměru EU v případě Irska po 107 % průměru EU v případě Francie), zbylé státy měly HDP na obyvatele nižší než průměr Evropské unie (od 96 % průměru EU v případě Itálie po 55 % průměru EU v případě Rumunska).

Česká republika byla v roce 2014 se svou ekonomickou úrovní na 14. místě mezi 28 členskými státy Evropské unie, její HDP na obyvatele dosahoval hodnoty 85 % průměru EU. Horší ekonomickou úroveň než Česká republika měly všechny nové členské země přijaté do EU v letech 2004–2013 a také Portugalsko a Řecko.

Důležité zjištění rovněž je, že ve sledovaném období 2007–2014 nedošlo obecně ke sblížení (konvergenci) ekonomické úrovně členských zemí Evropské unie, respektive eurozóny. HDP na obyvatele se ve sledovaném období u některých členských států přiblížil k průměru EU, u jiných členských států však došlo k jeho oddálení od průměru Evropské unie.

Koncept stále užší evropské integrace nebo stále užší Evropské unie nedokáže automaticky zajistit řešení problémů a krizí Evropské unie a jejích členských států a není ani schopen zajistit splnění ekonomických cílů evropské integrace definovaných zakládajícími smlouvami EU, jako jsou vysoce konkurenceschopné hospodářství nebo trvalá konvergence hospodářské výkonnosti členských států.

mezi zeměmi Evropské unie vykazovalo Bulharsko s hodnotou 47 % průměru EU, tedy téměř šestkrát nižší než Lucembursko. Jestliže porovnáme pouze státy eurozóny, v roce 2014 mělo nejvyšší HDP na obyvatele opět Lucembursko s úrovní 266 % průměru EU, nejnižší HDP na obyvatele pak zaznamenalo Lotyšsko s hodnotou 64 % průměru EU, tj. čtyřikrát nižší než Lucembursko.

Ostatní země Evropské unie, respektive eurozóny se pohybovaly mezi těmito krajními hodnotami. Deset z nich (Irsko, Nizozemsko, Rakousko, Dánsko, Německo, Švédsko, Belgie, Finsko, Velká

Významného zlepšení ukazatele HDP na obyvatele a jeho přiblížení k průměru EU dosáhla v letech 2007–2014 většina nových členských zemí Evropské unie (Malta, Slovensko, Estonsko, Litva, Lotyšsko, Polsko, Maďarsko, Rumunsko a Bulharsko). Výrazně se ale také zvýšil HDP na obyvatele několika starých členských zemí EU, které však již měly na začátku sledovaného období hodnotu tohoto ukazatele vyšší než průměr EU, takže došlo k dalšímu zvětšení jejich předstihu před průměrem Evropské unie. V letech 2007–2014 tak vzrostl HDP na obyvatele Lucemburska z 260 % na 266 %

→ průměru EU, Rakouska ze 123 % na 130 % průměru EU a Německa ze 116 % na 124 % průměru EU.

Největší zhoršení ukazatele HDP na obyvatele zaznamenaly některé země eurozóny, které byly postiženy dluhovou krizí nebo čelily delší hospodářské recesi. V letech 2007–2014 poklesl HDP na obyvatele Španělska ze 103 % na 91 % průměru EU, Kypru ze 100 % na 82 % průměru EU a Řecka z 92 % na 73 % průměru EU. V uvedeném období se snížil rovněž HDP na obyvatele Finska ze 118 % na 110 % průměru EU, Itálie ze 105 % na 96 % průměru EU a Slovinska z 87 % na 83 % průměru EU.

HDP na obyvatele České republiky se nejprve v letech 2007–2010 snížil z 84 % na 81 % průměru EU, následně však do roku 2014 vzrostl na 85 % průměru EU. Díky tomu se zlepšilo umístění České republiky v pořadí zemí Evropské unie podle tohoto ukazatele. Ještě v roce 2009 byla Česká republika v úrovni HDP na obyvatele na 18. místě mezi členskými státy Evropské unie, do roku 2014 se však posunula na 14. příčku. Během pěti let tak Česká republika svou ekonomickou úroveň předstihla čtyři státy eurozóny — Slovinsko, Maltu, Kypr a Řecko.

Pro porovnání uvedme ještě ekonomickou úroveň některých zemí mimo Evropskou unii. Norsko mělo v roce 2014 HDP na obyvatele ve výši 178 % průměru EU, Švýcarsko na úrovni 162 % průměru EU a Spojené státy americké ve výši 148 % průměru EU. Japonsko se nacházelo přesně na průměru Evropské unie (100 %).

Z výše uvedených srovnání plyne, že stále užší integrace nedokáže zajistit trvalou konvergenci hospodářské výkonnosti členských států EU. V úzce integrované eurozóně došlo mezi řadou členských zemí ke zvětšení rozdílů v ekonomické úrovni, tj. k divergenci. Naopak Česká republika

a některé další země Evropské unie dokázaly svou ekonomickou úroveň zlepšit a přiblížit k průměru EU, i když mají své národní měny, a tak patří do skupiny méně integrovaných států Evropské unie.

5. Chce EU „více Evropy“, nebo řešení problémů členských států?

Orgány Evropské unie a obvykle i většina členských států EU hledá řešení závažných problémů a krizí, které se objeví, v dalším prohlubování evropské integrace a v dalším posilování pravomocí orgánů Evropské unie. Odpovědí na problémy a krize bývají fráze typu „evropské řešení“ nebo „více Evropy“. Tomu napomáhá i orientace práva EU na neustálé prohlubování evropské integrace.

V praxi se však ukazuje, že koncept stále užší evropské integrace nebo stále užší Evropské unie nedokáže automaticky zajistit řešení problémů a krizí Evropské unie a jejích členských států a že není ani schopen zajistit splnění ekonomických cílů evropské integrace definovaných zakládajícími smlouvami EU, jako jsou vysoce konkurenceschopné hospodářství nebo trvalá konvergence hospodářské výkonnosti členských států. Evropská unie, její orgány i vlády členských zemí by si měly ujasnit, co je skutečným cílem evropského integračního procesu — jestli je to vytváření stále užší Unie bez ohledu na důsledky, nebo řešení skutečných problémů členských zemí EU. Pokud si vyberou druhou možnost, měly by být schopny v případech, kdy se ukáže, že prohlubování integrace nevede k řešení problému či krize, učinit kroky k rozvolnění integrace. V tomto směru by mělo být upraveno i znění práva EU, aby nebránilo tomuto procesu.

LITERATURA A PRAMENY

1. Eurokomisař: Řecko a státní bankrot? To v eurozóně nepřipadá v úvahu. <http://ekonomika.ihned.cz>, 29. 1. 2010
2. *European Economic Forecast – Winter 2016*. European Commission, 2016
3. *European Economic Forecast – Spring 2015*. European Commission, 2015
4. *European Economic Forecast – Spring 2014*. European Commission, 2014

5. *European Economic Forecast – Spring 2013*. European Commission, 2013
6. *European Economic Forecast – Spring 2012*. European Commission, 2012
7. *Economic Forecast – Spring 2009*. European Commission, 2009
8. Eurozóna schválila 130 mld. EUR pro Řecko. Privátní sektor odepíše 75 %. Budou ke ztrátám donuceni všichni věřitelé? Co CDS? <http://www.patria.cz>, 21. 2. 2012
9. Eurozóna schválila pomoc Kypru. Velcí věřitelé ztratí až 40 %. <http://www.patria.cz>, 25. 3. 2013
10. EU schválila 85 mld. EUR pomoci Irsku, zárukou se na ní bude podílet i ČR. <http://www.patria.cz>, 29. 11. 2010
11. EU schválila záchranných 78 miliard eur pro Portugalce. Ručit budou i Češi. <http://byznys.ihned.cz>, 16. 5. 2011
12. *Evropa 2020. Strategie pro inteligentní a udržitelný růst podporující začlenění*. Sdělení Komise, KOM(2010) 2020 v konečném znění, Brusel, 3. 3. 2010
13. GARELLI, S.: Competitiveness of Nations: The Fundamentals. In: *The IMD World Competitiveness Yearbook 2001*. IMD, Lausanne, 2001
14. GARELLI, S.: *Top Class Competitors (How nations, firms, and individuals succeed in the new world of competitiveness)*. John Wiley & Sons, 2006
15. *Hodnocení Lisabonské strategie*. Pracovní dokument útvarů Komise, SEK(2010) 114 v konečném znění, Brusel, 2. 2. 2010
16. Konečně dohoda! Řecko bude moci začít jednat o třetím záchranném programu. <http://www.patria.cz>, 13. 7. 2015
17. *Konsolidované znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie*. Úřední věstník Evropské unie, 2010/C 83/01, 30. 3. 2010
18. KRUGMAN, P.: A Country Is Not a Company. *Harvard Business Review*, January–February 1996
19. *Lisbon European Council 23 and 24 March 2000. Presidency Conclusions*. European Parliament, http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm, 2000
20. Madrid dostal slíbených 39,5 mld. eur na pomoc bankám. <http://www.patria.cz>, 12. 12. 2012
21. Ministři financí eurozóny přiklepli Řecku rekordních 110 miliard eur. <http://finweb.ihned.cz>, 3. 5. 2010
22. PORTER, M. E.: Measuring the Microeconomic Foundations of Economic Development. In: *The Global Competitiveness Report*. World Economic Forum, Geneva, 1998
23. Řecko schválilo reformy, euroskupina souhlasí s finanční pomocí. <http://www.patria.cz>, 16. 7. 2015
24. Six-pack? Two-pack? Fiscal compact? A short guide to the new EU fiscal governance. European Commission, <http://ec.europa.eu>, 14. 3. 2012
25. Summit EU: Zavedení jednotného bankovního dohledu se odkládá, od ledna určitě nebude. <http://byznys.ihned.cz>, 18. 10. 2012
26. *The Global Competitiveness Report 2015–2016*. World Economic Forum, Geneva, 2015
27. *The Global Competitiveness Report 2014–2015*. World Economic Forum, Geneva, 2014
28. *The Global Competitiveness Report 2013–2014*. World Economic Forum, Geneva, 2013
29. *The Global Competitiveness Report 2012–2013*. World Economic Forum, Geneva, 2012
30. *The Global Competitiveness Report 2011–2012*. World Economic Forum, Geneva, 2011
31. *The Global Competitiveness Report 2010–2011*. World Economic Forum, Geneva, 2010
32. *The Global Competitiveness Report 2009–2010*. World Economic Forum, Geneva, 2009
33. *The Global Competitiveness Report 2008–2009*. World Economic Forum, Geneva, 2008
34. *The Global Competitiveness Report 2007–2008*. World Economic Forum, Geneva, 2007
35. *The Global Competitiveness Report 2006–2007*. World Economic Forum, Geneva, 2006

36. *The Global Competitiveness Report 2005-2006*. World Economic Forum, Geneva, 2005
37. *The Global Competitiveness Report 2004-2005*. World Economic Forum, Geneva, 2004
38. European Financial Stabilisation Mechanism (http://ec.europa.eu/economy_finance/eu_borrower/efsm/index_en.htm)
39. European Financial Stability Facility (<http://www.efsf.europa.eu/about/index.htm>)
40. European Stability Mechanism (<http://www.esm.europa.eu>)
41. Eurostat, Statistics by theme — Economy and finance, Balance of payments (<http://ec.europa.eu/eurostat>)
42. Eurostat, Statistics by theme — Economy and finance, Government finance statistics (<http://ec.europa.eu/eurostat>)
43. Eurostat, Statistics by theme — Economy and finance, National accounts (<http://ec.europa.eu/eurostat>)

KLÍČOVÁ SLOVA

Evropská unie, eurozóna, euro, integrace, konkurenceschopnost, hrubý domácí produkt, veřejný dluh, dluhová krize

Ever closer Union: beneficial or questionable way to solve problems of the EU and its Member States?

ABSTRACT

The article focuses on the consequences of deepening European integration for the economic development of the EU Member States and for solutions to their problems and crises. EU law supports the progress towards the ever closer European Union. The EU institutions and usually the majority of the EU Member States are looking for solutions to serious problems and crises in further deepening of European integration. In practice, however, it shows that the concept of the ever closer European Union does not automatically provide solutions to problems and crises of the EU and its Member States and it was not able to ensure the fulfilment of economic goals of European integration defined by the founding treaties of the EU, such as highly competitive economy or convergence of economic performance of the EU Member States.

KEYWORDS

European Union, euro area, euro, integration, competitiveness, gross domestic product, public debt, debt crisis

JEL CLASSIFICATION

E23, E61, F02, F15, F32, H63

Úspěchy a neúspěchy evropské integrace pohledem práva EU

► Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D. » Vysoká škola finanční a správní;
Institut evropské integrace, NEWTON College, a.s.¹

* Tento text se zabývá problematikou evropské integrace a její historie zejména z pohledu práva. Přináší stručnou historii evropské integrace, jak probíhala z hlediska hlavních právních dokumentů. Dále text řeší otázku, co se z pohledu práva v průběhu evropské integrace podařilo a co nikoliv.

1. Stručný přehled historie evropské integrace

Ačkoliv různé projekty evropské integrace existovaly již dávno předtím (pro zajímavost připomeňme myšlenky českého krále Jiřího z Poděbrad z druhé poloviny 15. století), praktické kroky evropské integrace se začaly uskutečňovat až po druhé světové válce a nepochybně k nim přispěly právě válečné zkušenosti a snaha vyřešit případné konflikty mírovou cestou.²

Oficiálním vyjádřením tohoto pojetí se stalo prohlášení francouzské vlády ze dne 9. května 1950, jež se označuje podle tehdejšího francouzského ministra zahraničí jako Schumanova deklarace. Obsahem byl návrh na vytvoření organizace, která by místo jednotlivých členských států koordinovala a dohlížela na uhlerný a ocelářský průmysl. Prvními zeměmi zúčastněnými v tomto projektu měly být Francie a Spolková republika Německo

jako dva státy, jejichž často nedobré vztahy byly po celá staletí nebezpečím pro stabilitu celého kontinentu. Tato výzva se setkala s kladnou odezvou a 18. dubna 1951 byla šesti evropskými státy (Belgií, Francií, Itálií, Lucemburskem, Nizozemskem a Spolkovou republikou Německo) podepsána tzv. Pařížská smlouva, tj. Smlouva o založení Evropského společenství uhlí a oceli (ESUO), jež vstoupila v platnost 23. července 1952. Hlavními cíli ESUO bylo přispívat k ekonomickému rozvoji, růstu zaměstnanosti a životní úrovně členských států a racionalizaci výroby, a to prostřednictvím společného trhu, na němž by neplatila žádná diskriminační omezení jednotlivých států. Další významnou rolí, pochopitelnou vzhledem k poválečným souvislostem, byla kontrola průmyslových odvětví (zejména německých), která byla v té době nejvýznamnějším sektorem pro válečné hospodářství. Platnost této smlouvy byla omezena na 50 let.

Ve Smlouvě o založení ESUO se členské státy vzdaly některých svých pravomocí a přenesly je na mezinárodní organizaci, konkrétně na ESUO. Smlouvou byly zároveň vytvořeny orgány, které mohly těmito pravomocemi disponovat, a které tak mohly vydávat normy právní povahy, přičemž tyto normy mohly ukládat povinnosti osobám (fyzic-

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu Podpora šíření poznatků výzkumu evropské integrace (reg. č. CZ.1.07/2.3.00/09.0128). Projekt byl v období 1. 9. 2009–31. 8. 2012 spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky, od 1. 9. 2012 do 31. 8. 2017 se projekt nachází ve fázi udržitelnosti.

² Podrobnější informace k procesu evropské integrace včetně právního pohledu jsou obsaženy např. v Tichý a kol. (2014).

→ kým i právnickým) v členských zemích. Tento princip přenesení pravomocí a zároveň stanovení nadřazenosti norem příslušného společenství nad domácím právním řádem členského státu byl dále rozvinut.

ESUO se omezovalo na spolupráci sice důležitých, ale pouze dílčích odvětví průmyslu. V ostatních oblastech v 50. letech nadále existovaly bariéry obchodu a spolupráce, zejména v podobě cel, kvantitativních a kvalitativních omezení dovozu a vývozu zboží. K tomu, aby byly odstraněny, se výše uvedených šest zemí rozhodlo uzavřít další dvě smlouvy, konkrétně Smlouvu o založení Evropského hospodářského společenství (EHS) a Smlouvu o založení Evropského společenství pro atomovou energii (ESA, též Euratom). Obě smlouvy byly šesti státy zúčastněnými v ESUO podepsány 25. března 1957 v Římě, proto se jim také říká Římské smlouvy. V platnost vstoupily 1. ledna 1958.

Smlouva o založení EHS se ihned stala, v důsledku rozsahu otázek, které upravovala, nejdůležitější smlouvou. Základním úkolem EHS bylo podporovat vytvoření společného trhu a přispívat k rozvoji ekonomického života i ke stálému hospodářskému růstu skrze postupné sblížování hospodářské politiky členských států. Zpočátku se EHS zaměřilo na vytvoření jednotného celního sazebníku vůči třetím zemím a odstranění kvalitativních i kvantitativních překážek obchodu. K úplnému vytvoření celní unie došlo v roce 1968.

ESA, jak již z jeho názvu vyplývá, je platforma

pro jadernou energetiku, podporu atomového výzkumu, zvýšení bezpečnosti jaderných zařízení a především nadnárodní kontrolu zacházení se štěpným materiálem v souvislosti s podporou mírového využívání atomové energie.

Vzhledem ke shodné členské základně všech tří společenství, jakož i v podstatě obdobnému základnímu účelu, kterým byly společný trh a vzájemná spolupráce na nadnárodní úrovni, začala být tři formálně samostatná společenství vnímána jako určitý vzájemně se doplňující celek, pro nějž se vžil výraz evropská společenství.

Každé ze společenství mělo nejprve své vlastní orgány, které disponovaly příslušnými pravomocemi. Protože tyto pravomoci byly víceméně podobné, existovala zde zbytečná triplicita. V polovině 60. let tak došlo ke sloučení těch orgánů, které v rámci jednotlivých společenství měly podobné postavení a pravomoci, do jednoho.

K prvnímu rozšíření evropských společenství došlo v roce 1973, kdy se členy jednotlivých společenství staly Dánsko, Irsko a Spojené království Velké Británie a Severního Irska. V průběhu 70. let byly rovněž přijaty členskými státy některé doplňky ke smlouvám, které se týkaly například rozpočtů jednotlivých společenství nebo zřídily další jejich orgány. Integraci ale v té době výrazně ohrožovaly potíže, kterým jednotlivé země musely čelit, například zvýšení cen surovin v důsledku ropných šoků apod. Navíc se ukazovalo, že i přes zákaz cel, kvalitativních a kvantitativních omezení obchodu existuje mezi členskými státy stále řada

Společným úsilím členských zemí byl vytvořen hospodářský prostor umožňující uplatňovat čtyři svobody — volný pohyb zboží, služeb, osob a kapitálu. Tyto svobody se v zásadě podařilo naplnit. Danou skutečnost má smysl zdůraznit — v současné době je obvykle svoboda pohybu zboží, služeb, osob a kapitálu chápána jako samozřejmost a jsme rozčarováni, respektive nespokojeni, pokud jsou tyto svobody omezovány (jako nyní v důsledku migrační krize). Nicméně dané svobody nebyly v minulosti samozřejmostí — volnému pohybu bránila řada překážek.

překážek, které brání volnému pohybu zboží, ať už se jedná o bezpečnostní standardy, hygienické předpisy, odlišné metody zdanění apod. Dále začínalo být zřejmé, že pouhý volný pohyb zboží není dostatečný a že musí být doprovázen i volným pohybem služeb, kapitálu a osob – v praxi se potvrdilo, že bez volného pohybu ostatních složek je často obtížné realizovat samotný volný pohyb zboží.

V roce 1987 byl proto přijat tzv. Jednotný evropský akt, který novelizoval texty jednotlivých smluv, zejména text Smlouvy o založení EHS, tak, aby do roku 1992 byl na území evropských společenství volný pohyb zboží, služeb, osob a kapitálu možný. K dosažení cíle bylo nutno harmonizovat právní normy členských států zejména v otázce bezpečnostních standardů, požadavků na výrobky, hygienických předpisů, ochrany spotřebitele apod. Orgány evropských společenství tak získaly další pravomoci, včetně rozšíření oprávnění vydávat normy evropského práva, které mají přednost před právním řádem členských zemí. Ještě je nutno zmínit, že v roce 1981 se evropská společenství rozrostla o Řecko a v roce 1986 o Španělsko a Portugalsko.

Přelom osmdesátých a devadesátých let byl významně poznamenán společenskými a politickými změnami v zemích střední a východní Evropy, jakož i vztahy Společenství k nim. Nové politické reprezentace zemí bývalého socialistického tábora považovaly vstup do evropských společenství za jeden ze základních cílů společenské proměny a první asociační dohody se zeměmi střední a východní Evropy – Polskem, Maďarskem a ČSFR – byly podepsány 16. prosince 1991. V roce 1990 byla v Paříži podepsána smlouva o založení Evropské banky pro obnovu a rozvoj (EBRD), která měla poskytovat finanční podporu zemím střední a východní Evropy.

Docházelo ale i k dalšímu prohlubování samotné evropské integrace – v prosinci 1990 byly v Římě zahájeny dvě mezivládní konference, jejichž cílem bylo podruhé podstatně revidovat dosavadní zakládající smlouvy. Hlavním úkolem prv-

ní konference bylo vytvoření smluvního rámce pro vznik hospodářské a měnové unie členských zemí Společenství, která se stala jedním z nejvýznamnějších integračních projektů vůbec. Druhá konference se, pod vlivem politických změn konce osmdesátých let i nových výzev a rizik konce tisíciletí, věnovala vytvoření rámce pro užší politickou spolupráci v oblasti zahraniční politiky, justice a vnitřní bezpečnosti. Roční jednání vyvrcholilo v Maastrichtu ve dnech 9. a 10. prosince 1991, kde hlavy států a vlád členských zemí přijaly návrh Smlouvy o Evropské unii, který byl následně slavnostně podepsán 7. února 1992 rovněž v Maastrichtu.

Smlouva o Evropské unii, pro kterou se vzhledem k místu jejího podpisu vžil název Maastrichtská smlouva, je významná tím, že rozšířila dosavadní oblast spolupráce, která se orientovala zejména na ekonomické, respektive s ekonomikou spojené otázky, o spolupráci v oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky a v oblasti justice a vnitra. Smlouva o Evropské unii rovněž novelizovala řadu ustanovení Smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství (přičemž toto společenství bylo zároveň přejmenováno na Evropské společenství), Smlouvy o založení ESUO a Smlouvy o založení ESAE. Dále pak smlouva obsahovala hlavy o spolupráci v již zmíněné oblasti společné zahraniční a bezpečnostní politiky a v oblasti justice a vnitra. V literatuře zabývající se problematikou Evropské unie (EU) se tak začalo psát, že EU je postavena na třech pilířích, z nichž první tvoří Evropské společenství, druhý společná zahraniční a bezpečnostní politika a třetí spolupráce v oblasti justice a vnitra.

Novelizace Smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství přinesla kromě jejího přejmenování na Smlouvu o založení Evropského společenství také nová ustanovení týkající se hospodářské a měnové integrace a vzniku hospodářské a měnové unie. První fáze přechodu k hospodářské a měnové unii (HMU) byla zahájena zpětně již 1. července 1990 odstraněním všech překážek pohybu kapitálu mezi členskými státy.

Počátkem roku 1994 započala druhá fáze vzni-

ku HMU — byl vytvořen Evropský měnový institut, jehož úkoly byly především posílení spolupráce centrálních bank členských států, koordinace měnových politik a příprava vzniku Evropského systému centrálních bank — tento systém funguje od roku 1999. Na madridském zasedání Evropské rady v prosinci 1995 bylo rozhodnuto o zavedení jednotné měny euro k 1. lednu 1999.

V roce 1995 se EU rozšířila o Rakousko, Finsko a Švédsko — počet členských států tak dosáhl 15. V polovině devadesátých let se přitom zdálo, že Evropská unie jde v integraci správným směrem, a proto byly na doporučení odborníků zahájeny práce na přípravě změn, jež měly přinést pružnější přizpůsobování se změněným mezinárodním a ekonomickým podmínkám, zvýšení efektivnosti jednotlivých institucí EU, přiblížení evropských společenství občanům, systém umožňující jak rozšiřování Unie východním a jižním směrem, tak prohlubování integrace za účasti jen některých států bez ohrožení soudržnosti zemí EU. Tyto otázky se staly předmětem jednání konference zahájené v roce 1996 v Turíně a ukončené o rok později návrhem tzv. Amsterdamské smlouvy, jež revidovala Smlouvu o Evropské unii i Smlouvu o založení Evropského společenství, Smlouvu o založení ESUO a Smlouvu o založení ESAE. Amsterdamská smlouva vstoupila v platnost 1. května 1999.

Poměrně záhy, na přelomu 20. a 21. století, se ale ukázalo, že zvláště v souvislosti s rozšířením EU o další kandidátské země ze střední a východní Evropy bude nutno vyřešit řadu základních otázek, aby integrace těchto zemí do EU mohla proběhnout. Rovněž bylo třeba reagovat na skutečnost, že platnost Smlouvy o založení ESUO byla omezena na 50 let, a měla tedy vypršet v roce 2002. Zdálo se přitom zbytečné, aby platnost dané smlouvy byla prodlužována, protože většina otázek, které řešila Smlouva o založení ESUO, mohla být řešena Smlouvou o založení Evropského společenství. Při řešení v tomto odstavci zmíněných problémů se postupovalo dvěma způsoby. Tyto způsoby (procesy) běžely po jistou dobu paralelně.

První proces spočíval v další revizi Smlouvy o založení Evropského společenství a Smlouvy o Evropské unii, který v praxi vyústil v podpis tzv. Smlouvy z Nice — smlouva byla podepsána v únoru 2001, přičemž v platnost vstoupila v únoru 2003. Smlouva z Nice mj. řešila zánik smlouvy zakládající ESUO a převod problematiky řešené touto smlouvou na Evropské společenství.

Druhý proces spočíval v přístupových rozhovorech s jednotlivými kandidátskými zeměmi (Česká republika, Slovensko, Polsko, Maďarsko, Litva, Lotyšsko, Estonsko, Slovinsko, Malta a Kypr), které vyústily v přípravu a podpis smluv o přistoupení těchto zemí k EU — ke vstupu došlo k 1. květnu 2004. Protože dané smlouvy o přistoupení upravují některé otázky, které jsou rovněž řešeny ve Smlouvě o založení Evropského společenství, respektive ve Smlouvě o Evropské unii (například počet poslanců Evropského parlamentu), logicky platí pozdější právní úprava — ostatně to smlouvy o přistoupení konstatují a tyto smlouvy o přistoupení rovněž musíme pokládat za součást práva EU.

Souběžně s druhým procesem se od poloviny roku 2002 rozeběhl další proces — proces přijímání Smlouvy o Ústavě pro Evropu. Cílem bylo nahradit dosavadní poněkud nepřehledný a složitý systém zakládajících právních dokumentů novým textem, kterým se právě měla stát Smlouva o Ústavě pro Evropu. Konkrétně Smlouva o Ústavě pro Evropu chtěla:

- lepší rozdělení působnosti Unie a členských států,
- sloučení smluv a udělení právní subjektivity Unii,
- zjednodušení akčních nástrojů Unie,
- přijetí opatření na posílení demokracie, průhlednosti a účinnosti Evropské unie rozšířením příspěvku vnitrostátních parlamentů k legitimizaci evropského záměru, zjednodušením rozhodovacích procesů a zajištěním větší průhlednosti a přehlednosti chodu evropských orgánů,
- přijetí nezbytných opatření pro zlepšení organizačního uspořádání a posílení úlohy každého orgánu Unie, zejména s přihlédnutím k rozšíření EU.

Smlouva o Ústavě pro Evropu byla podepsána na podzim roku 2004. K tomu, aby vstoupila v platnost, musela být smlouva ratifikována ve všech členských zemích. V roce 2005 však byla Smlouva o Ústavě pro Evropu odmítnuta referendy ve Francii a v Nizozemsku. Ačkoliv i po tomto odmítnutí některé další země Smlouvu o Ústavě pro Evropu přijaly, v roce 2006 byl proces přijímání Ústavy fakticky zastaven. Nebyl však zastaven proces dalšího rozšiřování EU a od 1. ledna 2007 se dalšími členskými státy staly Rumunsko a Bulharsko.

V průběhu celého roku 2007 byla potom řešena otázka, co učinit se Smlouvou o Ústavě pro Evropu. Obecně totiž bylo zřejmé, že důvody, které vedly k přijetí této Smlouvy, i nadále trvaly, ačkoliv byla Smlouva odmítnuta. Systém pravomocí a rozhodování v EU, systém zakládajících smluv byl málo přehledný a odpovídal stavu, kdy se evropské integrace účastnilo několik zemí. Nebyly to smlouvy pro 21. století a pro společenství s tehdejšími 27 členy.

Kompromis se hledal složitě. Nakonec bylo přijato řešení, že členské státy, které tuto Smlouvu neratifikovaly (ať už z důvodu odmítnutí v referendu, nebo proto, že se Smlouvou takticky nechtěly zabývat – do této druhé skupiny patřila i Česká republika), nebudou v ratifikaci pokračovat, a že se tedy proces přijímání zastaví. Místo Smlouvy o Ústavě pro Evropu byla potom přijata Lisabonská smlouva pozměňující Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství. Lisabonská smlouva vstoupila v platnost 1. prosince 2009. Je třeba konstatovat, že v řadě případů si Lisabonská smlouva klade podobné cíle jako Smlouva o Ústavě pro Evropu.

Mezi Lisabonskou smlouvou a Smlouvou o Ústavě pro Evropu je ale jeden podstatný rozdíl. Smlouva o Ústavě pro Evropu měla nahradit stávající zakládající smlouvy, tj. zejména Smlouvu o Evropské unii a Smlouvu o založení Evropského společenství. Lisabonská smlouva tyto dvě smlouvy nenahrazuje, ale pozměňuje. Evropská integrace tak spočívá i nadále na Smlouvě o Evropské unii a na Smlouvě o založení Evropského společenství,

kteřá se po vstupu Lisabonské smlouvy v platnost (tj. 1. prosince 2009) přejmenovala na Smlouvu o fungování Evropské unie. Samotná Lisabonská smlouva pouze říká, které pasáže těchto smluv se mění. Činí tak přitom způsobem, který je dobře znám při přijímání zákonů v parlamentu, tedy například říká, že „Smlouva o Evropské unii se mění v článku xy takto“. Plně aktuální znění zakládajících smluv EU včetně všech změn pak obsahují konsolidované verze Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie ve znění Lisabonské smlouvy, které jsou veřejně k dispozici.

Smlouva o Evropské unii a Smlouva o fungování Evropské unie ve znění platném k 1. prosinci 2009, respektive k 1. květnu 2013 v případě novelizace článku 136 Smlouvy o fungování Evropské unie, jsou v současné době spolu s protokoly připojenými k těmto smlouvám a s Listinou základních práv Evropské unie dokumenty primárního práva EU, tj. dokumenty, na jejichž základě Evropská unie funguje. Zdůrazněme, že EU má podle Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie právní subjektivitu, může tedy vystupovat jako subjekt mezinárodních vztahů.

Na závěr přehledu historie evropské integrace ještě doplníme, že 1. července 2013 se dalším členem EU stalo Chorvatsko, takže Evropská unie má v současnosti 28 členských zemí.

2. Úspěchy evropské integrace

Ze stručného přehledu obsaženého v předcházející kapitole lze odvodit, co se v rámci evropské integrace podařilo a co nikoliv. Za hlavní přínos lze považovat vnitřní trh. Ten pomohl odstranit tradiční, většinou staleté bariéry mezi trhy zúčastněných zemí – celní, obchodní, daňové, technické, administrativní a jiné. Vznikla tak „oblast bez vnitřních hranic, v níž byly propojeny trhy zboží, pracovníků, služeb a kapitálu“. Společným úsilím členských zemí byl vytvořen hospodářský prostor umožňující uplatňovat čtyři svobody – volný pohyb zboží, služeb, osob a kapitálu. Tyto svobody se v zásadě podařilo naplnit. Danou skutečnost má

→ smysl zdůraznit – v současné době je obvykle svoboda pohybu zboží, služeb, osob a kapitálu chápána jako samozřejmost a jsme rozčarováni, respektive nespokojeni, pokud jsou tyto svobody omezovány (jako nyní v důsledku migrační krize). Nicméně dané svobody nebyly v minulosti samozřejmostí – volnému pohybu bránila řada překážek. Například v období před druhou světovou válkou byl výrazně omezován zahraniční obchod, což bylo jedním z důvodů prohloubení světové hospodářské krize.³ Problematický byl i samotný pohyb osob přes hranice, o mobilitě kapitálu a služeb ani nemluvě. Překážky existovaly i po druhé světové válce, konečkonců evropská integrace se prováděla s cílem jejich odbourávání a toto odbourávání se reálně podařilo naplnit.

Jako konečné cíle programu vnitřního trhu se uvádějí dva – ekonomický a politický:

- zvýšit a udržet ekonomickou prosperitu, a to odstraněním překážek, které brání využití ekonomického potenciálu jeho účastníků, a na tomto základě zvyšovat životní úroveň a kvalitu života; lze se domnívat, že tohoto cíle se podařilo dosáhnout;
- přispět ke „stále užšímu svazku evropských národů“, jak se říká v preambuli Smlouvy o založení Evropského hospodářského společenství z roku 1957, což pomůže odstranit staleté politické soupeření na evropském kontinentu, jež opakovaně vyúsťovalo v krvavé konflikty. Skutečnost, že členské země Evropské unie mezi sebou, pokud byly členy EU, nevedly válku, je důležitá. Často se na ni zapomíná.

Celkově můžeme charakterizovat projekt vnitřního trhu jako program dalekosáhlé liberalizace doprovázený dohodnutými pravidly. Program vzájemného otevření trhů předpokládal odstranění všech dosavadních omezujících národních bariér, desítek a stovek národních předpisů, a na jejich místě zavedení společně dohodnuté evropské právní úpravy umožňující volný pohyb po celém vnitřním trhu. Legislativa vnitřního trhu tvoří pod-

statnou část evropského práva – v roce 2014 šlo zhruba o 2000 směrnic a 1000 nařízení. Jejich přijetí, zavedení a respektování v domácím právním řádu je závazek, který přebírá každá členská země. Orientace ve znění směrnic a nařízení je však pro laiky i odborníky složitá, právní řád EU rozhodně není přehledný. Vzniká tak velká pravděpodobnost, že nějaké ustanovení evropského práva bude porušeno. Tato složitost jde ve své podstatě proti logice vnitřního trhu – brání přístupu jednotlivých subjektů na daný trh. Přes tuto složitost lze evropskou integraci v oblasti vnitřního trhu považovat za relativně úspěšnou – podstatně snížila bariéry obchodu a dalších vztahů mezi členskými státy.

Vnitřní trh se však nevyčerpává čtyřmi svobodami. To se ukázalo už při dokončování vnitřního trhu ve druhé polovině 80. let a odrazilo se to také v Jednotném evropském aktu z roku 1987. Vytvoření rozsáhlého trhu bez vnitřních bariér, na který mohou vstupovat subjekty z členských zemí, si vyžádalo zavedení společných politik také v dalších oblastech. Mezi nejdůležitější patří sociální politika, politika na ochranu životního prostředí a regionální politika (politika hospodářské a sociální soudržnosti).

Politika v sociální oblasti je dodnes převážně doménou členských zemí. S přechodem k vnitřnímu trhu však vznikla nová situace tím, že se otevřel prostor pro neomezené působení tržních sil, pro volný pohyb kapitálu a také pro intenzivnější konkurenci. Nebylo možno vyloučit, že investoři budou přesouvat své hospodářské aktivity do členských zemí s méně náročnou sociální legislativou, aby mohli vyrábět s nižšími náklady. Hrozil tzv. sociální dumping. Udržování velkých rozdílů v některých oblastech sociální legislativy mohlo vytvořit nerovné podmínky soutěže na vnitřním trhu. Odpovědí byla harmonizace zásad bezpečnosti práce a ochrany zdraví pracovníků v zemích EU (minimální závazné standardy, které nebrání členské země zavést přísnější opatření), harmonizace pracovního práva a pracovních podmínek (mini-

³ Blíže viz např. Wawrosz (2009).

mální standardy v oblasti hromadného propouštění, pracovních smluv, platební neschopnosti podniku aj.), přijetí Sociální charty Společenství se zárukami především na pracovním trhu (1989), která je od schválení Amsterdamské smlouvy zakotvena v evropském právu. Přijata byla také zásada rozvíjení dialogu sociálních partnerů na evropské úrovni se záměrem nacházet konsensus v citlivých sociálních otázkách.

Další oblastí je politika na ochranu životního prostředí, která původně rovněž nebyla zahrnuta do zakládajících smluv. Mezi prioritní oblasti se dostala teprve s přijetím programu vnitřního trhu. Šlo nejen o to zabránit postupující degradaci životního prostředí, zejména vody a ovzduší, ale také o to, že ekologicky rozdílné standardy v členských zemích mohly nepříznivě ovlivňovat soutěžní prostředí, a vytvořit tak nerovné podmínky na vnitřním trhu. Posílení konkurenčních tlaků na vnitřním trhu mohlo u některých podnikatelů vyvolat sklon snižovat své náklady tím, že „ušetří“ na technologiích, které nebyly ohleduplné k životnímu prostředí. Tak se objevil problém ekologického dumpingu. Jako schůdné řešení se ukázala harmonizace standardů ochrany životního prostředí v členských zemích. Byla přijata řada směrnic řešících ochranu jednotlivých složek životního prostředí – ovzduší, vody, půdy, přírodních zdrojů, fauny, flóry, nakládání s odpady. Velkým průlomem bylo přijetí zásady posuzování vlivů na životní prostředí u všech větších investičních projektů.

Také s regionální politikou Smlouva o založení Evropského hospodářského společenství z roku 1957 nepočítala. Program vnitřního trhu však vyvolal obavy, že propojený trh s volným pohybem kapitálu může vést k dalšímu prohlubování rozdílů mezi členskými zeměmi a jejich regiony. Vycházelo se z toho, že kapitál má přirozenou tendenci se usazovat především v oblastech s rozvinutou infrastrukturou a vybavených kvalifikovanou pracovní silou. Velké rozdíly mezi zeměmi EU jsou výsledkem vývoje, který trval mnoho desítek let. Velmi pravděpodobným důsledkem čistě tržního přístupu mohlo být další zvětšení rozdílů se všemi

nepříznivými politickými a sociálními důsledky. Proto se objevila nová priorita vnitřního trhu, poprvé zakotvená v Jednotném evropském aktu – hospodářská a sociální soudržnost –, která se od té doby stala trvalou součástí politiky EU. Jejím cílem je snížit velké rozdíly v ekonomické úrovni členských států a jejich regionů prostřednictvím výdajů z tzv. strukturálních fondů, které jsou součástí rozpočtu EU. Bohatší členské země projevíly solidaritu s ekonomicky méně rozvinutými zeměmi. V roce 1989 bylo stanoveno pět prioritních cílů regionální politiky, později přeformulovaných do tří cílů, byl vymezen obsah termínu „problémový region“, který se kvalifikuje pro podporu z evropských fondů. Objem prostředků k realizaci regionální politiky se opakovaně zvyšoval a v současnosti je největší výdajovou položkou rozpočtu EU. Regionální politika pomáhá stimulovat růst celé Evropské unie, je v zájmu všech jejích členů a stala se trvalou součástí vnitřního trhu.

Dalšími politikami, které doprovázejí projekt vnitřního trhu, jsou politika na podporu výzkumu a technologického rozvoje, na jejímž základě v roce 2000 vznikl Evropský výzkumný prostor, politika na podporu zaměstnanosti, na jejímž základě po zakotvení v Amsterdamské smlouvě vznikla koordinovaná strategie zaměstnanosti pro členské státy EU, politika na ochranu spotřebitele a politika na podporu malých a středních podniků.

Do oblasti vnitřního trhu spadá rovněž harmonizace práva společností. Jestliže měl vnitřní trh přinést svobodu pro usazování podniků z různých členských zemí a jejich spolupráci, musely se sblížit odlišné národní předpisy týkající se činnosti společností. Harmonizace práva společností zajistila rovnou míru ochrany zájmů akcionářů, věřitelů, zaměstnanců, třetích osob uzavírajících se společností smlouvy. Toho bylo dosaženo zavedením minimálních společných pravidel, kterými se podařilo odstranit překážky rozvoje podnikání na celoevropské úrovni (harmonizace informační povinnosti společností, účetních předpisů, kvalifikace auditorů a zejména přijetí statutu evropské společnosti v roce 2004).

→ Ve všech těchto oblastech dosáhla EU významných úspěchů — oblasti sociální politiky, ochrany životního prostředí i regionální politiky byly alespoň částečně integrovány. Omezila se tak konkurence, která je spojena s negativními externalitami, se znečišťováním životního prostředí, s chudobou velkých skupin obyvatelstva, s nevhodnými pracovními podmínkami apod., tedy konkurence, kterou můžeme označit jako nekalou. Zdůrazněme zde, že zvyšování ekonomické úrovně, respektive ekonomický růst by neměl být cíl sám o sobě. Cíl ekonomického růstu přestává mít smysl, pokud je doprovázen znečišťováním životního prostředí, pokud z něj nemají prospěch velké skupiny obyvatel, pokud se týká jen určitých (vybraných) regionů. Člověk má odpovědnost za prostředí, ve kterém žije. Neměl by ho poškozovat natolik, aby se v něm nedalo žít, respektive aby život v něm byl spojen s nepřiměřenými riziky nebo problémy. Do určité míry je člověk odpovědný i za druhé lidi, teprve v kontaktu s druhými dochází k jeho socializaci, projevuje se jeho lidství. Hledání optimální míry lidské odpovědnosti za své okolí i za druhé lidi je věčné a evropská integrace při tomto hledání postoupila na cestě od neodpovědnosti k odpovědnosti. Lze samozřejmě diskutovat o tom, zda této odpovědnosti již není příliš, zda formy, které jsou při stanovování odpovědnosti používány, jsou ty nejvhodnější, zda nejsou příliš restriktivní, zda nás příliš neomezují apod. Výsledkem těchto diskusí však nemůže být úplné odmítnutí naší odpovědnosti.

Pro úspěšné fungování vnitřního trhu nestačí vytvořit prostor pro jeho čtyři základní svobody. Je nutné navíc zabezpečit, aby ekonomické vztahy mezi členskými zeměmi a zejména jejich vzájemný obchod nebyly omezovány praktikami narušujícími rovnost podmínek. Takový stav může vzniknout buď jednáním podniků, nebo zásahy státu. Pokud by rovnost podmínek nebyla zajištěna, hrozí, že potenciál tržní ekonomiky nebude plně využit. Pouze konkurenční prostředí, které je udržováno dohodnutými pravidly, je zárukou toho, že zdroje firem budou využívány efektivně, že se za-

brání zvyšování cen, že firmy budou inovovat a vycházet vstříc požadavkům spotřebitelů. Všechny moderní státy pečují o ochranu hospodářské soutěže stanovením přísných pravidel. Je přirozené, že se vznikem vnitřního trhu bylo třeba zakotvit taková pravidla i na úrovni EU, aby základní svobody vnitřního trhu nebyly omezeny chováním podniků nebo intervencemi státu, zejména v obchodu mezi členskými státy. Tato pravidla byla začleněna již ve Smlouvě o založení Evropského hospodářského společenství z roku 1957, vztahují se však pouze na případy, kdy dochází k jejich porušování v obchodu mezi členskými státy. Nevztahují se tedy na případy, kdy jsou pravidla hospodářské soutěže porušována uvnitř členské země, má-li toto jednání pouze lokální význam a nejsou-li dotčeny zájmy subjektů v jiných zemích EU. Porušování pravidel hospodářské soutěže v takových situacích řeší národní orgány.

Na dodržování pravidel hospodářské soutěže dohlíží Evropská komise. Má oprávnění zahájit řízení proti narušiteli hospodářské soutěže vždy, když je podána stížnost, nebo jestliže sama zjistí, že k porušení pravidel hospodářské soutěže došlo. Může ukládat peněžité pokuty a zakazovat určité jednání. Proti rozhodnutí Evropské komise se může postižený subjekt odvolat k Evropskému soudu prvního stupně, jenž rozhodne s konečnou platností.

Pravidla hospodářské soutěže EU se týkají těchto čtyř oblastí:

1. Dohody podniků a jejich sdružení zaměřené na omezení soutěže v obchodu na vnitřním trhu jsou zakázány. Jde o kartely a jiné restriktivní dohody, které se považují od samého počátku za neplatné a jejichž účastníci jsou v případě odhalení přísně pokutováni. Konkrétní podoba těchto dohod může být různá: a) přímé nebo nepřímé určování ceny při nákupu nebo prodeji, b) teritoriální rozdělení trhů, c) uplatňování nerovných podmínek vůči obchodním partnerům při jinak stejných operacích aj. Konstatujeme, že v některých případech je uzavírání dohod mezi podniky dovoleno — pokud přispívá

- ke zlepšení výroby, podporuje technický pokrok a spotřebitel má z dohody prokazatelnou výhodu. Tolerovány jsou také dohody týkající se specializace, spolupráce ve výzkumu apod.
2. Jakékoli zneužití dominantního postavení na vnitřním trhu, ať už jedním podnikem, nebo několika podniky, je zakázáno. Taková situace nastává, jsou-li obchodním partnerům vnucovány nepříznivé obchodní podmínky nebo jsou-li vůči nim uplatňovány nerovné podmínky. Zneužití dominantního postavení bylo definováno jako jakákoli diskriminace zákazníka nezávisle na podílu výrobce na příslušném trhu.
 3. Omezení slučování podniků. Od roku 1990 se pravidla na ochranu hospodářské soutěže týkají také slučování (fúzí) podniků. To se týká případů, kdy se slučují podniky se sídlem v nejméně dvou členských zemích, pokud souhrnný obrat slučovaných firem překročí stanovený limit. V ostatních případech je fúze vnitřní záležitostí příslušné země a o jejím povolení rozhoduje národní orgán. Toto pravidlo má zabránit nadměrné koncentraci ekonomické síly a jejímu možnému zneužití na vnitřním trhu. Týká-li se významná fúze podniků ve více členských zemích, musí být o ní Evropská komise v předstihu informována, aby ji mohla buď schválit, nebo zakázat.
 4. Zákaz státní podpory. Státní podpora v nejrůznější podobě (dotace k cenám, úhrada ztráty, zvýhodněný úvěr, daňové úlevy apod.) je na vnitřním trhu zakázána, protože zvýhodňuje určitý subjekt a vytváří na trhu nerovné podmínky. Určité formy státní podpory se přesto připouštějí, jako například státní podpora sociální povahy nebo uhrazení škod způsobených přírodními katastrofami. Existují i další přípustné formy státní podpory – podpora regionů postižených vysokou nezaměstnaností, podpora významných projektů v zájmu celé Evropské unie, podpora malých a středních podniků,

podpora výzkumu, ochrana životního prostředí, rekvalifikace, podpora za účelem zachování kulturního dědictví. V poslední době byla státní podpora (zpravidla ve formě zvýhodněných půjček) poskytnuta podnikům nebo sektorům postiženým hospodářskou krizí. Evropská komise však bedlivě sleduje poskytování státní pomoci v jednotlivých členských zemích, může ji zakázat nebo nařídít její úpravu, dojde-li k přesvědčení, že jejím poskytováním jsou porušována pravidla hospodářské soutěže na vnitřním trhu.

I v ochraně hospodářské soutěže dosáhla EU významných úspěchů. Hospodářská soutěž ale není hodnota sama o sobě. Hospodářská soutěž se může uskutečňovat nejrůznějšími způsoby, včetně destruktivních. Podnikatelé mohou dosahovat zisku tím, že podvádějí, že likvidují své konkurenty nikoliv kvalitou svých produktů, ale nezákonným, respektive neetickým jednáním (jednáním v rozporu s obecně přijatelnými zásadami lidského jednání).⁴ Mohou rovněž bránit vstupu do odvětví, usilovat o monopolní či oligopolní postavení, dobývat rentu (usilovat o výhodu od státu, kterou jiní podnikatelé nemají). Mohou v důsledku svého postavení poskytovat spotřebitelům plnění, jež neodpovídá ceně, kterou spotřebitel platí. Spotřebitel má samozřejmě teoreticky možnost výběru – dané produkty přijmout, nebo odmítnout –, mnohdy je ale tato volba obtížná (na daných produktech je spotřebitel závislý), mnohdy je spotřebitel pod takovým tlakem, že dané volby není schopen. S nekalým jednáním se kvůli lidské přirozenosti setkáváme ve všech oblastech lidského konání, oblast hospodářské soutěže nemůže být výjimkou. Lidská společnost proto řeší, jak takové nekalé jednání omezit. Evropská integrace nabízí jeden ze způsobů. Opět lze diskutovat o tom, zda je to způsob vhodný, zda není příliš ambiciózní, zda nezašel příliš daleko apod. I zde ale platí, že řešením nemůže být stav nulové regulace.

⁴ Podrobnosti k danému pojmu viz např. Valenčík a Wawrosz (2015).

→ 3. *Problémy evropské integrace*

Evropská unie bývá kritizována z mnoha stran. V tomto textu standardní kritiku vynecháme, ale zaměříme se na jeden obecný problém, který je s integrací z pohledu práva spojen. Evropská integrace z pohledu práva znamená harmonizaci, respektive sjednocování právního řádu. Poněkud zjednodušeně řečeno, integrace je založena na tom, že ve všech členských státech platí v určitých oblastech stejné nebo podobné právo (právo, které má stejný minimální základ). Daná skutečnost nepochybně zvyšuje jistotu a snižuje náklady při volném pohybu zboží, služeb, osob a kapitálu. Na jednu stranu se na ni můžeme dívat jako na přínos, na druhou stranu je ale tato integrace spojena s řadou rizik.

Jak konstatuje Mach (2003, s. 14–16): „Konkurence neexistuje pouze na trhu mezi jednotlivými výrobky a dodavateli, ale existuje i mezi jednotlivými právními řády. Konkurence se — ku prospěchu občanů — projevuje dnes a denně mezi demokratickými státy, které svou legislativou přitahují nebo odrazují daňové poplatníky — občany, turisty, investory. Stát, který uvaluje příliš vysoké daně na zisk právnických osob, může čelit odlivu společností a následně poklesu daňových příjmů a růstu nezaměstnanosti. Stát, který financuje deficit nadměrným tištěním peněz a zažívá hyperinflaci, může zpozorovat, že se jeho občané uchýlili k placení cizími měnami a tiskařské stroje neprospějí státní pokladně už nijak. Stát, v němž založení soukromé společnosti znamená nekonečné útrapy, může čelit tomu, že lidé s nápady budou odcházet podnikat do ciziny. Stát, který uvaluje vysoké daně na bohaté, bude čelit tomu, že dobře placené sportovní hvězdy budou trvale bydlet v zahraničí a ve své původní vlasti neodvedou státu už ani korunu. Stát, který uvaluje vysoké daně z benzínu, bude čelit tomu, že jeho občané budou jezdit tankovat za hranice. Stát s vysokou kriminalitou nepřitáhne turisty ani investory. Naopak takový stát přiměje své občany k emigraci, občané budou „hlasovat nohama“ pro lepší právní řád. Pojmy jako „daňová

konkurence“, „měnová konkurence“ nebo „hlasování nohama“ se usídlily v učebnicích ekonomie. Jde ale o obecnější fenomén, o právní fenomén, o konkurenci jurisdikcí. Konkurence oblastí působnosti práva — a tedy jejich právních řádů — je stejně tak důležitá jako konkurence na trhu. Je to poslední instance, která brání státům mít extrémně vysoké daně, nesnesitelnou regulaci podnikání a totálně zvrácené zákony nerespektující soukromé vlastnictví... Když některý stát přistoupí například ke zrušení monopolu a privatizaci telekomu a občané pocítují zkvalitnění služeb a snížení cen, veřejné mínění si i v dalších zemích vynutí krok tímto směrem. Když jiný stát prodá národní aerolinie, liberalizuje letecký trh a výsledkem jsou levnější a kvalitnější lety, budou stejný prospěch z kapitalismu chtít mít i u sousedů. Diverzita v národních politikách umožňuje provádění různých politik a ty dobré mohou být napodobovány. Naproti tomu podřizování hospodářské politiky nadnárodnímu rozhodování znemožňuje vytváření a napodobování dobrých vzorů a bere lidem svobodu volby. Národní suverenita a konkurence jurisdikcí jsou stejně důležité podmínky prosperity jako svoboda jednotlivce a tržní konkurence v rámci státu. Pluralita právních řádů je nezbytnou (nikoliv však postačující) podmínkou svobody jednotlivce. Bez existence mnoha národních právních řádů není konkurence právních řádů možná a lidé by podléhali jedinému monopolnímu právnímu systému, stejně jako podléhají nabídce monopolního výrobce, když je omezena svoboda jednotlivců a není dovolena tržní konkurence.“

Obecně lze konstatovat, že čelíme následující volbě: buď budeme mít řadu odlišných právních řádů, nebo budeme usilovat o integraci právních řádů.

V případě, že budeme mít řadu odlišných právních řádů, budou existovat transakční náklady při kontraktech osob, které žijí v zemích s odlišnými právními řády. Neznamená to, že tyto osoby spolu nemohou uskutečnit žádné kontrakty, neznamená to, že odlišnosti nelze řešit a překonávat, je to ale spojeno s náklady, s dodatečným úsilím. Odlišnos-

ti mohou zvyšovat riziko, a tak snižovat výhodnost kontraktu. Odlišnosti mohou také přispívat k vzájemné nevraživosti, konfrontaci, vést ke konfliktům včetně ozbrojených. Výhodou daného uspořádání je konkurence. V jednotlivých právních řádech je možné experimentovat, přijímat odlišná řešení, odlišná pravidla pro lidské jednání. Lze tak prakticky pozorovat, která pravidla jsou vhodná a která nikoliv. Daná konkurence přispívá k inova-

Dané volbě mezi odlišnými a integrovanými právními řády se nelze vyhnout. Evropská unie, pravděpodobně i pod vlivem zkušeností z druhé světové války, předválečného vývoje atd., se vědomě rozhodla pro druhou možnost. Jak výše konstatujeme, dosáhla při její realizaci řady úspěchů včetně skutečnosti, která není tolik zdůrazňována, že členské země EU mezi sebou nevedou ozbrojené konflikty. Na druhou stranu nelze nevidět, že

Nedostatek konkurence nenutí orgány EU, aby v dostatečné míře respektovaly potřeby občanů členských zemí, aby právní řád byl srozumitelný, přehledný a jasný. Naopak orgány EU obhajují smysl své existence, což nakonec vede k tomu, že právní předpisy jsou rozsáhlé, komplikované a nesrozumitelné. Zdůrazněme, že tento stav nepřispívá k růstu podpory evropské integrace.

cím, pokroku. Jak upozorňuje Mach (2003), alespoň do určité míry zabraňuje stagnaci, nutí tvůrce právních předpisů, aby reagovali na vývoj v blízkém i vzdáleném okolí, a tak přispívali ke zvyšování míry svobody, životního standardu apod.

V případě, že budeme usilovat o integraci právních řádů, odpadnou nebo se alespoň výrazně sníží transakční náklady při kontraktech osob, které žijí v zemích s původně odlišnými právními řády. To může pomoci jejich spolupráci, specializaci na základě komparativních výhod, dělby práce, a tedy i růstu produkce a životní úrovně. Může to vést i k lepšímu vzájemnému poznání, lepšímu řešení konfliktů a odbourání násilného řešení konfliktů. Nevýhodou je odbourání konkurence, a tím možná stagnace. Pokud se na rozsáhlém území přijme jednotné pravidlo, nemohou zde platit jiná pravidla a nelze testovat, které pravidlo je nejvhodnější. Jednotný právní řád posiluje moc tvůrce tohoto řádu, zlepšuje jeho postavení. Daný tvůrce se v důsledku nedostatku konkurence může začít chovat v rozporu se zájmy osob, pro které právní řád vytváří, a může být i hůře odvolatelný. Výsledkem může být stagnace a vytváření složitého právního řádu, který znemožňuje nebo ztěžuje řadu lidských aktivit.

úsilí o vznik jednotného právního řádu posiluje orgány EU, které tento právní řád vytvářejí. Bez toho by tyto orgány ztratily smysl. Dochází tak k tomu, že jsou upravovány nejrůznější oblasti lidského jednání, z nichž mnohé regulaci nepotřebují, případně by regulace stačila na národní, nebo dokonce ještě nižší úrovni.

Například Havlíček (2016) daný problém výstižně demonstruje na zákonu o osivu: „Máme neuvěřitelné množství zákonů a podzákonných předpisů. Patří mezi ně například zákon o uvádění do oběhu osiva a sadby pěstovaných rostlin, jak se s odpuštěním jmenuje. Pomiňme, že leckomu přijde na mysl, že to je pitomost. Zákon musí přijmout zákonodárny sbor. Kolik poslanců může mít ponětí o oběhu osiva a sadby? Hned v prvním paragrafu tohoto zákona se odkazuje na více než 80 evropských směrnic. Ustanovení druhého paragrafu obsahuje 49 definic. Zkuste definovat, co je to sazenice — „sazenice je mladá rostlina vyrobená z osiva, sadby nebo části rostlin k výsadbě pro pěstování zeleniny ke konečné spotřebě“. Chápete význam této úpravy? To však není vše. Tento zákon je každý rok novelizován. Co je na osivu a sadbě pěstovaných rostlin natolik dynamického, že se předpis mění jednou ročně? Novelizací v roce 2007

→ jsme docílili kýženého stavu, že se konečně žádosti o prodloužení registrace odrůd pažitky (*Allium schoenoprasum* L.) považují za včas podané, jsou-li podány nejpozději do šesti měsíců od 29. prosince onoho roku. Řada zákonodárců, kteří takto revolučně prohlašovali pažitku, to dodnes považuje za slušný legislativní výkon. Je to zcela nahodilý příklad, ale zároveň ukázka mentální katastrofy. Akceptujeme-li představu, že zákon o oběhu osiva a sadby schvaluje nejspíš více poslanců a senátorů, než kolik činí celostátní počet těch, kteří tomuto předpisu rozumějí, je to smutné, ale samo o sobě banální. Pripusťme dokonce, že specialista ocení i prováděcí předpisy — například nejvyšší čistá hmotnost malého balení činí u růžičkové kapusty pět gramů, kdežto u kozlíčku polníčku 25 gramů; nejlépe se můžete rozšoupnout v malém balení třeba s bobem zahradním — až do 250 gramů. Neptám se na oběh osiva a sadby. Ptám se, kde zůstal Seneca a jeho zdvižený prst: „Zákon musí být stručný, aby si jej i nezkušení snadno zapamatovali!“ Kde je Cicerovo: „Všichni sloužíme zákonům, abychom mohli být svobodní!“ Komu slouží právní řád, který je budován jako změř regulí, před níž občan stojí bezradný a bezmocný, bez hodinek, bot a pásku jako při nástupu do letadla? Je tu však princip přiměřenosti právní regulace. Jeho podstata tkví v tom, že stát nesmí usilovat o právní regulaci jiných než společenských vztahů. Začneme-li právem regulovat pažitku, jsme na cestě do pekel. Nelze úspěšně upravovat společenské vztahy, které se právu ze své podstaty vymykají. Lásku zákonem nikomu nevnutíte. Stát nemá cpát právo tam, kde stačí třeba regulace morální. Zdrovilosti právem stejně nikoho nenaučíte. A tam, kde je právní regulace nezbytná, je třeba ji podrobit testu přiměřenosti. Právo má plnit svou regulativní funkci, ale zároveň co nejméně zatěžovat své adresáty.“ Z Havlíčkova textu je zřejmé, že právo EU tyto funkce v daném, ale i v dalších případech neplní.

Nedostatek konkurence nenutí orgány EU, aby v dostatečné míře respektovaly potřeby občanů členských zemí, aby právní řád byl srozumitelný, přehledný a jasný. Naopak orgány EU obhajují

smysl své existence, což nakonec vede k tomu, že právní předpisy jsou rozsáhlé, komplikované a nerosrozumitelné. Zdůrazněme, že tento stav nepřispívá k růstu podpory evropské integrace. Nicméně odpůrci současného stavu jsou subjekty s různými zájmy, tvoří dobře organizovanou zájmovou skupinu. Orgány EU, respektive subjekty tyto orgány ovlivňující však takovou dobře organizovanou zájmovou skupinu tvoří a mohou své postavení snadněji obhájit. Z hlediska legálních způsobů řešení problémů jim pomáhá i skutečnost, že právo tvoří a znají. Mají tak výhodu znalosti toho, jaké taktiky mohou uplatnit při obhajobě svých zájmů.

Důsledkem daného stavu je skutečnost, že evropská integrace zachází příliš daleko, že je v rozporu s tím, co občané členských států EU chtějí. Typickým příkladem je oblast zahraniční politiky. Nutnou podmínkou toho, aby daná integrace byla úspěšná, je, že se prosadí idea evropského národa. Pokud na sebe budou obyvatelé jednotlivých členských států hledět v první řadě jako na Evropany, nutně budou prosazovat evropský pohled a nikoliv své národní zájmy. Potom bude možné provádět jednotnou evropskou zahraniční politiku. Idea evropanství ale zatím nemá dostatečnou podporu a její eventuelní rozšíření musí být přirozeným procesem — danou ideu nelze zavádět proti vůli obyvatel členských států EU. Lze sice argumentovat, že pokud Evropská unie nebude provádět jednotnou zahraniční politiku, ocitnou se členské země v nevýhodě. Jednotlivé členské státy (včetně těch největších) jsou příliš malé a slabé na to, aby mohly řešit závažné problémy, nedokážou čelit zemím typu Ruska nebo Číny. Tento argument může být pravdivý, nicméně pokud ho skutečně vezmou obyvatelé EU za svůj, postrádá relevantnost. Integraci nelze provádět násilím, respektive proti vůli evropských občanů. Ani sebeosvícenější politiku myslící na občany příslušné země nelze dlouhodobě dělat proti vůli těchto občanů. Pokud si občané další integraci nepřejí, je lepší danou skutečnost vzít na vědomí a o další integraci neusilovat, i když to za určitých podmínek může v budoucnu přinést problémy.

Jiným projevem neochoty k další integraci je skutečnost, že členské státy EU se nechtějí v řadě oblastí vzdát svých pravomocí, protože díky nim mohou provádět například svou vlastní hospodářskou politiku včetně toho, že mohou lákat zahraniční investory apod. Jako příklad lze uvést pravomoci ve fiskální politice, kterých se členské státy nechtějí vzdát, protože tak mohou ovlivňovat svou ekonomiku (vývoj HDP, nezaměstnanosti a dalších ukazatelů). Jak konstatuje Wawrosz (2014): „Přenesení měnové politiky z národní úrovně na nadnárodní úroveň nebylo pro politiky tolik bolestivé. Většina centrálních bank členských zemí eurozóny byla v době přenesení nezávislá a politici nemohli jejich rozhodování příliš ovlivňovat. Jinak řečeno, přenesením měnové politiky z národní úrovně na nadnárodní úroveň politici de facto neztratili nástroj ovlivňování vývoje ekonomiky, tento nástroj byl ztracen již dříve (v dobách, kdy se prosadila představa nezávislé centrální banky). V případě hospodářské politiky, zejména v případě fiskální politiky byla v době podpisu Maastrichtské smlouvy situace jiná. Politici mohli daný nástroj ovlivňování ekonomiky používat, přičemž daný nástroj patří k relativně účinným nástrojům ovlivňování ekonomiky. Zároveň platí, že po ztrátě pravomocí v oblasti měnové politiky se de facto jednalo o poslední podstatný nástroj, který politikům zbyl. Jeho ztrátou by politici ztratili výrazně více, z hlediska ovlivňování ekonomiky by už de facto neměli žádné další možnosti. To by ohrozilo jejich moc, včetně možnosti znovuzvolení apod.“ Nicméně důsledkem daného stavu je krize eurozóny, jež se projevuje v hospodářských problémech Řecka a dalších zemí.

4. Závěr

Za podstatný problém evropské integrace z pohledu práva lze považovat skutečnost, že EU na jedné straně disponuje v některých oblastech přílišnými

pravomocemi, které neodpovídají poptávce evropských občanů, avšak na druhé straně v jiných oblastech jsou její pravomoci nedostatečné, takže není schopna provádět účinnou politiku. Krize eurozóny je toho příkladem – EU nemá dostatečné nástroje pro koordinaci fiskální politiky. Odlišné fiskální politiky členských zemí, nadměrné zadlužování některých z nich potom mohou vyvolávat tlak na vystoupení daných zemí z eurozóny.

Dalším příkladem může být migrační krize, se kterou se EU potýká od roku 2015. Migrační vlna prokázala, že azylová politika EU včetně právních předpisů Unie, které tuto politiku řeší, je nastavena na dobré časy, tedy nikoliv na situaci masové migrace. Azylová politika v EU je v současnosti řešena zakládajícími smlouvami EU (v současnosti Smlouva o Evropské unii a Smlouva o fungování Evropské unie), Dublinským nařízením (č. 604/2013) definujícím členský stát, který má o azylovém řízení rozhodovat,⁵ a dalšími dokumenty, mezi něž patří směrnice definující minimální standardy, které musí členský stát při posuzování žádosti uprchlíka dodržovat. Problémem však je, že v situaci masové migrace jsou dané právní dokumenty EU obtížně vynutitelné. I v případě přístupu k řešení masové migrace se ukazuje, že EU je stále heterogenním útvarem – některé státy (například Německo, Švédsko) přistupují k imigrantům velmi vstřícně, jiné (například Česká republika) zauímají mnohem opatrnější přístup. Postupy jednotlivých členských zemí se potom, i přes existenci minimálních standardů, velmi liší.

Z hlediska rozhodování o realokaci uprchlíků platí, že primární právo EU umožňuje obecně v oblasti azylové politiky rozhodovat kvalifikovanou většinou, takže státy, které s touto realokací nesouhlasí, mohou být přehlasovány. Jakkoliv lze souhlasit s názorem, že v současnosti jsou uprchlíci v EU rozmístěni velmi nerovnoměrně, přece jen se nelze ubránit dojmu, že vynucená realokace není výrazem solidarity, ale spíše prostředkem, jak řešit

⁵ A další nařízení, např. nařízení (ES) č. 2725/2000.

problémy, které si některé členské státy EU způsobily svými štedrými sociálními systémy. Vzhledem k současným možnostem techniky je volný pohyb osob mnohem jednodušší než v minulosti. Společná azylová politika, jež ale obsahuje i problematiku sociálního zabezpečení, školství a vzdělávání či možnosti podnikat, je potom žádoucí – bez její existence budou žadatelé o azyl preferovat tu zemi, která se jim jeví jako nejvýhodnější. Bohužel zatím je tato společná azylová politika spíše částečná. I současné právní předpisy přispívají k tomu, že některé země jsou migraci vystaveny více a některé méně, přičemž daná expozice není způsobena pouze geografickými důvody (typu, že se jedná o první země EU na cestě ze zemí původu). Dokud však budou mít jednotlivé členské země EU odlišné zájmy, nelze předpokládat, že se daný problém podaří uspokojivě vyřešit.

Tento text se snažil zdůraznit úspěchy, které jsou s evropskou integrací včetně integrace v oblasti práva spojeny. Je zřejmé, že o neúspěších

a problémech se hovoří lépe. Chce-li EU harmonizovat právní systémy členských zemí, musí si uvědomovat výše popsanou volbu mezi nižšími transakčními náklady za cenu nižší konkurence při harmonizaci či integraci právních řádů členských států a vyšší konkurencí za cenu vyšších transakčních nákladů v situaci bez harmonizace nebo menší harmonizace právních řádů členských států. Protože této volbě se nelze vyhnout, má smysl se při harmonizaci práva zaměřit na oblasti, které jsou vskutku podstatné, a zbytek ponechat na konkurenci právních systémů členských států. Evropská unie a její členské země by tedy měly definovat priority, jaké oblasti práva harmonizovat a jaké nikoliv. V rámci priorit by se harmonizace měla provádět tak, aby byla funkční, v ostatních oblastech by se pak právo harmonizovat nemělo. Z hlediska současného stavu to znamená v některých případech harmonizaci i opustit, právní předpisy EU zrušit nebo zredukovat.

LITERATURA A PRAMENY

1. HAVLÍČEK, K. (2016): *Až normativní smysl práva nahradí matematické vzorečky*. http://ceskapozice.lidovky.cz/az-normativni-smysl-prava-nahradi-matematicke-vzorecky-p2p-/tema.aspx?c=A160316_225533_pozice-tema_lube, 18. 3. 2016
2. MACH, P. (2003): *Úskalí evropské integrace*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku
3. TICHÝ, L. a kol. (2014): *Evropské právo*. 4. vydání. Praha: C. H. Beck
4. VALENČÍK, R., WAWROSZ, P. (2015): Mikroekonomická analýza skrytých stránek korupce. *Scientia et Societas*, roč. 11, č. 1, s. 3–22
5. WAWROSZ, P. (2009): Velká deprese a soudobá krize – paralely a rozdíly. In: *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference „Velká deprese a její odraz v ekonomické teorii a praxi“*. Ostrava: Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava
6. WAWROSZ, P. (2014): Odlišná úprava hospodářské a měnové unie v právu EU jako jedna z příčin makroekonomických nerovnováh v eurozóně. *Scientia et Societas*, roč. 10, č. 4, s. 18–33
7. WAWROSZ, P. (2015): Migrační krize v Evropské unii pohledem práva EU. *Scientia et Societas*, roč. 11, č. 4, s. 22–37

KLÍČOVÁ SLOVA

Evropská unie, eurozóna, integrace, právo EU, Lisabonská smlouva

Successes and failures of the European integration from the EU law perspective

ABSTRACT

The article analyses the history of the European integration what succeeded and what not. It concerns the trade-off between unified or similar law systems on the one hand and environment with competitive law systems on the other hand. The first one brings low transaction cost and high rate of certainty but its disadvantage is rigidity and possible creation of norms not complying with needs of inhabitants under the system. Small competition or impossibility of competition in creation norms do not force government to seek the best norms for people. That can causes economic slowdown and other problems. The stage when different states (areas) use different law systems enables competition and discovery appropriate norms. However, different norms in each areas make relationship between them costly. The European Union chose the way of legal integration. But too rigid integration not allowing alternative solution that can be better than norms given by the EU can be seen as the important factor of its current problems.

KEYWORDS

European Union, euro area, integration, EU law, Treaty of Lisbon

JEL CLASSIFICATION

F02, F15, F53, K20, K30

x

Limit dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení

► Ing. Michal Střecha » Katedra světové ekonomiky, Fakulta mezinárodních vztahů,
Vysoká škola ekonomická v Praze¹

* 1. Úvod

Výše veřejného dluhu reprezentuje dlouhodobou fiskální nerovnováhu. Dluh sám o sobě nelze považovat za nic negativního, jelikož se jedná o pouhé vyústění krátkodobé fiskální nerovnováhy v podobě deficitů veřejných financí. Veřejné zadlužení se stává problémem ve chvíli, kdy překročí přiměřenou mez a platba úroků vyplývajících z nakumulovaného dluhu se samy stávají příčinou krátkodobé fiskální nerovnováhy. Z tohoto hlediska lze tak dlouhodobě udržitelnou výši veřejného dluhu považovat za takovou, která sama nevede k nárůstu a tedy kumulaci veřejného dluhu.

V současnosti je sledována především hodnota podílu veřejného zadlužení na HDP. Tento ukazatel je například jedním ze základních kritérií mastrichtských kritérií, Paktu stability a růstu, nebo různých dluhových rámců a legislativních omezení dalšího zadlužování. V případě mastrichtských kritérií se považuje stav veřejných financí za dlouhodobě udržitelný, pokud podíl celkového veřejného dluhu na HDP domácí ekonomiky nepřekračuje 60 %.

Tato stať si však klade za cíl stanovit vzorec pro výpočet absolutní verze limitu dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení. Takový limit pak

může být použit při hodnocení udržitelnosti veřejných financí a při realistickém posuzování, zda je úroveň veřejného dluhu dlouhodobě udržitelná a zda neexistují rizika v případě předpokládaných změn v makroekonomickém prostředí (například v případě recese). Mimo to lze do výsledné rovnice limitu veřejného dluhu vsadit libovolné hodnoty dle přisnosti předpokladů, se kterými chce čtenář při následné aplikaci pracovat.

Práce je rozdělena na čtyři kapitoly. První je úvod, ve kterém je krátce představena problematika, cíl a využití výstupů předkládané stati. V druhé kapitole je představen hlavní teoretický rámec pro příčiny vzniku veřejného zadlužení, jeho formy. Dále jsou představeny vybrané přístupy k udržitelnosti veřejného zadlužení, na které práce navazuje. Třetí kapitola je stěžejní částí předkládané stati, ve které je odvozen limit dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení. Poslední kapitola je závěr.

2. Teoretický rámec udržitelnosti zadlužení

2.1 Vznik deficitu veřejných financí

Veřejné zadlužení vzniká pouze jako důsledek vyšších veřejných výdajů než jsou jeho celkové příjmy. Jedná se tak o alternativu k financování defici-

¹ Tento článek byl napsán v rámci řešení projektu Interní grantové agentury Vysoké školy ekonomické v Praze č. F2/93/2015 „Změny v makroekonomickém prostředí České republiky v reakci na externí šoky“. E-mail: michal.strecha@vse.cz.

tu veřejných financí. Rozpočtový deficit je rozdíl mezi celkovými rozpočtovými příjmy a celkovými rozpočtovými výdaji za určité období, přičemž nezáleží, zda se jedná o příjmy a výdaje skutečné, předpokládané, nebo plánované (Jackson, 2003; Dvořák, 1992). Rozpočtový deficit musí být za všech okolností kryt. Výraz pro již deficitní rozpočet lze vyjádřit ve tvaru:

$$-D = (R_G - E_G), \quad (2.1)$$

kde R_G jsou celkové nedluhové rozpočtové příjmy a E_G jsou celkové veřejné výdaje. Pokud jako výchozí situaci uvažujeme vyvážený rozpočet veřejných financí, k deficitu dojde v případě (Dvořák, 1995):

1. zvýšení rozpočtových výdajů při konstantních příjmech,
2. snížení příjmů při konstantních výdajích,
3. zvýšení rozpočtových výdajů je vyšší než zvýšení příjmů,
4. snížení rozpočtových výdajů je nižší než snížení příjmů.

Deficit lze dělit dle formy vzniku na aktivní (strukturální) a pasivní (cyklický). Ke vzniku pasivního deficitu vede jakýkoliv exogenní (na vládním rozhodnutí nezávislý) vliv, který způsobí pokles rozpočtových příjmů nebo růst veřejných výdajů. Příklady mohou být ekonomická recese, nákladový šok či přírodní katastrofa. Dalším příkladem jsou úrokové platby z nakumulovaného veřejného dluhu. K deficitu veřejných financí tak může dojít i přesto, že plánované veřejné příjmy a výdaje jsou vyrovnané a vláda neprovádí expanzivní fiskální politiku. Aktivní deficit vzniká v důsledku právě záměrného rozhodnutí a fiskální politiky vlády či jiných veřejných institucí.

V případě, že dojde ke vzniku deficitu veřejných financí, ať již z důvodu aktivní vládní politiky, nebo exogenních faktorů, musí být vždy kryt. Možnosti krytí rozpočtového deficitu jsou tři:

1. dluhové krytí,
2. peněžní (monetární) krytí,
3. krytí prodejem veřejných aktiv.

Dluhové krytí spočívá v krytí rozpočtového deficitu růstem veřejného dluhu. Nejčastější formou je prodej státních dluhopisů domácím, nebo zahraničním subjektům. Peněžní (monetární) krytí spočívá v transformaci rozpočtového deficitu do nárůstu monetární báze. K tomu dochází v případech, kdy centrální banka skupuje emitované státní dluhopisy. Tento způsob je však ve velké části zemí limitovaný, nebo zakázaný. De facto se jedná o nárůst peněžní hladiny v důsledku růstu peněžní zásoby a tedy snížení veřejného dluhu k HDP. Jelikož se tato práce zabývá vyjádřením limitu absolutního objemu veřejného dluhu a nikoliv relativního, monetizace dluhu uvažována nebude. Krytí aktivy spočívá v krytí deficitního rozpočtu výtěžkem z prodeje státního majetku. To však nelze považovat za dlouhodobě udržitelný zdroj krytí.

Jediným dlouhodobě udržitelným zdrojem financování deficitu veřejných financí je tak pouze růst veřejného zadlužení. Forem dluhových instrumentů existuje celá řada. Lze je však shrnout do dvou hlavních; a to financování dluhovými cennými papíry a bankovními úvěry. Dále se dluh může dělit dle věřitelů, tedy na domácí a zahraniční dluh.

Vzorec (2.1) můžeme upravit tak, že proti příčinám vzniku deficitu veřejných financí (výdajům a příjmům) postavíme veškeré způsoby krytí:

$$-(R_G - E_G) = B_D + C_D + B_F + C_F, \quad (2.2)$$

kde B_D je prodej státních dluhopisů domácímu soukromému sektoru, B_F je prodej státních dluhopisů nerezidentům, C_D jsou bankovní půjčky od domácích měnových finančních institucí (MFI) poskytované veřejnému sektoru a C_F jsou bankovní půjčky od zahraničních MFI poskytované veřejnému sektoru. Deficit veřejných financí lze tak financovat z volných prostředků domácích, nebo zahraničních subjektu. Celkový vztah mezi volnými domácími a zahraničními zdroji a deficitem veřejných financí lze zachytit v rámci makroekonomické rovnováhy. Tu lze zachytit spojením důchodové a výdajové metody výpočtu HDP (Soukup, 2007):

$$\rightarrow (S - I) + (T - G) = NX. \quad (2.3)$$

Rozdíl $(S - I)$ představuje rozdíl mezi domácími úsporami soukromých subjektů a investicemi podniků. Rozdíl $(T - G)$ znázorňuje rozdíl mezi celkovými daněmi, vybranými za daný rok, a výdaji veřejného sektoru. Výraz $(T - G)$ můžeme nahradit výrazem $(R_G - E_G)$. Potom lze makroekonomickou rovnováhu zachytit ve tvaru:

$$-(R_G - E_G) = (S - I) + (M - X), \quad (2.4)$$

kde na levé straně je výraz pro deficitní bilanci veřejného rozpočtu a na pravé straně možné zdroje jeho financování. Jedná se v zásadě o jiné zachycení způsobu krytí vyjádřené v rovnici (2.2). Pokud jsou E_G vyšší než R_G , musí si stát půjčit u soukromých domácích subjektů, nebo v zahraničí – v tom případě pak vzniká domácí, nebo zahraniční veřejné zadlužení. Pokud vzniká zahraniční dluh, je to spojeno se směnou domácí a zahraniční měny, a tedy růstem, nebo poklesem devizových rezerv. Ty jsou v tomto případě reprezentovány právě NX . Když zahraniční veřejný dluh vzniká, vede to k nárůstu NX . V případě jeho splacení nebo platby úroků zahraničním věřitelům dochází k poklesu NX . V kontextu udržitelnosti veřejného zadlužení proto bude v případě zahraničního veřejného zadlužení mimo jiné sledována i výše ročních přírůstků devizových rezerv.

Jak bylo zmíněno výše, veřejné příjmy se skládají z nedluhových, nebo dluhových příjmů – v práci tak budou uvažovány pouze daňové příjmy, nebo veřejný dluh. Pokud neuvažujeme existenci autonomních daní, pak lze nedluhové příjmy vyjádřit výrazem:

$$R_G = t \cdot Y. \quad (2.5)$$

Nedluhové příjmy jsou tak limitovány domácím důchodem, nebo popřípadě daňovou sazbou (uvažujeme-li nižší příjmy než maximální).

2.2 Přístupy k udržitelnosti veřejného zadlužení

Obecným problémem všech zemí EU je rostoucí podíl veřejného dluhu k HDP a permanentní schodkové veřejné rozpočty. Vhodnou otázkou je, zda je tento stav dlouhodobě udržitelný a zda existuje limit, až do jaké výše může dále veřejné zadlužení růst. Obecně známé jsou již výpočty relativní váhy veřejného dluhu k HDP a jejich hodnoty, ke kterým hodnoty dlouhodobě konvergují (viz Bishamova analýza). Výchozí je pro všechny tyto postupy uvažování rizika tzv. domácí dluhové pasti. Ta se projevuje tak, že i když státní rozpočet není schodkový (někdy dokonce přebytkový), i přesto dochází k růstu veřejného zadlužení k HDP. Tuto postačující podmínku pro růst podílu veřejného dluhu k HDP lze vyjádřit rovnicí (Dvořák, 2008):

$$\frac{GDEBT_1}{GDP_1} = \frac{GDEBT_0}{GDP_0} \cdot \frac{1+r_1}{1+g_1} + \frac{PD_1}{GDP_1} - \frac{\Delta MB_1}{GDP_1}, \quad (2.6)$$

kde vývoj relativní váhy veřejného dluhu ovlivňují čtyři faktory: výchozí hodnota na počátku rozpoč-

tového období ($\frac{GDEBT_0}{GDP_0}$), výše primárního deficitu

za dané rozpočtové období (PD_1), míra monetizace dluhu ($\frac{\Delta MB_1}{GDP_1}$) a poměr nominální úrokové

míry a tempa růstu HDP v běžných cenách ($\frac{1+r_1}{1+g_1}$).

Je-li nominální úroková míra vyšší, než míra tempa růstu nominálního HDP, růst úroků z předchozího dluhu vede k růstu relativního vyjádření veřejného dluhu k HDP i s vyrovnaným (či dokonce přebytkovým) veřejným rozpočtem. Tato skutečnost je nazývána právě jako **domácí dluhová past**. Žádný z uvedených faktorů, které ovlivňují relativní váhu veřejného dluhu, nemůže být ovlivněn vládou a jedná se tak o exogenní faktory. Jedinou výjimkou je výše primárního deficitu, která

však je zčásti také pod vlivem na vládě nezávislých faktorů. Pokud tedy veřejné zadlužení vyjádřené k HDP roste i s vyrovnaným rozpočtem a faktory, které tento růst ovlivňují, nejsou v rukou vlády, vzniká otázka: Co lze považovat za udržitelnou úroveň veřejného zadlužení?

Vzorec (2.6) však vyjadřuje pouze postačující podmínku pro růst relativní hodnoty veřejného zadlužení. Maximální hodnotě, ke které bude relativní váha veřejného zadlužení dlouhodobě konvergovat, se věnoval J. A. Bispham (Bispham, 1987).

Stejně jako v této stati je uvažováno několik základních scénářů s různými zjednodušujícími předpoklady, které jsou postupně odstraňovány, Bispham uvažuje tři scénáře. Situaci, kdy veřejný dluh není úročen, Situaci, kdy veřejný dluh je úročen nominální úrokovou mírou nižší, než činí tempo růstu nominálního produktu. Poslední scénář je situace, kdy veřejný dluh je úročen nominální úrokovou mírou, která je rovna nebo vyšší, než je tempo růstu nominálního produktu. Pouze třetí situace vede opět k **domácí dluhové pasti**, přičemž dochází k nabalování veřejného dluhu i s vyrovnaným veřejným rozpočtem.

V prvním scénáři bude relativní váha veřejného zadlužení dlouhodobě konvergovat k hodnotě dané vzorcem:

$$(GDEBT / GDP)_{MAX} = \frac{PD}{GDP} * \frac{1+g}{g}. \quad (2.7)$$

V druhém scénáři bude relativní váha veřejného zadlužení dlouhodobě konvergovat k hodnotě dané rovnicí:

$$(GDEBT / GDP)_{MAX} = \frac{PD}{GDP} * \frac{1+g}{g-r}. \quad (2.8)$$

Bispham tak matematicky zachycuje limitní hodnotu veřejného dluhu k HDP. To předpokládá udržitelný podíl tempa růstu produktu a úrokové míry z veřejného dluhu. V předkládané stati si

však autor neklade za cíl stanovit limit veřejného zadlužení k HDP, nýbrž vyjádření limitu maximálního objemu veřejného zadlužení. To vzorec pro dluhovou past neumožňuje, jelikož ten nevyjadřuje limit či udržitelnost veřejného zadlužení, nýbrž pouze podmínky pro jeho relativní růst. K růstu relativního vyjádření veřejného dluhu k HDP dojde i v situaci, kdy jen HDP klesá rychlejším tempem, než klesá objem veřejného zadlužení.

Další přístup k udržitelnosti veřejného zadlužení, který lze využít i pro účely této práce, je myšlenka, že veřejný dluh lze považovat za udržitelný, pokud je vláda schopna plnit své současné a budoucí závazky, tedy kryt své běžné veřejné výdaje a alespoň úroky z veřejného dluhu. Tento přístup neuvažuje splácení jistiny a počítá tak s tzv. nabalování veřejného dluhu (Wyplosz, 2011). Maximální limit veřejného zadlužení tak bude odrážet schopnost ekonomiky splácet závazky veřejného sektoru. Finální verze vzorce pro limit veřejného dluhu bude odvozena na základě různých scénářů se zjednodušujícími předpoklady.

3. Limit veřejného dluhu

Finální podoba vzorce, který bude zachycovat absolutní limit dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení, závisí na předpokladech, které budou popisovat vlastnosti a strukturu veřejného dluhu. Jednotlivé předpoklady budou postupně odstraňovány, a finální verze tak nebude uvažovat žádné z nich. Předpoklady jsou:

- a) nahromaděný veřejný dluh není úročen;
- b) nahromaděný veřejný dluh je splácen pouze nedluhovými příjmy;
- c) uvažujeme uzavřenou domácí ekonomiku;
- d) veřejný dluh je tvořen pouze státními dluhopisy.

Další předpoklad je, že nedluhové příjmy jsou tvořeny pouze daněmi. Tato podmínka odstraněna nebude, nicméně při následné aplikaci, může být čtenářem odstraněna pouhým nahrazením celkového domácího důchodu za jiný ukazatel reprezentující veřejné příjmy. Příkladem může být vzorec (3.2).

→ 3.1 Limit veřejného zadlužení v uzavřené ekonomice

První scénáře uvažují uzavřenou domácí ekonomiku. Tento předpoklad bude pak odstraněn a bude odvozen limit pro otevřenou domácí ekonomiku (kapitola 3.2). Poslední předpoklad, který bude odstraněn, je existence pouze státních dluhopisů (kapitola 3.3).

Uvažované scénáře pro uzavřenou domácí ekonomiku jsou:

1. nedluhové krytí neúročeného dluhu v uzavřené ekonomice;
2. nedluhové krytí úročeného dluhu v uzavřené ekonomice;
3. dluhové krytí neúročeného dluhu v uzavřené ekonomice;
4. dluhové krytí úročeného dluhu v uzavřené ekonomice.

3.1.1 Nedluhové krytí neúročeného dluhu v uzavřené ekonomice

První scénář předpokládá všechny čtyři podmínky. Dluh z minulých let je možné křít pouze daňovými příjmy, veřejný dluh z minulých let je neúročen a má pouze formu státních dluhopisů a operujeme v uzavřené ekonomice. V takovém případě může být veřejné zadlužení splaceno pouze vybranými daněmi. Neuvažujeme-li existenci autonomní části spotřeby, je limit veřejného dluhu dán celkovou možnou výší prostředků, které mohou být vybrány v podobě daní. Při maximální sazbě daně na celkové příjmy by byly vybrány veškeré důchody v domácí ekonomice. Ty na základě důchodové metody výpočtu HDP vyjadřují celkový domácí produkt. Limit veřejného dluhu je tak roven hodnotě celového domácího důchodu:

$$GDEBT_{max}^1 = Y. \quad (3.1)$$

Pokud bychom chtěli uvažovat reálnější podmínky pro veřejné příjmy, lze vzorec (3.1) upravit a nahradit výraz Y jiným ukazatelem reprezentující uvažovanou výši veřejných příjmů. Jako příklad

může sloužit rovnice (3.2), která uvažuje pouze skutečné daňové příjmy. Cílem statí je však stanovit maximální možnou výši, které veřejné zadlužení může dosahovat. Proto bude dále pracováno s celkovým domácím důchodem:

$$GDEBT^1 = t * Y. \quad (3.2)$$

3.1.2 Nedluhové krytí úročeného dluhu v uzavřené ekonomice

Dlouhodobě udržitelný stav lze popsat jako stav, kdy veřejný dluh je možné v dlouhodobém časově neomezeném horizontu držet na stejné úrovni, aniž nastane situace insolvence. V případě neúročeného veřejného dluhu je pak možné starý dluh financovat novým dluhem, aniž by z toho vyplývaly vedlejší náklady v podobě úroků. Úročený veřejný dluh však sebou nese již povinnost pravidelné platby úroku.

Státní dluhopisy sebou nesou povinnost každoroční pravidelné výplaty úroku a vedle toho v den splatnosti také splacení jistiny. Pokud uvažujeme scénář, kdy minulý dluh již není možné splácet dluhem, nýbrž pouze nedluhovými prostředky (musí být zachována podmínka nedluhového krytí), limit bude opět odrážet množství celkových důchodů v domácí ekonomice. Je nutné uvažovat každoroční platbu úroku a – aby vzorec vyjadřoval i udržitelnost a tedy aplikovatelnost na jakémkoliv budoucím období – i platbu jistiny. Maximální limit objemu veřejného zadlužení je tak v případě druhého scénáře dán předpokládanými výdaji v den splatnosti (tím je zachována podmínka udržitelnosti, tedy aplikovatelnosti v jakémkoliv roce v budoucnosti):

$$GDEBT_{max}^2 * (1 + i) = Y. \quad (3.3)$$

Úpravou získáme limit veřejného zadlužení dle druhého scénáře:

$$GDEBT_{max}^2 = \frac{Y}{1 + i}. \quad (3.4)$$

3.1.3 Dluhové krytí neúročeného dluhu v uzavřené ekonomice

Pokud již uvažujeme dluhové krytí, může si stát půjčit v podobě bankovního úvěru, nebo prostřednictvím emise státních dluhopisů. Oboje je financováno z rezerv MFI. Pokud neuvažujeme, že prostředky by mohly být poslány na účet u CB, nýbrž pouze na účet u domácí KB, je v případě bankovního úvěru dán limit pouze mírou minimálních povinných rezerv (PMR). Pokud předpokládáme, že existují omezení i pro nákup dluhopisů (v rámci regulace bankovní investiční činnosti a tato míra je stejná jako pro poskytnuté úvěry), v takovém případě pak limit veřejného zadlužení odráží schopnost multiplikovat finanční prostředky:²

$$GDEBT_{max}^3 = \frac{Y}{PMR}. \quad (3.5)$$

V případě, že by PMR byla nulová a neexistovala by žádná regulace na nákup státních dluhopisů komerčními bankami, limit by neexistoval. Byl by dán pouze ochotou komerčních bank „vytvářet peníze“.

3.1.4 Dluhové krytí úročeného dluhu v uzavřené ekonomice

Čtvrtý scénář umožňuje splacení jistiny starého dluhu novým dluhem. Na rozdíl od třetího scénáře však je třeba platit i úroky. V případě, že by kromě jistiny byly novým dluhem splaceny i úroky, dochází k nabalování veřejného dluhu, což v časově neomezeném horizontu není dlouhodobě udržitelné. Hledáme-li hodnotu, která nevede k růstu celkového veřejného zadlužení, je třeba úroky vyplývající z veřejného dluhu splácet nedluhovými příjmy – tedy daněmi. Maximální objem veřejného dluhu je tak dán nejvyšší hodnotou úrokových plateb, které je veřejný sektor schopen splácet z daní. Taková hodnota je pak opět dána celkovým důchodem v domácí ekonomice:

$$GDEBT_{max}^4 * i = Y. \quad (3.6)$$

Limit veřejného zadlužení v uzavřené ekonomice tak lze matematicky vyjádřit vzorcem:

$$GDEBT_{max}^4 = \frac{Y}{i}. \quad (3.7)$$

Jelikož vzorec (3.7) představuje maximální limit veřejného zadlužení v uzavřené ekonomice, tedy bez existence zahraničního veřejného zadlužení, jedná se tak o limit domácího veřejného zadlužení. Objem zadlužení nemůže být vyšší, jelikož by stát nebyl schopen získat prostředky na splacení svých závazků v jakémkoliv budoucím roce. Pokud by tak hrozilo, že veřejný sektor překročí tuto mez (ať z důvodu očekávané ekonomické recese, rostoucí úrokové míry, nebo deficitu veřejných financí), je třeba snížit veřejné výdaje, které nesměřují na hrazení úroků. Chceme-li získat maximální hranici pro dluh odpovídající skutečným podmínkám, stačí za Y dosadit hodnotu například vybraných daní či jiné části příjmů, kterou považujeme za vhodnou.

Financování jistiny starého dluhu novým dluhem de facto představují podmínky doživotní renty v podobě úroků, přičemž již není třeba splácet samotnou jistinu původního dluhu. Již ve středověku existovaly zajišťovací instrumenty (například tzv. juros), které nepočítaly se splacením jistiny, nýbrž právě pouze s doživotní platbou úroků či pravidelnou rentou věřitelům krále (Álvarez, 2010). Splacení dluhu novým dluhem funguje na stejném principu, pouze dlužník nese riziko, že mu ve skutečnosti nikdo další nepůjčí.

U většiny zemí je patrný trend, kdy starší nakumulované závazky jsou spláceny novým dluhem, a ten je tak pouze navyšován. Ve chvíli zamrznutí mezinárodních úvěrových trhů tedy dojde k výpadku jediného (či hlavního) zdroje financování veřejných schodků. V takovém případě se stát stává insolventním. Kdybychom chtěli matematicky zachytit limit objemu domácího veřejného dluhu, který je celý splatitelný v jakémkoliv budoucím období, je nutné uvažovat platbu jak úroků, tak jis-

² Jako příklad mohou sloužit Basilejské dohody, které slouží právě jako bankovní regulační rámec.

tiny ve všech obdobích. Takovým podmínkám odpovídá druhý scénář – tedy nedluhové krytí úročeného dluhu v uzavřené ekonomice. Jedná se tak o **dolní limit maximální výše dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení**. Připomeňme vzorec:

$$GDEBT_{max}^2 = \frac{Y}{1+i}. \quad (3.4)$$

Veřejné zadlužení v podmínkách uzavřené ekonomiky se tak stává rizikovým v případě, že překročí

hranici danou hodnotou $\frac{Y}{1+i}$, a nesplacitelným v případě, že překročí hranici $\frac{Y}{i}$. Domácí veřej-

ný dluh je však pouze jedna část celkového veřejného zadlužení. Je tedy třeba stanovit i limit **zahraničního veřejného zadlužení**.

3.2 Limit veřejného zadlužení v otevřené ekonomice

Uvažujme opět dva různé scénáře, které budeme popisovat jako v pořadí pátý a šestý:

5. dluhové krytí neúročeného dluhu v otevřené ekonomice;
6. dluhové krytí úročeného dluhu v otevřené ekonomice.

Scénáře uvažující nedluhové krytí, ať již úročeného, nebo neúročeného dluhu se nijak neliší od uzavřené ekonomiky. Jediný zdroj nedluhových příjmů jsou daňové příjmy od domácích subjektů. Rozdílem je fakt, že se uvažuje zahraniční obchod a tedy růst či pokles celkového důchodu. Maximální hodnoty však odpovídají vzorcům jako v případě uzavřené ekonomiky. Rozdíl nastává ve chvíli, kdy začínáme uvažovat dluhové krytí v podmínkách otevřené ekonomiky.

3.2.1 Dluhové krytí neúročeného dluhu v otevřené ekonomice

Pokud uvažujeme dluhové krytí, může si stát půjčit v podobě bankovního úvěru, nebo emisí stát-

ních dluhopisů. Věřiteli však kromě domácích subjektů mohou být i nerezidenti. V takovém případě pak již kromě různých dluhových instrumentů uvažujeme i domácí a zahraniční veřejné zadlužení.

V otevřené ekonomice makroekonomickou rovnováhu mezi celkovými domácími úsporami, celkovými veřejnými úsporami a zahraničními zdroji zachycoval vzorec (2.3). Připomeňme:

$$(S - I) + (T - G) = NX. \quad (2.3)$$

Jak již bylo zmíněno, NX představuje roční přírůstky devizových rezerv. Budeme opět rozlišovat, zda jsou finanční prostředky poslány na účet v CB, nebo v KB. Jak bylo řečeno, financuje-li stát svůj veřejný dluh pouze domácím veřejným zadlužením, jsou-li prostředky poslány na účet CB, je limit dán množstvím rezerv MFI, který je dán opět celkovými důchody domácího obyvatelstva. Tento vzorec již známe:

$$GDEBT_{max}^1 = Y, \quad (3.1)$$

kde Y reprezentuje soukromé domácí úspory. Veřejné jsou nulové, takže Y reprezentuje celkové důchody všech domácích subjektů. Uvažujeme-li již i možnost, že si veřejný sektor může půjčit v zahraničí, je limit dán soukromými světovými úsporami. Limit tak prakticky neexistuje:

$$GDEBT_{max}^{5a} = Y_{world}. \quad (3.8)$$

Předpokládáme-li opět, že existuje omezení pro nákup dluhopisů, které je stejně jako v případě bankovních úvěrů dáno PMR , pak limit veřejného zadlužení odráží schopnost multiplikovat finanční prostředky. V případě uzavřené ekonomiky měl vzorec podobu:

$$GDEBT_{max}^3 = \frac{Y}{PMR}. \quad (3.5)$$

V případě otevřené ekonomiky je pak limit dán výrazem (3.9). Limit tak prakticky opět neexistuje:

$$GDEBT_{max}^{5b} = \frac{Y_{world}}{PMR}. \quad (3.9)$$

3.2.2 Dluhové krytí úročeného dluhu v otevřené ekonomice

Nyní se dostáváme již ke scénáři reálné ekonomiky a tedy finální verzi max. limitu veřejného zadlužení, jelikož předpokládáme nutnost splacení jak jistiny, tak úroků. Uvažujme nejprve opět situaci, kdy uvažujeme splacení úroků nedluhovými zdroji, zatímco jistinu starého domácího i zahraničního veřejného dluhu splácíme novým dluhem.

V případě domácího veřejného dluhu jsme došli k závěru, že maximální objem veřejného zadlužení je dán schopností ekonomiky splácet úroky z nakumulovaného veřejného dluhu. Vzorec pro **horní limit maximálního objemu veřejného zadlužení v uzavřené ekonomice** tak byl:

$$GDEBT_{max}^4 = \frac{Y}{i}. \quad (3.7)$$

Uvažujeme-li i situaci, kdy by dluh měl být splatitelný v jakémkoliv roce v budoucnosti, pak je hodnota **dolního limitu maximálního objemu domácího veřejného zadlužení** dána vzorcem:

$$GDEBT_{max}^2 = \frac{Y}{1+i}. \quad (3.4)$$

Oproti tomu limit zahraničního veřejného zadlužení je dán limitem objemu světových úspor (či v maximální možné míře, objemem světového důchodu). Aby však zahraniční veřejné zadlužení bylo dlouhodobě udržitelné, je nutné, aby nerostla úroková služba. Nutnost platit úroky nerezidentům je navíc spojeno s konvertováním domácí měny na zahraniční. Jakákoliv platba úroků do zahraničí je tak spojena s poklesem zahraniční aktiv u centrální banky. Z důvodu dlouhodobé udržitelnosti nelze uvažovat čerpání z nakumulovaných devizových rezerv u centrální banky, nýbrž z ročních přírůstků devizových rezerv v podobě NX . Limit zahraničního veřejného zadlužení je tak dán schopností ekonomiky splácet nedluhovými zdroji úrokové platby a zároveň ročními přírůstky NX .

Vzorec pro maximální zahraniční úrokové platby má tvar:

$$GDEBT_{max}^6 * i = NX. \quad (3.10)$$

Limit zahraničního veřejného zadlužení tak lze matematicky vyjádřit rovnicí:

$$EGDEBT_{MAX} = \frac{NX}{i_e}. \quad (3.11)$$

Výraz $GDEBT_{max}^6$ byl nahrazen výrazem $EGDEBT_{MAX}$, jelikož se fakticky jedná o limit zahraničního veřejného zadlužení. Zároveň, jak bylo výše zmíněno, musí být splněny dvě podmínky. První podmínkou je, že $NX > 0$. V případě, že by NX bylo záporné, docházelo by při úrokových platbách nerezidentům automaticky k poklesu nakumulovaných devizových rezerv, což není dlouhodobě udržitelné. Další podmínkou je, že $NX \leq Y$. Důvodem je fakt, že úrokové platby jsou placeny nedluhovými zdroji. Proto velikost úrokových plateb musí být limitována celkovými domácími důchody.

Výraz (3.11) tak představuje **horní mez pro limit dlouhodobě udržitelného zahraničního veřejného zadlužení**. V případě, že by však státu nikdo nepůjčil nové prostředky na financování jistiny starého dluhu, stane se tak insolventním. Proto je vhodné analogicky stanovit i **dolní mez pro limit zahraničního veřejného zadlužení**. Ta má tvar (3.13):

$$EGDEBT_{MIN} * (1 + i_e) = NX, \quad (3.12)$$

$$EGDEBT_{MIN} = \frac{NX}{1 + i_e}. \quad (3.13)$$

Pro určení limitu celkového veřejného zadlužení, který by rozlišoval jak domácí, tak zahraniční veřejné zadlužení, je nutné rozdělit využití Y . Celkové domácí důchody nemohou být zároveň použity na splacení domácích a zahraničních závazků. Úpravou o rozdělení Y na část ke splacení domácího veřejného zadlužení a na část ke splacení zahraničního veřejného zadlužení získáme již konkrétní

výrazy pro limit celkového veřejného zadlužení i jeho jednotlivých částí – tedy limity domácího a zahraničního veřejného zadlužení.

3.2.3 Limit celkového veřejného zadlužení

Pokud nerozlišujeme mezi domácím a veřejným zadlužením, maximální limit na celkové veřejné zadlužení zachycuje výraz (3.14). Pojmenujeme-li maximální možnou výši veřejného zadlužení, které ekonomika může dosáhnout, jako $GDEBT_{MAX}$, pak lze tento limit popsat jako:

$$GDEBT_{MAX} = \frac{Y}{i} \quad (3.14)$$

V případě, že celkové veřejné zadlužení dělíme na domácí a zahraniční, pak má maximální limit veřejného zadlužení tvar:

$$GDEBT_{MAX} = DGDEBT_{MAX} + EGDEBT_{MAX}, \quad (3.15)$$

$$\text{kde } DGDEBT_{MAX} = \frac{Y^{DGDEBT}}{i_d} \text{ a } EGDEBT_{MAX} = \frac{Y^{EGDEBT}}{i_e}.$$

Celkový domácí důchod (Y) tak musí být rozděleno mezi úrokové platby rezidentům a nerezidentům. Pouze úrokové platby totiž jsou placeny nedluhovými finančními prostředky, aby byla zachována podmínka dlouhodobé udržitelnosti. Pokud uvažujeme, že na domácí veřejné zadlužení může být použita pouze ta část důchodu, která není použita na zahraniční veřejné zadlužení, potom:

$$GDEBT_{MAX} = \frac{Y - NX}{i_d} + \frac{NX}{i_e}. \quad (3.16)$$

Výraz $Y - NX$ představuje část domácího důchodu k financování domácího veřejného dluhu nedluhovým způsobem. NX představuje část domácího důchodu k financování zahraničního veřejného dluhu nedluhovým způsobem. Potom tedy zahraniční část veřejného dluhu lze zapsat jako násobek koeficientu vyjadřující hodnotu podílu domácího důchodu vynaloženého za účelem nedluhového krytí zahraničního veřejného dluhu a maximálního limitu veřejného zadlužení. Maximální limit zahraničního veřejného dluhu pak je:

$$EGDEBT_{MAX} = w * \frac{Y}{i_e}, \quad (3.17)$$

kde $w = \frac{NX}{Y}$ a tento koeficient nabývá hodnot od

0 do 1. Limit domácího veřejného zadlužení nabývá tvaru:

$$DGDEBT_{MAX} = v * \frac{Y}{i_d}, \quad (3.18)$$

kde $v = \frac{Y - NX}{Y}$ a tento koeficient nabývá hodnot

mezi 0 a 1. Musí tedy platit podmínky, že $v, w \in \langle 0; 1 \rangle$ a zároveň $v + w = 1$. Stále platí i předchozí podmínky, že $NX \leq Y$ a $0 < NX$. Za těchto podmínek pak **maximální limit (horní mez) celkového dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení** nabývá tvaru (3.19). Tento tvar již rozlišuje domácí a veřejné zadlužení:

$$GDEBT_{MAX} = v * \frac{Y}{i_d} + w * \frac{Y}{i_e}. \quad (3.19)$$

Dolní mez limitu dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení má pak tvar:

$$GDEBT_{MIN} = DGDEBT_{MIN} + EGDEBT_{MIN}, \quad (3.20)$$

$$GDEBT_{MIN} = v * \frac{Y}{1 + i_d} + w * \frac{Y}{1 + i_e}. \quad (3.21)$$

Jelikož w většinou nabývá hodnot pouze minimálně přesahujících 0,05, je většina dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení tvořena domácí částí dluhu. Na rozdíl však od celkového veřejného dluhu, neplatí, že v případě překročení limitu zahraničního veřejného zadlužení, není již tato část dluhu splatitelná. V takovém případě dochází pouze k automatickému snižování nakumulovaných devizových rezerv, které jsou vynaloženy na směnu při realizaci úrokových plateb nerezidentům. V tomto kontextu pak z dlouhodobého hlediska u zemí, jejichž ukazatel NX je záporný, nelze uvažovat jakoukoliv dlouhodobě udržitelnou úroveň zahraničního veřejného zadlužení a veřejný dluh by měl být čistě v rukou rezidentů. Konkrétní hod-

Tabulka č. 1 » Horní a dolní limit celkového a zahraničního veřejného zadlužení v roce 2014 (v mld. EUR)

Země	Skutečný GDEBT	GDEBT _{MIN}	GDEBT _{MAX}	w	Skutečný EGDEBT	EGDEBT _{MIN}	EGDEBT _{MAX}
Česko	65	152	9 794	0,067	17,5	10,2	658,1
Dánsko	117	254	19 503	0,053	40,0	13,4	1 029,2
Finsko	121	201	14 070	-0,004	94,6		
Francie	2 038	2 097	127 692	-0,018	1 190,9		
Německo	2 170	2 870	250 327	0,064	1 415,4	184,4	16 079,1
Maďarsko	78	98	2 146	0,074	47,8	7,3	159,1
Itálie	2 135	1 571	55 926	0,032	812,4	49,9	1 776,7
Lotyšsko	10	23	959	-0,029	7,3		
Litva	15	35	1 301	0,001	13,0	0,043	1,6
Polsko	203	399	11 737	0,015	107,8	6,2	181,7
Slovensko	40	74	3 634	0,042	25,8	3,1	151,8
Španělsko	1 034	1 030	38 914	0,024	469,8	24,5	925,4

Pramen: Eurostat; Evropská centrální banka; Skupina Světové banky; vlastní výpočty a zpracování

Tabulka č. 2 » Podíl skutečného stavu zahraničního veřejného zadlužení a dolního a horního limitu zahraničního veřejného zadlužení (v %)

Země	Podíl EGDEBT na EGDEBT _{MIN}				Podíl EGDEBT na EGDEBT _{MAX}			
	2002	2007	2010	2014	2002	2007	2010	2014
Česko	!!!	288,6	342,9	170,7	!!!	11,9	12,8	2,7
Dánsko		306,4	229,8	298,2		12,6	6,5	3,9
Finsko	360,1	544,4	2 888,5	!!!	17,1	22,4	84,4	!!!
Francie	1 228,6	!!!	!!!	!!!	56,9	!!!	!!!	!!!
Německo	564,1	460,6	846,7	767,7	25,7	18,7	22,6	8,8
Maďarsko	!!!	5 180,5	915,4	654,9	!!!	327,1	62,1	30,1
Itálie	5 491,7	!!!	!!!	1 627,9	263,0	!!!	!!!	45,7
Lotyšsko		!!!	!!!	!!!		!!!	!!!	!!!
Litva		!!!	!!!	30 537,5		!!!	!!!	828,9
Polsko			!!!	1 744,3			!!!	59,3
Slovensko		!!!	!!!	839,6		!!!	!!!	17,0
Španělsko	!!!	!!!	!!!	1 917,1	!!!	!!!	!!!	50,8

!!! — situace, kdy ukazatel NX je záporný, ale země má zahraniční veřejné zadlužení

Pramen: Eurostat; Evropská centrální banka; Skupina Světové banky; vlastní výpočty a zpracování

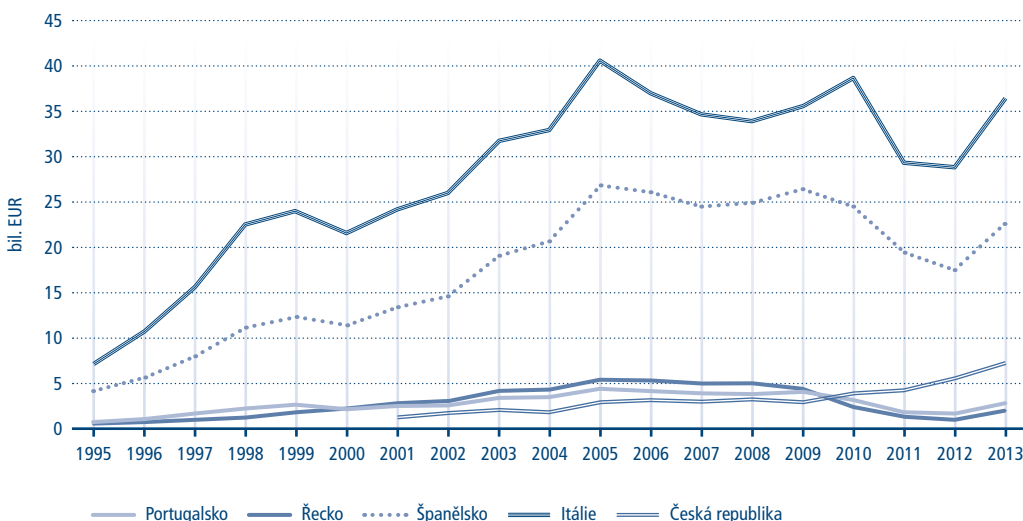

→ **Tabulka č. 3 » Podíl skutečného stavu celkového veřejného zadlužení a dolního a horního limitu celkového veřejného zadlužení (v %)**

Země	Podíl GDEBT na $GDEBT_{MIN}$				Podíl GDEBT na $GDEBT_{MAX}$			
	2002	2007	2010	2014	2002	2007	2010	2014
Česko	26,5	30,2	40,0	43,0	1,2	1,2	1,5	0,7
Dánsko	51,6	28,5	44,1	45,9	2,5	1,2	1,3	0,6
Finsko	42,2	35,5	48,5	60,2	2,0	1,5	1,4	0,9
Francie	63,0	67,2	84,2	97,2	2,9	2,8	2,5	1,6
Německo	62,3	66,4	82,7	75,6	2,8	2,7	2,2	0,9
Maďarsko	60,7	69,6	86,0	78,9	4,0	4,4	5,8	3,6
Itálie	107,0	104,2	119,9	135,9	5,1	4,5	4,7	3,8
Lotyšsko	13,1	8,9	51,6	41,0	0,7	0,4	4,8	1,0
Litva		16,6	38,3	42,0		0,7	2,0	1,1
Polsko	43,0	49,1	57,0	50,8	2,9	2,5	3,1	1,7
Slovensko	47,1	31,4	42,5	54,7	3,1	1,3	1,6	1,1
Španělsko	53,8	37,0	62,6	100,3	2,5	1,5	2,6	2,7

Pramen: Eurostat; Evropská centrální banka; Skupina Světové banky; vlastní výpočty a zpracování

Graf č. 1 » Vývoj limitu celkového veřejného zadlužení zemí PIGS a České republiky v letech 1995–2013 (v bil. EUR)

Pramen: Eurostat; vlastní výpočty a zpracování

noty pro jednotlivé limity veřejného zadlužení a jeho částí jsou k dispozici v tabulkách č. 1 až 3.

Jak je patrné z tabulek č. 1 a 2, většina zemí, jejichž ukazatel NX je kladný, minimální limit zahraničního veřejného zadlužení převyšuje. Země, jejichž ukazatel NX je záporný, by žádnou úroveň zahraničního veřejného zadlužení mít neměly. Maximální limit zahraničního veřejného dluhu již většina sledovaných zemí nepřekračuje. S rostoucím ročním NX pak dokonce limit roste, a proto rozdíl mezi skutečným stavem a limitem roste.

Celkové veřejné zadlužení nabývá mnohem vyšších hodnot než pouze zahraniční část veřejného dluhu a většina zemí se neblíží ani minimální, ani maximální hodnotě limitu celkového veřejného zadlužení. Nicméně země, jako jsou Itálie, Španělsko a jiné země tzv. skupiny PIGS, tuto hranici překračují, nebo se jí minimálně blíží. Vliv na tento vývoj nemá pouze rostoucí nakumulovaný veřejný dluh, což se projevilo v přiblížení k minimálnímu limitu celkového veřejného dluhu u Španělska a Itálie (viz tabulka č. 3), nýbrž vyšší limitu ovlivňuje také vývoj domácího důchodu a nominální úrokové míry z dluhu. Graf č. 1 zachycuje vývoj maximálních limitů celkového veřejného zadlužení zemí PIGS a pro srovnání i vývoj maximálního limitu veřejného zadlužení České republiky. Především pak pokles limitů v případě zemí PIGS po roce 2009 je zapříčiněn růstem úrokových měr dlouhodobých státních dluhopisů.

3.3 Rozšířená verze limitu veřejného zadlužení

Výše stanovený limit veřejného zadlužení však lze ještě rozšířit, pokud mimo existenci státních dluhopisů budeme uvažovat bankovní úvěry poskytnuté státu. Tímto bude odstraněn poslední předpoklad stanovený na začátku třetí kapitoly. V takovém případě pak lze postupovat stejně jako v případě státních dluhopisů, nicméně zatímco státní dluhopisy sebou nesou každoroční pravidelnou platbu úroku a splacení jistiny v den splatnosti, bankovní úvěr je většinou splácen každoroční stejnou anuit-

ní splátkou. Vzorce tak rozšíříme o strukturu domácího veřejného dluhu, která se může skládat buď z domácích bankovních úvěrů státu a státních dluhopisů koupených rezidenty a dále o strukturu zahraničního veřejného dluhu, která se může skládat buď ze zahraničních bankovních úvěrů státu a státních dluhopisů koupených nerezidenty. Podíl jednotlivých částí pak bude dán koeficienty x_1 a x_2 pro $DGDEBT$ a z_1 a z_2 pro $EGDEBT$; x_1 a z_1 představují podíl státních dluhopisů a x_2 a z_2 představují podíl bankovních půjček. Podmínky pro koeficienty jsou, že $x_1, x_2, z_1, z_2 \in \langle 0; 1 \rangle$ a zároveň $x_1 + x_2 = 1$ a $z_1 + z_2 = 1$.

V případě, že je celý dluh tvořen bankovními úvěry, výše dluhu je dána anuitní platbou. To lze zachytit vzorcem ve tvaru:

$$A_{max} = Y, \quad (3.22)$$

$$A = Debt * \frac{i}{1 - \frac{1}{(1+i)^n}}. \quad (3.23)$$

Dosadíme Y za A a upravíme do tvaru:

$$Gcredit_{MAX} = \frac{Y}{i_e} * \left(1 - \frac{1}{(1+i)^n}\right). \quad (3.24)$$

Horní limit dlouhodobě udržitelného domácího veřejného dluhu, který je tvořen pouze bankovními půjčkami, tak bude mít tvar:

$$DGcredit_{MAX} = \frac{v * Y}{i_d} * \left(1 - \frac{1}{(1+i_d)^n}\right). \quad (3.25)$$

Dle výrazu (3.25) je celkový dluh tvořen bankovními úvěry, a limit je tak dán každoročními anuitními splátkami dluhu v objemu části celkového domácího důchodu nepoužité na zahraniční část veřejného dluhu. Dolní limit pro $DGDEBT$ tvořený bankovními úvěry je dán celkovou výší všech splátek. To lze zachytit vzorcem ve tvaru:

$$Y = A * n. \quad (3.26)$$

Za A opět dosadíme relevantní část domácího důchodu a upravíme do výsledného tvaru **dolního** →

U většiny zemí je patrný trend, kdy starší nakumulované závazky jsou spláceny novým dluhem, a ten je tak pouze navyšován. Ve chvíli zamrznutí mezinárodních úvěrových trhů tedy dojde k výpadku jediného (či hlavního) zdroje financování veřejných schodků. V takovém případě se stát stává insolventním.

limitu maximální výše dlouhodobě udržitelného domácího veřejného zadlužení:

$$DGcredit_{MIN} = \frac{v * Y}{i_d * n} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_d)^n}\right). \quad (3.27)$$

Zahraniční veřejné zadlužení analogicky doplníme. **Horní limit zahraničního veřejného zadlužení** tvořeného bankovními úvěry má tvar (3.28) a **dolní limit zahraničního veřejného zadlužení** tvořeného bankovními úvěry má tvar (3.29):

$$EGcredit_{MAX} = \frac{w * Y}{i_e} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_e)^n}\right), \quad (3.28)$$

$$EGcredit_{MIN} = \frac{w * Y}{i_e * n} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_e)^n}\right). \quad (3.29)$$

Výsledná rovnice pro **horní limit dlouhodobě udržitelného celkového veřejného zadlužení** má tvar:

$$GDEBT_{MAX} = DGbond_{MAX} + DGcredit_{MAX} + EGbond_{MAX} + EGcredit_{MAX}, \quad (3.30)$$

$$GDEBT_{MAX} = x_1 * \frac{v * Y}{i_d} + x_2 * \frac{v * Y}{i_d} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_d)^n}\right) + z_1 * \frac{w * Y}{i_e} + z_2 * \frac{w * Y}{i_e} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_e)^n}\right). \quad (3.31)$$

Výsledná rovnice pro **dolní limit dlouhodobě udržitelného celkového veřejného zadlužení** má tvar:

$$GDEBT_{MIN} = DGbond_{MIN} + DGcredit_{MIN} + EGbond_{MIN} + EGcredit_{MIN}, \quad (3.32)$$

$$GDEBT_{MIN} = x_1 * \frac{v * Y}{1 + i_d} + x_2 * \frac{v * Y}{i_d * n} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_d)^n}\right) + z_1 * \frac{w * Y}{1 + i_e} + z_2 * \frac{w * Y}{i_e * n} * \left(1 - \frac{1}{(1 + i_e)^n}\right). \quad (3.33)$$

4. Závěr

Cílem předkládané stati bylo stanovit vzorec pro výpočet absolutní verze limitu dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení. Navrhovaná metoda dále umožňuje stanovit limity i pro jednotlivé formy dluhu; tedy limit dlouhodobě udržitelného zahraničního veřejného zadlužení a limit dlouhodobě udržitelného domácího veřejného zadlužení.

V současnosti je sledována především hodnota podílu veřejného zadlužení na HDP. Tento ukazatel je například jedním ze základních kritérií mastrichtských kritérií, Paktu stability a růstu, nebo různých dluhových rámců a legislativních omezení dalšího zadlužování. V případě mastrichtských kritérií se považuje stav veřejných financí za dlouhodobě udržitelný, pokud podíl celkového veřejného dluhu na HDP domácí ekonomiky nepřekračuje 60 %. Na otázku, zda jsou veřejné finance a veřejné

zadlužení dlouhodobě udržitelné, můžeme odpovědět prostřednictvím tzv. domácí dluhové pasti. Její hlavní myšlenkou je skutečnost, že i přes vyrovnaný aktivní deficit veřejných financí, v případě, že míra ekonomického růstu je nižší než úroková míra z veřejného nakumulovaného dluhu, je to postačující podmínkou pro růst jeho podílu na HDP. Tato práce se však věnovala nikoliv dlouhodobě udržitelné hodnotě veřejného dluhu vyjádřené k HDP, nýbrž dlouhodobě udržitelné absolutní výši veřejného dluhu, kterou je daná ekonomika schopna fyzicky pokrýt, aby nedošlo automaticky a za všech okolností k insolvenčnímu státu.

Práce navrhuje hned několik variant výpočtu limitu dlouhodobě udržitelného veřejného zadlužení dle toho, s jakými předpoklady chce čtenář při jejich aplikaci pracovat. Za maximální dlouhodobě udržitelnou výši dluhu autor považuje takovou výši, u níž je stát v jakémkoliv roce v budoucnosti schopen splácet závazky, které z nakumulovaného dluhu z minulých let vyplývají, a to aniž by výše dluhu dále rostla. Za minimální dlouhodobě udržitelnou výši dluhu autor považuje takovou výši, u níž je stát v jakémkoliv roce v budoucnosti schopen splatit celý dluh, včetně závazků, které z nakumulovaného dluhu vyplývají, a to aniž by výše dluhu dále rostla.

Tyto maximální a minimální hodnoty představují dolní a horní limit veřejného dluhu, které mohou sloužit jako horizont, ve kterém je již solventnost veřejného sektoru v ohrožení. Pokud stát překročí dolní hranici limitu veřejného dluhu, nebude již veřejný sektor fyzicky schopen splatit jistinu nakumulovaného veřejného dluhu v jednom roce, a to ani domácí, ani jeho zahraniční část. Obě formy veřejného dluhu se liší a jejich limit je stanoven na základě jiných ukazatelů. V případě, že by stát překročil horní limit pro veřejné zadlužení, dluh se stává zcela nesplacitelným v jakémkoliv roce.

Rovnice pracují s maximálními možnými zdroji, které má veřejný sektor k dispozici. Pro následnou aplikaci rovnic však může čtenář tyto zdroje omezit pouze na objem daňových příjmů (namísto domácího produktu), a limit se tak značně sníží. Navrhovaný způsob stanovení limitu veřejného dluhu je možné také použít pro prognózování, kdy za předpokladu ekonomické recese či změn ve finančních tocích platební bilance lze měnit scénáře, a lze tak stanovovat jasná stanoviska ohledně rizik pro veřejné finance a makroekonomickou stabilitu. Domácí a zahraniční veřejné zadlužení je spojeno s různými makroekonomickými ukazateli, a proto i struktura veřejného zadlužení ovlivňuje udržitelnost veřejného zadlužení.

LITERATURA A PRAMENY

1. ÁLVAREZ, C. (2010): Oferta y demanda de deuda pública en Castilla. Juros de Alcabalas (1540-1740). *Estudios de Historia Económica*, ISSN 0213-2702
2. BARRO, R. (1979): On the determination of public debt. *Journal of Political Economy*, Vol. 97, No. 5, ISSN 0022-3808
3. BISPHAM, J. A. (1987): Rising Public Sector Indebtedness: Some More Unpleasant Arithmetic. In: BOSKIN, M. J., FLEMMING, J. S., GORINI, S.: *Private saving and public debt*. Oxford
4. BRŮNA, K. (2010): Akumulace devizových rezerv centrálních bank a dynamika absorpce likvidity bankovních systémů České republiky, Polska a Maďarska. *Politická ekonomie*, č. 6, ISSN 0032-3233
5. CZESANÝ, S. (2013): Kontexty hospodářské politiky a současné finanční a hospodářské krize. *Politická ekonomie*, č. 6, ISSN 0032-3233
6. DVOŘÁK, P. (1992): Exogenní vlivy, rozpočtový deficit a veřejný dluh. *Finance a úvěr*, roč. 42, č. 12, ISSN 0015-1920
7. DVOŘÁK, P. (1995): Teoretické a praktické aspekty veřejných financí v České republice: K typologii rozpočtových deficitů. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 3, č. 3, ISSN 0572-3043

8. DVOŘÁK, P. (2008): *Veřejné finance, fiskální nerovnováha a finanční krize*. Praha: C. H. Beck, ISBN 978-80-7400-075-1
9. JACKSON, P. M. (2003): *Ekonomie veřejného sektoru*. Praha: Eurolex Bohemia, ISBN 80-86432-09-2
10. NEUMANN, P. (2010): *Mezinárodní ekonomie*. Praha: Grada Publishing, ISBN 978-80-247-3276-3
11. REVENDA, Z. (2009): Monopoly centrálních bank a emise peněz. *Politická ekonomie*, č. 5, ISSN 0032-3233
12. REVENDA, Z. (2011): *Peněžní ekonomie a bankovníctví*. 5. vydání. Praha: Management Press, ISBN 978-80-7261-240-6
13. SOUKUP, J. (2007): *Makroekonomie: moderní přístup*. Praha: Management Press, ISBN 978-80-7261-174-4
14. STRECKOVÁ, Y. (1995): Příspěvek k teorii veřejného sektoru: Teoretické a praktické aspekty veřejných financí v České republice. *Acta Oeconomica Pragensia*, roč. 3, č. 3, ISSN 0572-3043
15. WYPLOSZ, C. (2011): Debt Sustainability Assessment: Mission Impossible. *Review of Economics and Institutions*, ISSN 2038-1379

KLÍČOVÁ SLOVA

veřejný dluh, limit veřejného zadlužení, zahraniční veřejný dluh, domácí veřejný dluh

Limit on the amount of a long-term sustainable public debt

ABSTRACT

A common problem of all the EU countries is an increasing value of the public debt-to-GDP ratio and constant public deficits. A convenient question which arises from this problem is if this situation is sustainable in long-term period and if there exists a limit on an amount of a public debt. Nowadays the value of the public debt-to-GDP ratio is paid more attention. As well a considerable amount of literature has been published on the topic of the debt trap. This paper dedicates to the absolute value of a public debt. The author suggests how to calculate a limit on the amount of a long-term sustainable public debt which will be still possible to pay off. This limit can be used in order to evaluate a fiscal stability and a public debt sustainability and on the basis of this limit there can be determined a justifiable fixed fiscal constraint.

KEYWORDS

public debt, public debt limit, external public debt, domestic public debt

JEL CLASSIFICATION

C62, F34, H62, H63, H68

Je možné se dobře uživit prací? Sociálně-ekonomické aspekty trhu práce a jejich vliv na fungování národního hospodářství

► doc. Ing. Jaroslava Durdisová, CSc. » Fakulta ekonomicko-správní, Univerzita Pardubice

► Ing. Jan Mertl, Ph.D. » Katedra financí, Vysoká škola finanční a správní¹

* 1. Úvod

Z makroekonomického hlediska se vyspělé země včetně české ekonomiky nachází v období mírného oživení po hluboké ekonomické krizi za současné velmi nízké inflace, která je ovlivněna poměrně extenzivní monetární politikou. Fiskální politika operuje na principu relativního veřejného dluhu, který je odtržen od investic a cyklického umořování v rozporu s předpoklady původní keynesiánské teorie (rovnost úspor a investic, ekonomický cyklus). Jeho případná sanace se reálně uvažuje prostřednictvím inflace a návratu k ekonomickému růstu, nikoli umořováním z přebytků státního rozpočtu.

Monetární politika zahrnuje použití kvantitativního uvolňování a velmi nízké úrokové sazby centrálních bank včetně diskuze o záporných úrokových sazbách (Claeys, Leandro & Mandra, 2015). I použití nástrojů měnové politiky má tedy svá omezení a současnou makroekonomickou situaci lze souhrnně charakterizovat jako blízkou tzv. pas-ti likvidity.

Výše uvedené parametry vážně zpochybňují tradiční chápání ekonomické efektivnosti a je zmiňován tzv. „austeritý paradox“ (Erber, 2013). Ukazuje se, že pomocí prosté fiskální a monetární zdrženlivosti na principu hospodaření běžných ekonomických jednotek nelze současnou makroekonomickou situaci udržovat stabilní, aniž by to mělo významný vliv na produkt a dlouhodobou trajektorii ekonomiky. To zpochybňuje tradiční chápání úspor v národním hospodářství a významně ovlivňuje fungování trhu práce, jehož sociálními a ekonomickými charakteristikami se v tomto článku budeme zabývat především.

Současně je zřejmé, že extenzivní ekonomický růst, známý z průmyslové revoluce přelomu 19. a 20. století, jak ve smyslu dostupných zdrojů, tak ve smyslu jeho charakteru již nelze opakovat. Jedná se o významný tlak na trh práce a pojetí produktivity. V minulosti bylo možné extenzivním zapojováním pracovní síly do pracovně náročných výrobních generovat dodatečný produkt a zejména z tohoto titulu byla také analyzována efektivita pracovního trhu. V současné době se však placené →

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Aktuální trendy ve vývoji finančních trhů“ podpořeného z prostředků institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Vysoké školy finanční a správní v roce 2016 a projektu SGS_2016_023 „Ekonomický a sociální rozvoj v soukromém a veřejném sektoru“ Univerzity Pardubice. E-mail: durdis@atlas.cz; jan.mertl@outlook.com.

→ pracovní místo stává „vzácným zbožím“ a problém se tak posouvá od otázky jak získat a distribuovat pracovní sílu v ekonomice k otázkám daleko složitějším, např. zda vůbec všichni práce schopní obyvatelé mají šanci adekvátně placenou práci v ekonomice najít a vlastní práci se uživit. Fenomén flexibility trhu práce, ač je v tomto směru často zdůrazňován jako možné řešení, má své hranice a podstatu popsaných trendů výrazně nemění. Také záleží na tom, co si pod pojmem flexibility představujeme, zda to bude účelné pružné uplatnění lidských schopností včetně respektování individuálních priorit, nebo jednostranné využívání zaměstnanců zaměstnavatelem k tomu, co je z hlediska firmy momentálně výhodné.

Významné jsou též věcné charakteristiky trhu práce – tedy jak reálně funguje ve smyslu parametrů pracovních smluv a úrovně sociální ochrany spojené s pracovními poměry. Kvalitní pracovní kontrakty jsou nejlepší prevencí sociálního vyloučení a motivací pro produktivní uplatnění, avšak v realitě vidíme silné tendence k ekonomizaci těchto procesů s negativním dopadem na suverenity zaměstnanců a jejich trajektorie na trhu práce (Šimek & Janíčková, 2015). V mezinárodním srovnání vidíme, že některé země a firmy usilují o uplatnění moderních způsobů zaměstnávání s vlivem na pracovní dobu, charakter práce a dochází tam postupně ke zlepšování podmínek pro zaměstnance, ale i fungování firem ve smyslu způsobů tvorby cash-flow a naplňování jejich ekonomických bilancí, v jiných zemích pak vidíme konzervativní přístup k těmto problémům ve smyslu důrazu na dostatečné pracovní vytížení dostupné pracovní síly a jejího výkonu transformovatelného v zisk investora. Chceme ukázat, že problém současného trhu práce je širší a ve vazbě na úroveň příjmů obyvatelstva zde existují nové významné problémy, které prosté mechanismy dosahování rovnováhy na tomto trhu neřeší.

Tradiční sociální zabezpečení na principu fiskální disciplíny chápe nezaměstnanost, respektive nedostatečnou participaci na trhu práce především jako negativní sociální událost, vzniklou individu-

álním selháním, případně makroekonomickou (cyklicky či strukturálně podmíněnou) turbulencí. Ve spojení s žádoucím charakterem ekonomické aktivity jedince tvoří myšlenkový základ výkonového (konzervativního, sociálně-tržního) sociálního modelu (Titmuss, 1974). Současný vývoj však podlamuje uplatnění principu ekvivalence ve vazbě na práci i na dávky sociálního pojištění, neboť fungování ekonomiky je často odtrženo od společensky uznaných mechanismů distribuce zdrojů. Aplikace principu solidarity k zajištění nezbytné životní úrovně pak naráží jak na fiskální náročnost, tak sociální akceptabilitu.

Zvláštní pozornost budeme věnovat pozici běžného občana s určitou kvalifikací, který chce získat potřebné zdroje pro udržení a zlepšení své životní úrovně. Cílem článku je prozkoumat současné charakteristiky trhu práce ve vztahu k životní úrovni občanů a způsobům získávání zdrojů. Současně platí, že oproti stavu v 1. polovině 20. století jsou k současnému životu více potřeba peníze – zatímco naše babičky si mnoho věcí opatřily svépomocí či svého druhu barterovým obchodem, v současné době je nutno, zejména ve městech, vše zakoupit za peníze. Také se významně rozšiřuje rozsah užitečných a k běžnému životu potřebných věcí s tržní cenou a placených služeb, jako je internet, telefon, počítač či osobní automobil. Současně sledujeme i v odvětvích klíčových pro rozvoj lidského kapitálu (např. zdravotnictví, školství) sklon k širšímu využití soukromých zdrojů ve vazbě na individuální užitek (Durdisová & Mertl, 2013). Pokud chceme, aby většina populace tato pozitiva mohla užívat (a mj. tím tvořit podstatnou část agregátní poptávky), je nutné, aby legálně získali dostatečné zdroje potřebné k jejich pořízení a udržování. Základní hypotézou článku je tvrzení, že trh práce se v současné sociálně-ekonomické realitě v řadě ohledů nechová tak, jak předpokládají neoklasické teorie tohoto trhu. V této souvislosti budeme hledat odpověď zejména na tyto výzkumné otázky:

- Jaké jsou současné charakteristiky pracovního trhu ve srovnání s neoklasickou teorií trhu prá-

ce? Jaké tendence v tomto směru sledujeme v České republice?

- Jaká je role sociálního pojištění v rámci pracovních kontraktů?
- Jaký je vliv popsanych procesů na sociální strukturu?
- Jak se mění vnímání sociální potřeby a způsobů jejího řešení v tržní ekonomice?
- Je řešením distorzí zavedení tzv. nepodmíněného základního příjmu?

Je třeba zdůraznit, že základní mechanismy trhu práce ve smyslu střetu nabídky a poptávky po práci, významu produktivity práce, jejího ocenění, hospodaření podniků a vlivu interakcí zájmových skupin na makroekonomický vývoj samozřejmě není účelné jakkoli zpochybňovat a to také cílem předkládané analýzy není. Je však účelné ukazovat, že tyto vazby fungují žádoucím způsobem jen za určitých podmínek. Podstatný je rovněž charakter vzniklých řešení a výsledků těchto interakcí z pohledu finančního, vzniklých sociálních struktur a životní úrovně v příslušných ekonomikách.

2. Ekonomická aktivita a její vztah k rozdělování zdrojů

V moderní společnosti se díky růstu bohatství a existenci sociálních systémů téměř nevyskytuje absolutní chudoba. Setkáváme se spíše s relativní chudobou, což je příjmová (životní) úroveň domácnosti relativně vztažená a poměřovaná k dosahovanému příjmovému standardu (životní úrovni) obvyklé a předpokládané v dané společnosti. Tento typ chudoby je opticky méně nebezpečný, neboť okamžité ohrožení konkrétního člověka v něm není tak jednoznačné a fatální. Nicméně v dlouhodobějším horizontu je problémem z hlediska rozvoje dané společnosti, neboť pokud usilujeme o dynamický rozvoj, pak se stává problémem, jak efektivně zajistit, aby na něm participoval každý jedinec. Zdánlivě nejjednodušší metoda, jak vyřešit otázku relativní chudoby, je prostřednictvím nivelizace příjmů ji eliminovat – jenže tím bychom eliminovali také jakoukoli ekonomickou motivaci

k činnosti a také bychom popřeli fakt, že lidé se reálně podílejí na výsledku různě a mají různé schopnosti (princip zásluhovosti). Někteří lidé se navíc svojí nezodpovědností podílí na pádu pod hranici chudoby vlastní vinou. Taková řešení jsou tedy ekonomicky iracionální.

Významný je tedy zájem na tom, aby na ekonomickém růstu a růstu životní úrovně efektivně participovaly všechny sociální skupiny, pokud možno odvozené od míry, v níž se na tomto růstu podílejí (Hoeven, 2000). Imperativ nevyloučit z participace žádného člena společnosti není novým fenoménem moderní společnosti, vyskytuje se již u Aristotela (Aristoteles, 1937) a Smitha (Smith, 2001). Pokud se na ekonomické aktivitě z určitých důvodů podílet někteří členové společnosti nemohou (např. nemoc, stáří), pak nastupuje kompenzace ze sociálních systémů veřejných, případně doplňkově soukromých, v každém případě však opět na základě zhodnocení těchto důvodů, které je teprve podkladem pro výplatu příslušných transferů.

Zdůrazněme také rozdíl mezi nízkými příjmy (tj. příjmové diferenciací ve smyslu relativní hodnoty příjmu dané domácnosti) jako klíčového determinantu chudoby a skutečného životního standardu a možností určité domácnosti, který úzce souvisí s konceptem sociálního vyloučení. To popisuje Sen stručnou, ale výstižnou větou „Musíme se zabývat ochuzenými životy, nikoli jen prázdnými peněženkami“ (Sen, 2000). Chudoba a příjmová diferenciací jsou tak sice poměrně těsně svázány (ve smyslu toho, že dlouhodobě nízká příjmová úroveň vede k chudobě), ale není možno mezi ně dávat rovnítko – už jen proto, že rozdíly v příjmech ještě neříkají nic o tom, jaké jsou reálné možnosti dané domácnosti či jedince v participaci na ekonomické aktivitě a sociálním začlenění.

V této souvislosti je podstatná právě míra participace, která je s relativní chudobou těsně svázána. Právě ekonomická aktivita totiž dává jednotlivci možnost získat adekvátní disponibilní zdroje, na druhé straně však participace na ekonomické aktivitě je v současné době jednou z největších otázek trhu práce ve vyspělých zemích. V této souvislosti →

vnímáme zejména dva fenomény. Za prvé se významně prodlužuje příprava na ekonomickou aktivitu (prodloužení počátečního vzdělávání na všech stupních škol), za druhé pak prodlužující se doba života v poproduktivním věku vzhledem k vývoji střední délky života populace (což má vazbu na zvyšování penzijního věku s výraznými implikacemi pro trh práce). Významný je také vzestup civilizačních chorob a ztráta pracovních schopností jednotlivců, částečně vycházející z životního stylu a charakteru pracovní zátěže (ÚZIS, 2014). V tomto směru je podstatná zejména otázka pracovní doby, kdy je argumentováno rostoucí obtížností vykonávat řadu prací v současné intenzitě po dlouhou dobu včetně prokázaných přímých vazeb na zdravotní stav (Kivimäki, 2015).

Významná je rovněž vazba relativní chudoby na sociální vyloučení a dlouhodobou nezaměstnanost. To se týká zejména těch, kteří by pracovat mohli, ale z nejrůznějších důvodů tak nečiní. V některých evropských zemích, jako je například

potřeb pracovního trhu zastaralých pracovních zkušenostech velmi obtížné, produktivita a tedy i cena práce takového zaměstnance je totiž logicky velmi nízká a je otázkou jeho zaměstnatelnost vůbec. Sen připomíná (Sen, 2000), že lidé se nejen učí prací („learn by doing“), ale také neučí zahálkou („unlearn by not doing“).

Lze tedy identifikovat dvě protichůdné tendence — na jedné straně snahu dosahovat na trhu práce co nejvyšší ekonomickou efektivnost a též optimalizovat náklady na pracovní sílu, které se přímo odrážejí v příjmové situaci a motivaci zaměstnanců, na straně druhé pak snahu o sociální inkluzi a participaci obyvatelstva na ekonomické aktivitě. V obou z nich je navíc přítomen fenomén objektivní sociální diferenciace a jeho zohlednění, které způsobuje na jedné straně deformace trhu práce vzhledem k sociální funkci tohoto trhu (práce není jen ekonomický, ale také sociální fenomén), a na druhé straně pobídky ke zvyšování participace těch sociálních skupin, které jsou v daném okamžiku

V mezinárodním srovnání je zřejmé, že při stávající úrovni sociálního dialogu, struktury kapitálových toků a charakteristikách českého pracovního trhu dochází k ustavení nižší mzdové úrovně, než by odpovídalo produktivitě práce a než odpovídá srovnatelným národohospodářským relacím v zahraničí. K tomu dochází bez ohledu na dílčí snahy na úrovni jednotlivých podniků či zaměstnanců — pozitivní vzory na mikroúrovni tedy nemají podstatný vliv na celkový makroekonomický vývoj.

Francie, jsou v této souvislosti známy již dvě generace, v nichž jejich členové nepracují vůbec, nebo pouze příležitostně (ONPES, 2007). Dlouhodobá nezaměstnanost deformuje jejich pracovní návyky a snižuje jejich příjmy (má tedy vliv na míru jejich chudoby), ale také zpětně snižuje jejich schopnost efektivně se do života ve společnosti zapojit. Je třeba zdůraznit, že tomu tak je jak z důvodů sociálně-psychologických (např. vzhledem k již zmíněným omezeným pracovním návykům), ale také z důvodů ekonomických, neboť hledání pracovního místa je při nízké kvalitaci a malých nebo z pohledu

mimo trh práce. V podtextu těchto pobídek je právě snaha předejít financování životního standardu praceschopných osob pomocí nepojistných dávek a sociálních transferů, a začlenit je na trh práce i přesto, že to může snížit jeho efektivnost (protože zaměstnáme i ty, které by tento trh jinak nezaměstnal vůbec nebo za tak nízkou odměnu, že by nepokryla jejich existenční náklady a tedy by i přes jejich pracovní aktivitu vedla k chudobě). Samostatným případem těchto pobídek jsou pak zdravotně postižení, kde jsou zvýšené náklady na jejich zaměstnávání dány jejich zdravotním stavem.

Je zřejmé, že se zde nabízí také úvaha o tom, zda se takový přístup vůbec vyplatí ve smyslu ekonomické efektivity. Odpověď vyžaduje v konkrétních případech ekonometrickou analýzu, nicméně v obecné rovině můžeme konstatovat, že sociálně-ekonomická aktivita (práce) odpovídající možnostem a schopnostem člověka je přirozeným způsobem získávání zdrojů. Pokud získává tyto zdroje na trhu práce, je žádoucí monitorovat, k jakému životnímu standardu užití těchto zdrojů v praxi vede, a tedy zda participace na ekonomické aktivitě je pro daného jednotlivce skutečně cestou z relativní chudoby, vyznačující se sice uspokojením základních životních potřeb, ale nemožnosti efektivního uspokojení potřeb člověka žijícího v moderní společnosti. Mezi ně patří nesporně kultura, doprava, sociální standardy, vzdělávání, zdravý životní styl a další atributy, souhrnně často charakterizované jako faktory ovlivňující životní úroveň. V tomto smyslu se jedná o podporu tzv. pozitivních životních drah (Krebs, 2015), které začleněním člověka do ekonomické aktivity ho posunují z výchozí situace chudoby, jednak mu umožňují rozvíjet potenciál jak z hlediska pracovní aktivity, tak ale také investicemi do svého osobnostního rozvoje a samozřejmě i reprodukce ve smyslu kvalitního rodinného života.

3. Charakter současného trhu práce

Vyjděme z analýzy vztahů na trhu práce, jak je chápou dostupné srovnávané ekonomické modely (Skála, 2010). Tyto závislosti a mechanismy existují a mají logické opodstatnění, nicméně lze se domnívat, že současné podmínky na trhu práce mění jeho pojetí, význam a fungování. Tržní řešení ve smyslu neoklasické analýzy trhu práce (i když modelově používají logické principy a závislosti) tak v řadě případů neposkytují odpovídající výsledky, respektive nepokrývají řadu fenoménů, které se reálně vyskytují, a existuje poptávka po úpravě jejich empirických hospodářsko-politických projevů.

Řada koncepčních dokumentů hospodářské politiky tak obsahuje tvrzení, která nelze popřít,

ale sama o sobě danou situaci nemůže vyřešit. Uvádí se, že pouze vzdělaná a mobilní pracovní síla může pozitivním způsobem ovlivnit hospodářský růst dané země. Poptávka po práci je pak závislá především na produktivitě práce, pracovních nákladech (včetně zdanění práce), struktuře ekonomiky nebo míře regulace pracovního trhu (MPO, 2010). To samo o sobě však neříká, jak silná a jak prováděná regulace tohoto trhu je účelná ve vztahu k výsledné situaci na něm.

Uvádí se, že trh práce v ČR prošel v posledních 20 letech zajímavým vývojem (MPO, 2010). Zatímco před rokem 1990 byl hospodářský růst založen na extenzivním využívání výrobních faktorů a tedy i práce s cílem plné zaměstnanosti téměř za každou cenu, pozdější vývoj po zahájení transformace jasně ukazuje na intenzivní využívání pracovní síly (MPO, 2010). Současně ale tento proces zvyšuje tlak na pracovní sílu a její fyzické i psychické opotřebení, neboť intenzity růstu se dosahuje také pomocí intenzivnější práce.

Volba mezi prací a volným časem implikuje, že zkrácení pracovní doby by znamenalo adekvátní snížení reálné mzdy. Zkrácením pracovní doby se firma vystavuje riziku snížení efektivity (produktivity) svých zaměstnanců, proto bude raději propouštět přebytečné zaměstnance. Pravděpodobně více budou propouštěni zasažení méně kvalifikovaní jedinci (Skála, 2010). To ale vede k obecnému problému „modrých límečků“ a tomu, že v době krize jsou propouštěni ti nejvíce zranitelní a sociálně ohrožení (méně kvalifikovaní, zdravotně znevýhodnění). Z pohledu sociálního je tak fungování trhu práce paradoxní, protože největší ochranu v podobě stálých pracovních smluv či různých bonusů mají ti zaměstnanci, kteří ji vzhledem ke svému sociálnímu statusu v podstatě přlíš nepotřebují.

Nejpriznivější pro trh práce i ekonomiku by byla situace, kdy by firmy mohly bezprostředně reagovat na negativní poptávkový šok snížením cen i snížením nominálních mezd. Ekonomika by zůstala na své potenciální úrovni (Y^*) a neexistovala by nedobrovolná nezaměstnanost (Skála, 2010).

→ To je neoklasická dynamika trhu práce, keynesiánské postupy naopak pracují s nepružností mezd vzhledem k životním nákladům i udržování agregátní poptávky.

I když neoklasická teorie trhu práce předpokládá dosažení rovnováhy na tomto trhu a tudíž možnost uplatnění pro každého zájemce nabízejícího práci za tržní cenu, sociální realita bývá taková, že pracovní příjem a participace na trhu práce může ve skutečnosti realizovat pouze část obyvatelstva (tomu nejvíce odpovídá historicky konzervativní sociální model s dominantním živitelem rodiny). Nepředpokládá tedy výhradní distribuci zdrojů prostřednictvím trhu práce. Určitým ukazatelem pro český trh práce může být např. podíl tzv. státních pojištěnců ve veřejném zdravotním pojištění, který v současné době přesahuje 50 procent populace (důchodci, nezaměstnaní, nezaopatřené děti, rodiče pečující o dítě a další minoritní sociální skupiny). Tito lidé obecně nemají pracovní poměr buď vůbec, nebo participují v neplnohodnotných for-

mách zaměstnání, na nichž nejsou plně existenčně závislí (brigády, dohody o činnosti, krátkodobé částečné úvazky). Tento ukazatel se jeví z formálního hlediska pro sociálně-ekonomické analýzy jako výhodný, protože vzhledem ke své konstrukci lépe odhaluje sociální strukturu nabídky práce než prostý ukazatel míry zaměstnanosti (ekonomicky aktivního obyvatelstva, kde pro Českou republiku sledujeme vyšší hodnoty — kolem 69 % v roce 2014. Na druhé straně ukazatel míry zaměstnanosti (ekonomické aktivity) spolu s počtem odpracovaných hodin dokládá nadprůměrnou míru využití pracovních zdrojů v ČR (Fassman & Ungerman, 2015).

Stejně podstatná jako dynamika trhu práce je i jeho věcný charakter, neboť týmiž mechanismy nabídky a poptávky a rovnovážné ceny lze popsat trh práce nezávisle na tom, jaká bude jeho konkrétní podoba. To znamená, že tržní rovnováha ve smyslu výše mezd, počtu pracovních míst obsazených a volných a míry nezaměstnanosti může na-

Tabulka č. 1 » Principiální diferenciacie trhu práce ideálního a reálného (se zohledněním současných trendů)

	Ideální trh práce	Reálné tendence na trhu práce (současné v ČR)
Typ pracovní smlouvy	Odpovídá charakteru práce — plně či částečné úvazky, dohody jen na dílčí nesoustavné činnosti	Je podřízen potřebám zaměstnavatele a minimalizaci nákladů práce přímých i vedlejších
Pracovní místo	Existuje samostatně, je obsazováno zaměstnancem na principu vyhovění požadavkům	Je svázáno s konkrétním člověkem a jeho „výkonem“, rozsah a charakter práce není vymezen věcně a obecně
Mzda	Je vyplácena ve výši dle pracovní smlouvy ve standardní struktuře a objemu	Snaha o kompenzaci zaměstnancům nestandardními technikami
Přesčasy	Jsou dobrovolným rozhodnutím zaměstnance ve vazbě na dočasně zvýšenou potřebu práce	Jsou pravidlem ve vazbě na snahu zaměstnanců vydělat si „dostatek“ peněz
Trh práce	Funguje jako tvorba rovnováhy nabídky a poptávky, předmět směny (pracovní místa) není vyprazdňován a redukován	Pod hlavičkou flexibility a dynamiky dochází ke změně charakteru interakcí, pozice poptávajících slábne, existuje tlak na přijetí práce za zhoršených podmínek
Pracovní právo	Suverénní pracovní smlouvy	Zapůjčování zaměstnanců pracovní agenturou

Pramen: vlastní zpracování

Tabulka č. 2 » Vývoj hrubé minimální mzdy v České republice v letech 2000–2016

	Kč/měsíc	Kč/hod.
leden 2000	4000	22,3
červenec 2000	4500	25,0
leden 2001	5000	30,0
leden 2002	5700	33,9
leden 2003	6200	36,9
leden 2004	6700	39,6
leden 2005	7185	42,5
leden 2006	7570	44,7
červenec 2006	7955	48,1
leden 2007	8000	48,1
srpen 2013	8500	50,6
leden 2015	9200	55,0
leden 2016	9900	58,7

Pramen: Ministerstvo práce a sociálních věcí

stat různými způsoby podle toho, jaká skutečná situace na trhu práce právě je. Neoklasické chápání efektivnosti na trhu práce je zkreslené a bez dalších regulací vede k deformitám a vyvíjí na obyvatelstvo neúměrný tlak a vytváří nejistotu. Z behaviorálního hlediska vychází tento tlak v současné sociálně-ekonomické realitě ze snahy zajistit si pracovní příjem s cílem úhrady životních potřeb, respektive udržení a zlepšení životní úrovně do budoucna. Pokud to nelze docílit na trhu práce ani v rámci běžně dostupného sociálního, případně doplňkově soukromého zabezpečení, vyskytují se sociální patologie – zadlužování, kriminalita, psychické potíže, přibývá civilizačních chorob s nákladnou léčbou atd. (Fischer & Škoda, 2014).

Proto je třeba se zabývat také tím, jaký je ideální trh práce odpovídající modelovým předpokladům a jaké reálné tendence v této souvislosti na trhu práce existují. To ukazuje tabulka 1.

Suverenita (síla pozice) zaměstnance spočívá v tom, do jaké míry je skutečně reálně schopen se na trhu práce chovat na principu svobodné volby zaměstnání a zda k tomu jsou vytvořeny reálné

podmínky (volná pracovní místa, charakter pracovních právních vztahů atd.). Trh práce je funkční za předpokladu, že bude s vysokou měrou pravděpodobnosti poskytovat za dobře vymezenou nabízenou práci legální a adekvátní příjem. To je nejlepší prevence sociálních patologií. Tabulkou 1 neříkáme, že negativním jevy jsou pravidlem či nutným prvkem, ale že se vyskytují natolik často, že mění mechanismy trhu práce a ovlivňují charakter tržních interakcí do té míry, že je nutno řadu modelových předpokladů, například pro přirozenou míru nezaměstnanosti a další makroekonomické agregáty, opustit, protože se v praxi nenaplní.

Shrneme-li tedy nežádoucí, respektive předpokladům o dokonale fungujících trzích práce neodpovídající charakteristiky trhu práce, dostaneme následující body:

- neplnohodnotné formy zaměstnání,
- obcházení mzdových předpisů,
- mzda nižší než produktivita práce (velké rozdíly v mezinárodním srovnání),
- pracovní doba odvozena jen od ochoty jednotlivce pracovat,

- nestabilní pracovní místa,
- zapůjčování zaměstnanců (pracovní agentury).

Tyto jevy empiricky ukazují, že neoklasické vymezení interakcí na trhu práce je s vysokou pravděpodobností přílišným zjednodušením reálného fungování tohoto trhu na současném stupni sociálně-ekonomického rozvoje. Předpoklady, za nichž neoklasické modely fungují, mnohdy nejsou naplněny a v rámci hospodářské politiky je nutno se zabývat také výše uvedenými jevy, jejich výskytem a vlivem na produktivní uplatnění jednotlivců (Valenčík, 2014).

Spontánně se ustavila v ČR poměrně nízká mzdová úroveň ve srovnání jak s jinými zeměmi, tak z hlediska životních nákladů, tak z hlediska produktivity práce. To vede k analýze možných regulací trhu práce, jejichž typickým reprezentantem je minimální mzda.

Minimální mzda i další regulace trhu práce mohou fungovat v zásadě tehdy, pokud bilance (ziskovost) podniků dovolí mzdy zvyšovat a pokud je kladný fiskální multiplikátor, tedy zvýšení příjmů domácností díky regulaci vlády vede ke spotřebě spíše než k úsporám. Tyto vazby minimálních veličin jako příkladu regulace trhu práce a přizpůsobovacích procesů na ně navázaných jsou v současné ekonomické teorii dobře zmapovány a prokazují, že nežádoucí jednoduché efekty regulací nemusí vždy nastat a že přizpůsobovací procesy jsou výrazně širší. Konkrétně v případě minimální mzdy při nízkých hladinách této veličiny (tedy ne za jakýchkoli podmínek) spočívají zejména ve změně struktury odměňování a benefitů, přerozdělení mzdových fondů ve firmách a úpravě firemního cash-flow ve vazbě na koupěschopnou poptávku (Schmitt, 2013).

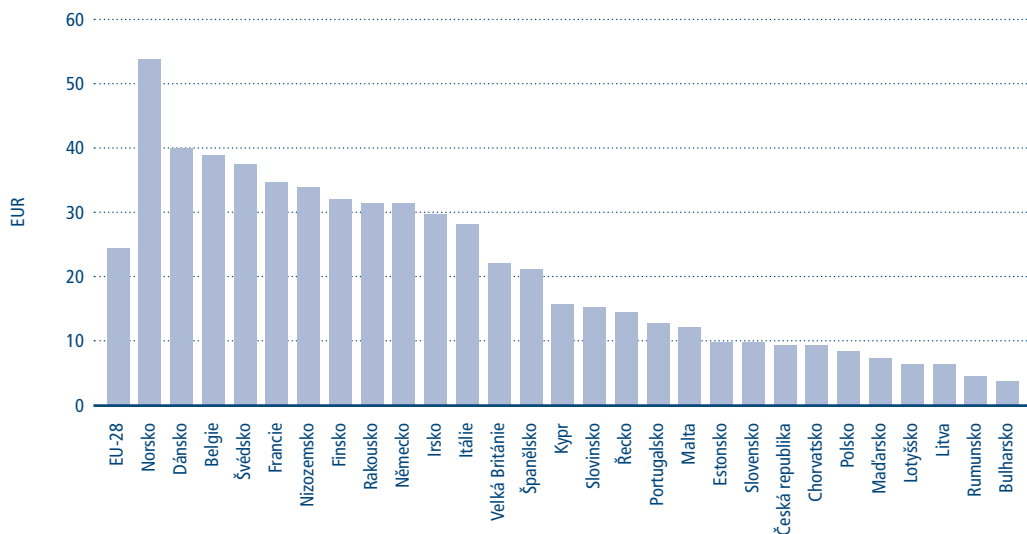
V hospodářské politice ČR se v letech 2008–2013 (ekonomická krize) postupovalo převážně podle neoklasických a liberálních principů, minimální mzda stagnovala, míra nezaměstnanosti byla výsledkem tržních sil a trh práce reagoval strukturálními a cyklickými výkyvy. To by mělo teoreticky znamenat, že se trh „vyčistí“ a disproporce se odstraní, navíc by mohlo dojít i k pozitivní

konvergenci k obchodním partnerům z ekonomicky silnějších zemí EU. Jak ukazují grafy 1 a 2, výsledky však tomu neodpovídají a ke spontánní konvergenci trhu práce k adekvátnímu odměňování ve vazbě na produktivitu práce a životní úroveň, měřeno mezinárodním srovnáním i trendovými veličinami, nedochází (Fassman & Ungerman, 2015). Jak ukazují grafy 1 a 2, nominální hodinové náklady práce jsou v ČR poměrně nízké (graf 1) a v paritě kupní síly jsou roční příjmy českých zaměstnanců stále ve skupině transformujících se ekonomik (graf 2).

Odhodnocení zaměstnance v rámci ekonomiky by mělo rámcově odpovídat jeho produktivitě na trhu práce. Ani to v ČR není splněno a lze to chápat jako příklad praxe, kdy ani poměrně deregulovaný trh práce plně nereflexuje odměňování na produktivitu práce. Hlavním faktorem tohoto vývoje je vyšší kapitálová vybavenost a sociálně-ekonomická úroveň vyspělých zemí, kdy podobně kvalifikovaná pracovní síla se pohybuje v produktivnějším pracovním prostředí a především tím dosahuje větší produktivity práce.

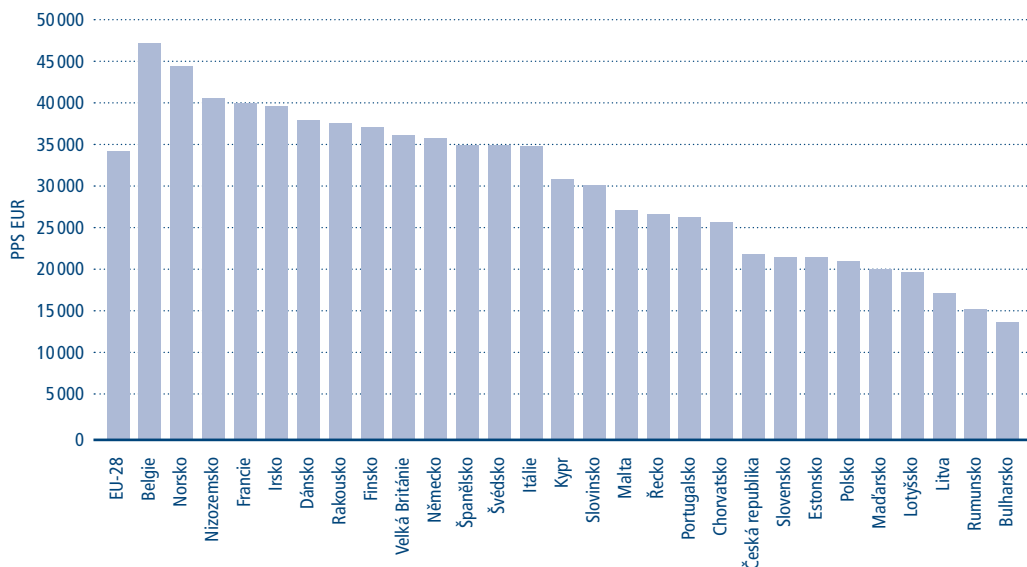
Z grafu 3 vyplývá, že v rámci EU existují země s vyšší mzdovou úrovní, než by odpovídalo úrovni produktivity práce. A naopak, např. v ČR přes pozitivní vývoj produktivity práce není dynamika mzdové úrovně proporcionální k produktivitě. Příčinami jsou zejména kapitálové odlivy, odlišná struktura investic, charakter sociálního dialogu a nastavení pojistných sociálních systémů. V EU existuje silný tlak na využívání makroekonomických stabilizátorů ve vztahu k trhu práce, např. tzv. Kurzarbeit (Zimmermann & Rinne, 2011). V ČR firmy snadněji přenášejí na zaměstnance důsledky stagnace nebo strukturálních změn, a v případě ekonomického růstu a konjunktury odvětví dynamika mzdové úrovně zaostává za produktivitou práce.

V sociální politice se v souvislosti s ekonomickou krizí prosadil princip, že musí být nízké sociální dávky, aby se vyplatilo pracovat. Ale problém se jeví spíše v tom, že pracovní příjmy méně kvalifikovaných zaměstnanců jsou nízké a tedy nejsou

Graf č. 1 » Celkové nominální hodinové náklady práce v evropských zemích v roce 2014 (v EUR)

Data: Eurostat, kód lc_lci_lev z klasifikace NACE_R2 B-S_X_O — Industry, construction and services (except public administration, defense, compulsory social security)

Pramen: Eurostat (2015)

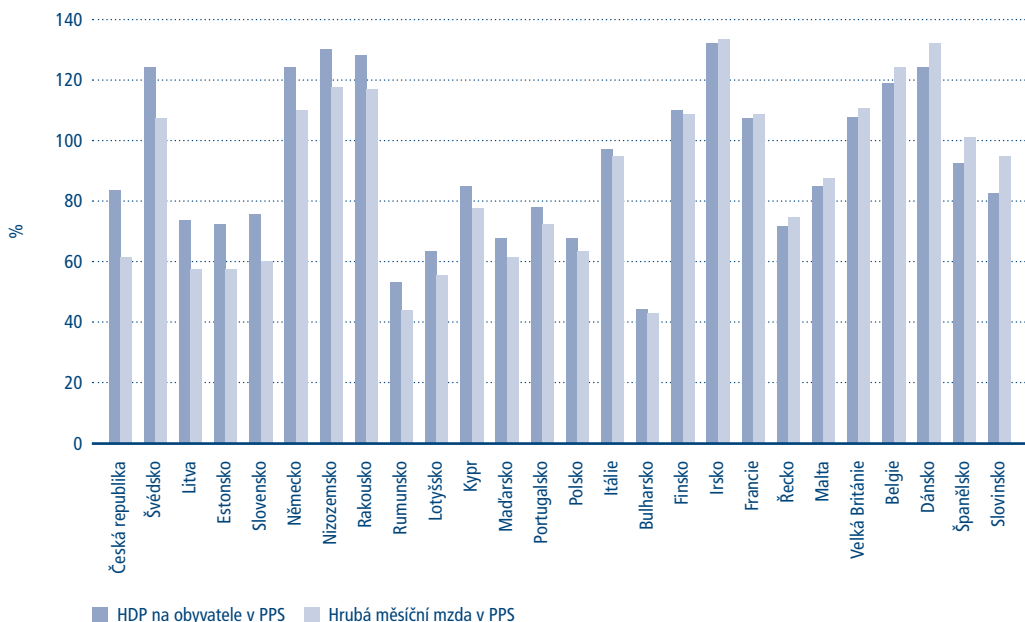
Graf č. 2 » Průměrná roční celková odměna zaměstnance v evropských zemích v roce 2013 (v PPS EUR)

Data: Eurostat, NSI, Compensation of employees during the calendar year (PPS)

Pramen: Pordata (2015)

→ Graf č. 3 » Mzdy a HDP na obyvatele v PPS v evropských zemích v roce 2014 (v %, průměr EU = 100 %)

Pramen: Eurostat (2015); Aktuálně.cz (2015); vlastní výpočty

motivační k přijetí příslušného zaměstnání v relaci k dosahované životní úrovni. To může vést k tzv. pracující chudobě (Brady, Fullerton & Cross, 2010), kdy v rámci dosažení tržní rovnováhy za jakýchkoli podmínek není už brán ohled na životní náklady pracovní síly. I případná nízká (přirozená) míra nezaměstnanosti v ekonomice tak pracujícím chudým významněji nepomůže.

V této souvislosti je třeba zmínit také Baumolův zákon, který ukazuje determinanty růstu mezd v rámci ekonomiky ve vazbě na cenové efekty a vazby mezi soukromým a veřejným sektorem. Z hlediska naší analýzy je podstatný v tom, že faktory pohybu mzdové úrovně chápe jako širší, dovozuje tak strukturální a institucionální podmíněnost vývoje na trhu práce a tím i omezení možnosti individuálního ovlivnění této úrovně, zejména u méně kvalifikované pracovní síly nebo v případě nepříznivého vývoje v daném odvětví.

4. Sociální pojištění jako součást úplných nákladů práce

Obecně v České republice nejsou sociálními partnery pojistné sociální dávky správně pochopeny ve smyslu jejich základních principů. To se týká zejména odlišení daní a sociálního pojištění včetně jejich konstrukčních prvků. Mezera mezi teorií a praxí je u této problematiky podstatná a dostupné vědecké poznatky (Vostatek, 2015) ji v realitě podstatně nezmenšují. Sociální pojištění často není chápáno jako součást pracovně-právních vztahů, přestože teorie i koncepční dokumenty hospodářské a sociální politiky s těmito koncepty běžně pracují. To se týká i konceptu úplných nákladů práce, které jsou v současné době (Eurostat, 2015) vymezeny jako součet

- hrubých mezd (DPFO, sociální pojištění zaměstnanců),

- sociálního pojištění placeného zaměstnavateli,
- dalších nákladů firem (daň z objemu mezd, náklady na vzdělávání, náklady na nábor a vybavení zaměstnanců) po odečtení podpory v rámci aktivní politiky zaměstnanosti.

Neplnohodnotné pracovní kontrakty často obsahují redukci vedlejších nákladů práce ve vazbě na jejich krátkodobou atraktivitu pro zaměstnance i zaměstnavatele, ale nepříznivých dlouhodobých efektů pro příjemce dávek sociálního pojištění, bilanci veřejných rozpočtů, ale i fungování a charakter trhu práce samotného — nepřítomnost sociálního pojištění, srážkové zdanění, agenturní zaměstnávání, nejistota zaměstnání, nízká pracovní-právní ochrana (Šimek & Janíčková, 2015).

To je akcelerováno i medializací zneužívání příslušných mechanismů určitými sociálními skupinami, kdy nesporně v některých případech dochází k obcházení předpisů či účelovému chování, ale koncepční změny jsou následně univerzálního charakteru bez kvantifikace věcného a finančního rozsahu těchto jevů — kvůli několika dílčím případům je celý systém nastaven restriktivně.

Příkladem z ČR může být ochranná lhůta v sociálním nemocenském pojištění. V roce 2008 byla provedena redukce této lhůty ze 42 dnů na 7 dnů v případě ztráty zaměstnání, v případě že pojištěnec onemocní po skončení ochranné lhůty, nemá nárok na dávku nemocenského, přestože v rozhodném období měl příjem a pokud nenajde nové zaměstnání, už se ke „svému vyměřovacímu základu“ nemocenskému pojištění nedostane. To bylo zdůvodněno sociálním krytím daného pojištěnce z pojištění nezaměstnanosti, avšak je zřejmé, že takto krátká doba ochranné lhůty nepokrývá ani inkubační dobu řady onemocnění, které tak mohlo vzniknout ještě v době zaměstnání, ani nerespektuje to, že pojištěnec platil během trvání pracovního poměru řádně pojistné a rychlé odnětí nároku na pojistné dávky ho připraví o možnost plnění tomu odpovídající. Řešení je v rámci mechanismů sociálního pojištění dostupné — buď prodloužení ochranné lhůty např. na 1 měsíc bez dalších podmínek, nebo poskytovat dávky nemo-

cenského pojištění, lze-li danému člověku spočítat vyměřovací základ za rozhodné období, i v průběhu evidence na úřadu práce (pokud uchazeč onemocní). Bohužel takováto řešení nejsou v rámci veřejné volby ČR průchodná.

Současně dochází k lobbingu ve prospěch jednotlivých sociálních skupin a výsledkem jsou nesystémové kroky, často v podobě selektivních veřejných výdajů na určitý účel, který je pocíťován (nebo medializován) jako nejpalčivější. Příkladem z poslední doby může být schválení 1200 Kč selektivního příspěvku penzistům v roce 2016, místo zvýšení mezd, a tedy i příjmů sociálního pojištění, respektive změny mechanismů běžné valorizace dávek sociálního důchodového pojištění a řešení problémů použitím vnitřní, sociálnímu pojištění vlastní techniky.

V zemích EU naopak vidíme širší tendenci k využití mechanismů sociálního zabezpečení ve vazbě na pracovní místa, ať už se jedná o mechanismy sociálního pojištění mající např. v Německu tradici již od kancléře Bismarcka, nebo specifické mechanismy podpory v souvislosti s ekonomickou krizí, jako je již zmíněný německý Kurzarbeit (Zimmermann & Rinne, 2011), nebo původně dánský systém Flexicurity (DTI, 2009). Cílem těchto systémů je vytvořit makroekonomický stabilizátor a současně zlepšit sociální situaci nezaměstnanosti ohrožených sociálních skupin a ve vazbě na jejich pracovní aktivitu jim poskytnout zdroje k překlenutí situace zachovávající jejich životní úroveň.

5. Omezené možnosti politiky zaměstnanosti

Současný trh práce je relativně nasycený ve smyslu možností extenzity růstu. Makroekonomické parametry, zejména veřejný dluh omezují efektivní expanzivní politiku s cílem zvýšení zaměstnanosti na principu stimulace přes fiskální či monetární multiplikátor. Roste počet osob, které za daných podmínek nenajdou odpovídající zaměstnání. To vytváří tlak na politiku zaměstnanosti a její charakter. Disproporce na trhu práce jsou pocíťovány jako nežádoucí fenomén ekonomický, ale i sociál-

ni. Vzniká tudíž poptávka po řešení dané situace, neboť spontánně nenastává žádoucí stav jak ve smyslu dostatečné zaměstnanosti a volných pracovních míst, tak vazby mezd a životní úrovně. V takovém případě existují tři možnosti, jak postupovat:

1. Sledovat pouze cíl efektivity ve vazbě na produktivitu, případně měnit pojetí efektivity ve smyslu obsahu a rozsahu pracovních kontraktů. To se týká zejména pracovní doby, pracovních podmínek a charakteru práce s ohledem na její náročnost a možnost dlouhodobého vykonávání. Mezinárodní zkušenosti jsou v tomto směru rozdílné. Jako pozitivní příklad lze uvést Švédsko, kde se v některých odvětvích zkouší přechod na 6hodinový pracovní den (Sciencealert, 2015). Naopak zkušenosti ze zavádění 35hodinového pracovního týdne ve Francii jsou rozporuplné (Askenazy, 2008). V tomto smyslu je třeba posunout pojetí produktivity práce: primárně jde o to, zda (obecně nebo v konkrétním odvětví) zůstat stejná produktivita práce při kratší pracovní době. Výsledkem může být více pracovních příležitostí, lepší atmosféra na pracovišti a kvalita života zaměstnanců při zachování potřebného výkonu a produktivity.
2. Sociální integrace na (prostřednictvím) trhu práce. Ta spočívá v tom, že pomocí veřejné podpory či jiných nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti jsou vytvořeny podmínky pro zaměstnání dalších sociálních skupin. Nastává tedy proces změny trhu práce od plné zásluhovosti k sociální integraci. Na základě sociálních kritérií dochází k tvorbě pracovních míst, která budou sociálně inkluzivní. Tento koncept nevylučuje možnost, že někteří zaměstnanci se díky sociální integraci časem bez sociální podpory obejdou, a to zejména v případech, kdy se nejedná o zdravotní či jiné postižení trvalého charakteru.
3. Z veřejných rozpočtů financovat nepracovní příjmy k zajištění nezbytné životní úrovně. Pokud výše uvedené dvě možnosti nevytvoří dostatek vhodných pracovních míst, vytvoří se sociální skupina „zbyteční lidé“ z hlediska trhu

práce (Keller, 2013). Může se to týkat i vzdělaných lidí, pokud trh práce nebude schopen jejich (jinak akademicky odpovídající) vzdělání v daném čase použít.

6. Vliv na sociální strukturu

Výše zmíněné volby pro politiku zaměstnanosti se mohou jevit z pohledu motivace k práci, konkurenceschopnosti a fungování ekonomiky jako příliš benevolentní, může být vnímáno riziko rozvoje sociálních patologií a neproduktivních sociálních výdajů. Je však nutno zmínit, že v současné době existují seriózní ekonomické teorie (Van Parijs, 2004), které pracují s nepodmíněným základním příjmem jako výchozí veličinou a participací na trhu práce především jako výsledkem dobrovolné aktivity na základě skutečné motivace k aktivní a tvořivé činnosti. Také akcentují Rawlsova kritéria spravedlnosti (Rawls, 1971) a další významné přístupy k rozdělování zdrojů, objevující se v analýzách ekonomického a sociálního rozvoje již od počátků průmyslové revoluce. Současně však platí, že s nepodmíněným základním příjmem je spojeno riziko demotivace k práci a fiskální nákladovosti podpory širších sociálních skupin, které nebudou na chodu národního hospodářství aktivně participovat. To ještě zdůrazníme dále.

Dostupnost pracovních míst však ovlivňují i další faktory. To je způsobeno tím, že se nepotkávají požadavky trhu práce a možnosti (představy) obyvatelstva – strukturální nezaměstnanost. Ta má kromě klasických inovací v odvětví a jejich vazby na kvalifikaci v současné době také dvě velmi specifické podoby, které nejsou dosavadními mechanismy jednoduše řešitelné. Za prvé se jedná o typ vysoce placené práce, kterou málokdo zvládne a je se jí současně schopen dlouhodobě živit. Příkladem může být programátor v jazyce Java. Jedná se o velmi specifické požadavky. Za druhé se jedná o typ nízko placené práce, kterou málokdo chce dělat (pomocné stavební práce, jiné podřadné práce). To je často řešeno ve vyspělých zemích prostřednictvím migrace, neboť migrant je ochoten

za možnost pobývat v cílové zemi přijmout často téměř jakoukoli práci. Tyto profese generují volná pracovní místa, ale zároveň to vzhledem k jejich charakteru znamená, že pro mnoho občanů jsou tato místa nepřístupná a nemohou jich využít. Podrobnější rozbor těchto fenoménů je významný pro fungování trhu práce v postkrizovém období (Macáková & Pošta, 2015).

Produktivita práce je do značné míry dána realitou v podnicích — např. výrobní pás, systém Baťa (Zelený, 2010), open space. Zaměstnanec, který byl produktivní jen díky extrémnímu tlaku, respektive podléhá technologické změně, náhle efektivní z hlediska trhu práce být nemusí, i když svoje dosavadní schopnosti neztratil. Pro zaměstnance je technologická změna exogenní faktor a nemusí vždy platit, že nové technologie či změna výrobního postupu zaměstnancům práci ulehčí nebo lépe využije jejich kvalifikaci a schopnosti. Při rychlých strukturálních změnách tak nemusí pracovní trh poskytnout uvolněným zaměstnan-

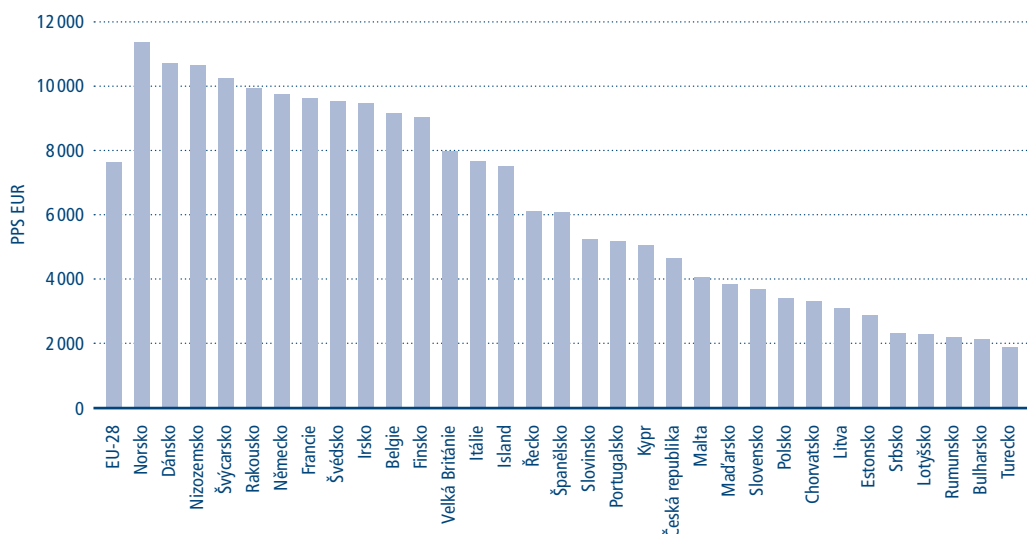
cům v dohledné době adekvátní pracovní uplatnění, a to ani, když jsou ochotni k další rekvalifikaci. Mikroekonomická volba mezi prací a volným časem, případně prostou rekvalifikací s touto skutečností nepracují.

Těmito procesy vznikají následující sociální skupiny (kategorie) zaměstnanců (občanů) na trhu práce:

1. produktivní a využitelní (efektivní);
2. produktivní a nevyužitelní (neefektivní), protože jejich kvalifikace ekonomika kvůli strukturálním tlakům nevyužije;
3. neproduktivní a nevyužitelní (neefektivní) — sociálně-zdravotní podmíněnost, vyloučení z trhu práce.

Pokud se zaměstnanec ocitne ve 3. kategorii (ať už z důvodu nevyužitelnosti, nebo nízké produktivnosti), generuje to v případě jeho závislosti na pracovním příjmu nutnost sociálních výdajů, neboť si není schopen opatřit potřebné zdroje na trhu práce.

Graf č. 4 » Výdaje na sociální ochranu na 1 obyvatele v evropských zemích v roce 2012 (v PPS EUR)

Data: [tps00100] — Expenditure on social protection per inhabitant — PPS per inhabitant
Pramen: Eurostat (2015)

Tabulka č. 3 » Vývoj výdajů na sociální zabezpečení (SZ) v České republice v letech 1990–2014

Rok	Výdaje na SZ (v mil. Kč)	Podíl výdajů na SZ na HDP (v %)	Podíl výdajů na SZ na výdajích státního rozpočtu (v %)	HDP (v mil. Kč)	Výdaje státního rozpočtu (v mil. Kč)
1990	82 523	13,18	50,46	626 200	163 557
1995	171 370	11,69	39,60	1 466 500	432 738
2000	279 945	12,33	44,28	2 269 700	632 268
2005	355 712	11,42	38,54	3 116 100	922 900
2010	472 490	12,46	40,84	3 790 900	1 156 790
2011	481 817	12,60	41,70	3 823 400	1 155 530
2012	492 552	12,81	42,74	3 845 900	1 152 390
2013	499 311	12,25	42,56	4 077 109	1 173 130
2014	512 770	12,03	42,32	4 260 886	1 211 600

Pramen: VÚPSV (2015)

Sociální výdaje jsou přitom dlouhodobě významným prvkem alokačních schémat v tržní ekonomice, jakkoli se o jejich účelnosti vede trvale odborná polemika (Bergh, 2004). V rámci Evropy se Česká republika pohybuje v celkových výdajích na sociální ochranu v paritě kupní síly pod průměrem EU, mezi transformovanými ekonomikami je tento ukazatel nadprůměrný, což je ale dáno především univerzální ochranou sociálně slabších těsně nad hranici chudoby a nikoli systematickým krytím životních situací ve vazbě na ekvivalenci.

Fiskální rozměr výdajů na sociální zabezpečení v ČR ukazuje tabulka 3. Tabulka 3 dokládá stabilitu celkových výdajů na sociální zabezpečení bez ohledu na vývoj trhu práce a daňově dávkového systému v průběhu 25 let. Prostor pro sociální výdaje je překvapivě poměrně stabilní bez ohledu na dílčí kalkulace efektivnosti jednotlivých opatření a značné věcné korekce hospodářské a sociální politiky. Ukazuje se, že v průběhu 25 let má ČR cca 12 % svého HDP k dispozici pro rozložení do celého spektra sociálních výdajů. Číselně vyjádřeno to odpovídá 512 770 000 000 Kč / 10 000 000 obyv. = 51 277 Kč na 1 občana ročně, tj. 4273 Kč měsíčně (pro rok 2014).

Pokud bychom opět pro zjednodušení uvažovali cca polovinu obyvatelstva (tzv. státní pojištěnce ve veřejném zdravotním pojištění) jako výhradní příjemce sociálních výdajů v daném čase, vychází při stávající makroekonomické situaci jako disponibilní zdroje cca 8474 Kč měsíčně na občana bez plnohodnotného pracovního příjmu. Jedná se však pouze o hrubou kalkulaci bez zohlednění konkrétní sociální situace a životní úrovně příjemců.

Popsané jevy mohou vést z hlediska fungování ekonomiky k paradoxním výsledkům i z pohledu výkonového (konzervativního) sociálního modelu (Esping-Andersen, 1990), kdy se ekonomická aktivita chápe jako vysoce žádoucí fenomén a výdělek jako základní zdroj příjmů běžného občana. Výsledkem může být stav, kdy život z pracovního příjmu ztrácí na popularitě, je rizikový a méně výhodný oproti příjmům z jiných faktorů (pronájem, akciový trh apod.), které jsou navíc méně zatíženy platbami do veřejných rozpočtů (Akerlof, 1976). To je obecná otázka nastavení daňových systémů a systémů sociálního pojištění, nikoli pouze dílčí problém „vedlejších nákladů práce“. Otázka různých zdrojů příjmů a jejich vazby na fungování hospodářství je chápána v současné ekonomické

teorii jako vysoce aktuální, autoři dokládají, že příjmová nerovnost negeneruje pozitivní motivace zejména, pokud je tažena rentami (Stiglitz, 2012). Statistiky dokládají trendy příjmové diference v dlouhém období 1980–2010, že kapitálové příjmy mohou mít především vysokopříjmové sociální skupiny, nízkopříjmové se však na tomto významně nepodílejí. V roce 1980 mělo v USA 90 procent chudších 37,921 % kapitálových výnosů, 9 procent středně bohatých 30,347 % a 1 procento nejbohatších občanů 31,732 %, zatímco v roce 2010 tyto poměry činily u 90 procent chudších 22,911 % kapitálových výnosů, u 9 procent středně bohatých 23,047 % a u 1 procenta nejbohatších občanů 54,042 % (Bivens, 2014).

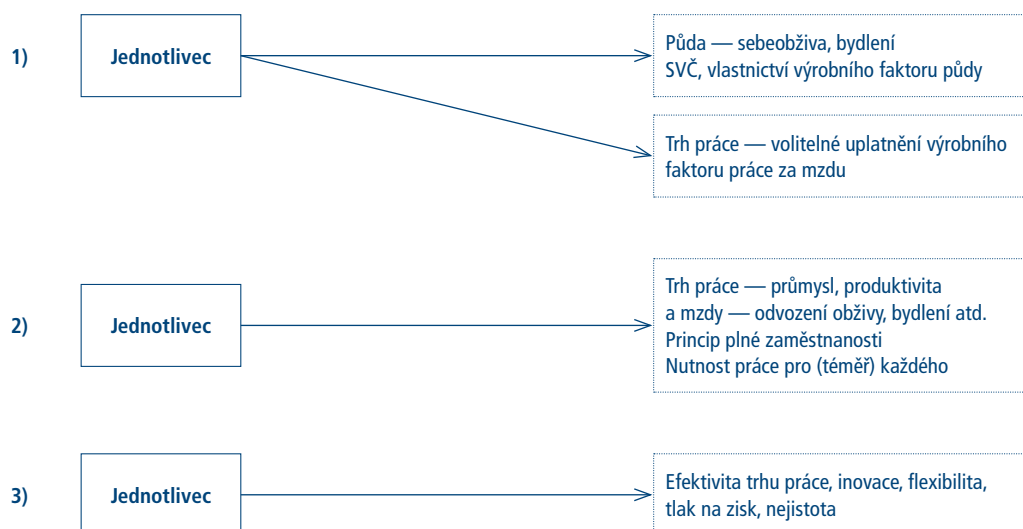
Podstatné je rovněž teoretické uchopení současných tendencí trhu práce ve vztahu k sociální potřebnosti a mechanismům motivace k činnosti. Je zřejmé, že základním principem demokratického kapitalismu je svoboda se produktivně uplatnit a svojí činností získat prostředky k důstojnému ži-

votu. Naopak sociální potřebnost je určena jako právo jednotlivce na podporu, resp. takové zařazení ve společnosti, které respektuje jeho sociální situaci a případné znevýhodnění. Tento rozpor byl v průběhu historického vývoje řešen různými způsoby, vždy však bylo podstatné vymezit reálnou životní cestu pro jednotlivé sociální skupiny tak, aby si mohly své životní cíle naplnit. To ukazuje obrázek 1.

Ad 1) První schéma modeluje historickou situaci do začátku průmyslové revoluce, kdy v případě neúčasti na trhu práce měl jednatel reálnou možnost se uživit a zajistit si bydlení na své půdě. Tímto způsobem byla vyřešena otázka sociální potřebnosti bez větších nároků na finanční toky (redistribuci), dokud byl jednatel schopen se o půdu a své bydlení starat.

Ad 2) Druhé schéma modeluje situaci odpovídající období po druhé světové válce, kdy byl v rámci hospodářské politiky v západní i východní Evropě intenzivně sledován cíl plné zaměstnanosti

Obrázek č. 1 » Schémata trhu práce ve vztahu k sociální potřebnosti

Pramen: vlastní zpracování

a k jeho dosažení byla realizována celá řada opatření. Smyslem toho bylo umožnit každému zájemci obživu prostřednictvím zaměstnání a efektů tam získávaných. Sociální potřebnost se v tomto schématu odvozovala primárně z neschopnosti jedince si zabezpečit příjem vlastní prací.

Ad 3) Třetí schéma modeluje současné tendence trhu práce, kdy cíl plné zaměstnanosti a produktivního uplatnění je zastíněn strukturálními změnami ekonomiky, globalizačními tendencemi a tlakem na úzce chápanou ekonomickou efektivnost. To vytěsňuje část populace (zejména 3. kategorie) mimo trh práce, současně už ale není dostupná možnost sebeobživy na vlastní půdě popisovaná na prvním schématu. To způsobuje nové vnímání sociální potřebnosti, protože vzniká potřeba zabezpečení osob, které nenajdou na trhu práce reálné uplatnění, případně na sociální tlak „kryšího závodu“ (rat race) na trhu práce reagují únikem do sociálních patologií.

Pro občany dlouhodobě se nacházející ve třetí kategorii je z hlediska současných sociálně-politických konceptů dostupné řešení poskytující nepojistné a nezásluhové příjmy k zajištění nezbytné životní úrovně. Z hlediska konceptu minimálních

příjmových veličin jsou aktuální dvě možné varianty.

Za prvé koncept garantovaného minimálního příjmu (v ČR životní minimum), tj. dávka, kterou dostane každý občan, pokud jeho příjem poklesne pod určitou, státem definovanou hranici a není schopen si potřebné zdroje legálně opatřit. Tuto dávku má v určité podobě většina vyspělých zemí a může mít i určité variace ve vazbě na sociální situaci. Je v ní obsažen více či méně silný tlak na trh práce, kde většina občanů má zdroje získávat a různě efektivní mechanismy testování sociální potřebnosti a efektivnosti poskytované podpory.

Za druhé koncept nepodmíněného základního příjmu (basic income, demogrant), tj. zaručená jednotná částka, kterou dostane každý občan bez dalších podmínek. Obsahuje v sobě akceptaci fenoménů „vzácné práce“ a nedostupnosti placených pracovních míst pro každého, stejně jako důraz na kreativitu a skutečně dobrovolnou práci nezatíženou existenční nutností (Groot, 2012). Ekonomicky je princip základního nepodmíněného příjmu v zásadě udržitelný, i když fiskálně náročný a předpokládá by zrušení řady dosavadních mechanismů příjmového a sociálního testování veřej-

Tabulka č. 4 » Vývoj nepojistných a dalších neekvivalentních sociálních dávek v České republice v letech 1990–2014 (v mil. Kč)

Rok	Výdaje na nepojistné sociální dávky	Dávky státní sociální podpory	Dávky pro osoby se zdravotním postižením	Dávky pomoci v hmotné nouzi	Příspěvek na péči
1990	21 639	21 073	566	0	0
1995	29 896	25 558	800	3 538	0
2000	43 531	31 855	1 869	9 807	0
2005	47 121	32 954	2 544	11 623	0
2010	66 083	40 791	1 811	3 882	19 599
2011	60 979	36 014	1 899	4 982	18 084
2012	63 012	35 486	1 384	7 751	18 391
2013	69 246	37 282	1 909	10 510	19 545
2014	71 116	37 501	1 918	11 295	20 402

Pramen: MPSV (2015)

né podpory (Murray, 2006). Aktuální studie MMF (IMF, 2015) ukazuje, že příjmová diferenciacce dosáhla stupně, kdy podíl nízkopříjmových osob na celkovém bohatství stagnuje či mírně klesá při zachování jejich (nízké) absolutní životní úrovně, zatímco relativní podíl vysokopříjmových roste za současné koncentrace bohatství u úzkého spektra populace (Stiglitz, 2011). Tento mechanismus zajišťuje ekonomicky, že na skromné finanční toky nízkopříjmovým osobám jsou dostupné prostředky. Z hlediska sociálního však vystupuje problém motivace k činnosti, ztráta řady doposud užívaných testovaných nástrojů sociální podpory a především náhrada řady tradičních sociálních mechanismů včetně rodinných a komunitních vazeb pomocí prosté nárokové redistribuce (Murray, 2008).

Uvedené procesy mají své náklady, protože tato řešení nejsou ani částečně financována na principu (tržní) ekvivalence a jsou typicky financována z veřejných rozpočtů (viz tabulka 4), případně doplňkově na principu charity. Vzhledem k fiskálnímu rozměru těchto výdajů je účelné zvažovat jak podobu jejich vyplácení (životní minimum a navazující dávky, případně jiné dále diskutované varianty), tak rozsah příjemců těchto dávek ve vazbě na efektivitu trhu práce a třídění jeho účastníků z hlediska jejich produktivity a využitelnosti, jak bylo nastíněno výše.

Z tabulky 4 vyplývá, že určité tendence k financování sociálních událostí mimo trh práce, případně sebeobživu, rostou i v ČR. Příkladem je příspěvek na péči vyplácený osobám, které z důvodu změny zdravotního stavu potřebují pomoc druhé osoby. Ten tvoří v současné době cca třetinu nepojistných sociálních dávek v ČR. Oproti historické situaci odpovídající prvnímu schématu, kdy se hledalo řešení na trhu práce, resp. v rámci sebeobživy (např. přidělování trafik válečným veteránům či půdy bezzemkům), vidíme v současné době prosazení tendenci k redistribučnímu financování, v daném případě i formou nepřímé tvorby pracovních příležitostí pro osoby, které se o nesoběstačné starají a jejichž pracovní místa jsou skrze tuto dávku financována.

Současně ale platí, že popisovaný vývoj má své limity. Je otázka, zda jít dále cestou příjmové diferenciacce popisovanou ve studii MMF v průběhu ekonomické krize (IMF, 2015), která de facto ústí ve zpomalení ekonomického růstu způsobené změnou motivací u jednotlivých sociálních skupin a redistribucí sanačního charakteru, nebo zda i nadále klást systémový důraz na co nejširší zapojení obyvatelstva do ekonomické aktivity a tím i širší distribuci příjmů skrze výrobní faktor práce a jeho ocenění. Druhý způsob má vedle řady dílčích výhod i prokazatelné fiskální efekty, neboť za obvyklých hodnot Giniho koeficientu a minimálních příjmových veličin makroekonomicky platí, že je téměř vždy lepší člověka zaměstnat než mu vyplácet (zejména nepojistné) sociální dávky na základě redistribuce. Tvorba pracovních míst v tomto konceptu tak způsobuje fiskální stabilizaci a prorůstové impulsy z principu a samotná efektivita a věčná produkce trhu práce je až sekundární – což neznamená, že je nepodstatná.

7. Závěr

Na základě zhodnocení zjištěných poznatků lze konstatovat, že neoklasické vymezení trhu práce ve smyslu konkurenčních a flexibilních podmínek vedoucích k rovnováze na tomto trhu za všestranně optimálních řešení pro zúčastněné aktéry v realitě současných vyspělých zemí, České republiky pak zejména, není naplňováno. Vývoj ukazuje, že pouhá deregulace či sledování kritérií ekonomické efektivnosti v úzkém slova smyslu k žádoucím výsledkům nestačí. V mezinárodním srovnání je zřejmé, že při stávající úrovni sociálního dialogu, struktuře kapitálových toků a charakteristikách českého pracovního trhu dochází k ustavení nižší mzdové úrovně, než by odpovídalo produktivitě práce a než odpovídá srovnatelným národohospodářským relacím v zahraničí. K tomu dochází bez ohledu na dílčí snahy na úrovni jednotlivých podniků či zaměstnanců – pozitivní vzory na mikroúrovni tedy nemají podstatný vliv na celkový makroekonomický vývoj.

→ To má závažné implikace jak pro hospodářskou politiku, tak pro politiku sociální, jejíž působení v tomto článku zkoumáme především. Příčinami tohoto stavu jsou nová paradigmatata fiskální a monetární politiky a makroekonomické bilance v postkrizovém období, rezignace české sociální politiky na kvalitní sociální ochranu lidí závislých na pracovním příjmu, rostoucí příjmová a sociální diferenciace a malý skutečný důraz na pracovní aktivitu jako kvalitního a stabilního zdroje osobních příjmů.

I když to může vypadat jako nevelké posuny, v praxi je dopad na charakter života a motivace k ekonomické aktivitě zásadní; navíc se daný stav nevylučuje s tím, že určitá skupina obyvatelstva, na niž nezbydou jiné způsoby obživy, na takto deformovaném trhu práce intenzivně snaží dobývat potřebné zdroje. Otázkou zůstává, zda to je žádoucí vývoj, neboť běžné mechanismy dosahování rovnováhy na trhu práce nezohledňují řadu podstatných sociálně-ekonomických charakteristik tohoto trhu a s použitím nabídky, poptávky a základních ukazatelů makroekonomické dynamiky lze popsat trh práce bez většího ohledu na to, jaká bude jeho konkrétní podoba. Na současném stupni sociálně-ekonomického rozvoje je přitom vhodné usilovat o pokročilé formy organizace práce, také s ohledem na kvalitu života, slučitelnost práce a rodiny a dlouhodobé vlivy práce a zdravotního stavu jednotlivce.

Současně platí, že dostupnost placených pracovních míst není samozřejmostí a že způsoby distribuce zdrojů v současné populaci jsou daleko širší. V rámci úzkého pojetí sociální politiky můžeme výdaje na sociální zabezpečení chápat jako sanační a usilovat „jen“ o to, aby překlenuly v nezbytné míře určité životní situace. Stejně tak ale lze jako v řadě vyspělých zemí EU tyto výdaje chápat v rámci širšího vymezení s cílem nejen nutného překlenutí krize a sanace sociální potřeby, ale také kvalitního zabezpečení životní úrovně i v případě výskytu nepříznivé sociální situace, která může být zapříčiněna jak ze strany jednotlivce (mikroekonomicky), tak obecným vývojem ekono-

miky (makroekonomicky). Toto pojetí se jeví, při současné převažující praxi fiskální politiky založené na relativním chápání veřejného dluhu a monetární expanzi až na úroveň kvantitativního uvolňování, jako pro současné sociálně-ekonomické prostředí jako výrazně vhodnější.

S tím souvisí i význam sociální ochrany na trhu práce ve vazbě na (plnohodnotné) pracovní kontrakty. Přístupy, které tuto ochranu chápou jako překážku flexibility, nepostihují fakt, že pokud je tato ochrana správně provedena (zejména ve smyslu adekvátního pokrytí nepříznivých sociálních situací s vazbou na průchodnost), naopak zvyšuje atraktivitu práce jako zdroje obživy a i na tomto principu se v podobě výhod pro zaměstnance začala v tržní ekonomice poskytovat. Její extenze do systémů sociálního pojištění byla především projevem snahy tuto ochranu poskytovat v účelné míře univerzálně všem zaměstnancům a nikoli jen těm, jejichž zaměstnavatelé si to mohou dovolit.

V současných analýzách trhu práce, respektive makroekonomického vývoje je zmiňován nepodmíněný základní příjem jako dílčí inovativní řešení zmíněných problémů. Jakkoli je tento fiskálně náročný koncept technicky a ekonomicky schůdný, je nutno upozornit na to, že s ním je spojeno i riziko demotivace k ekonomické aktivitě, ale i selhávání dalších sociálních funkcí, které jsou obvykle s produktivním uplatněním člověka v ekonomice spojeny či jsou podstatnou podmínkou šťastného života. Navíc hrozí rozvojem závislostí širších sociálních skupin na prosté redistribuci. Proto nelze doporučit, zejména v kulturně-politických podmínkách ČR, směřování politiky zaměstnanosti k širšímu využití takovýchto nástrojů, ale spíše k extenzivnímu zlepšování otázek efektivnosti a pracovních podmínek trhu práce samotného, případně sociální integraci pomocí podpůrných opatření. Jakkoli to může vypadat jako přehnané intervence či regulace tohoto trhu, může to mít lepší výsledky než sociální vyloučení širších sociálních skupin a jejich podpora skrze prosté veřejné výdajové programy bez systémové vazby na pracovní aktivitu a produktivní uplatnění.

Jako směr vhodný pro další výzkum vidíme podrobnější analýzu trajektorií odlišných sociálních skupin ve vazbě na roli a výši pracovního příjmu v jejich životě. Zjištěné poznatky naznačují, že reálný prostor pro produktivní uplatnění jednotlivců není v ČR dostatečný a to může do budoucna být značným rizikem.

Úplným závěrem konstatujeme, že samozřejmě lze ponechat trh práce svému osudu a popisované jevy neřešit, problém spočívá v tom, že i na základě dosavadních zkušeností velmi pravděpodobně nebudou výsledky takového procesu většinou populace vyhovovat. To může porušit sociální smír a dále zhoršit produkční kapacity ekonomiky.

LITERATURA A PRAMENY

1. AKERLOF, G. (1976): The Economics of Caste and of the Rat Race and Other Woeful Tales. *Quarterly Journal of Economics*, 90, pp. 599–617
2. AKTUÁLNĚ.CZ (2015): Češi si zaslouží víc peněz, potvrzuje srovnání mezd s výkonem ekonomiky. [cit. 8. 1. 2016]. Dostupné z: <http://zpravy.aktualne.cz/ekonomika/cesi-si-zaslouzi-vic-penez-potvrzuje-srovnani-mezd-s-vykonem/r~c9e568166dd211e5b6b20025900fea04/>
3. ARISTOTELES (1937): *Etika Nikomachova*. Praha: Jan Laichter
4. ASKENAZY, P. (2008): *A Primer on the 35-Hour in France*. Bonn: Institute for the Study of Labor. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: <ftp.iza.org/dp3402.pdf>
5. BERGH, A. (2004): The Universal Welfare State: Theory and the Case of Sweden. *Political Studies*, 52, pp. 745–766
6. BIVENS, J. (2014): *The Top 1 Percent's Share of Income from Wealth Has Been Rising for Decades*. Economic Policy Institute. [cit. 10. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.epi.org/publication/top-1-percents-share-income-wealth-rising/>
7. BRADY, D., FULLERTON, A., CROSS, J. M. (2010): More Than Just Nickels and Dimes: A Cross-National Analysis of Working Poverty in Affluent Democracies. *Social Problems*, 57(4), pp. 559–585
8. CLAEYS, G., LEANDRO, A., MANDRA, A. (2015): *European Central Bank quantitative easing: the detailed manual*. Bruegel.org. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: http://bruegel.org/wp-content/uploads/imported/publications/pc_2015_02_110315.pdf
9. DTI (2009): *The role of the Public Employment Services related to 'Flexicurity' in the European Labour Markets*. Danish Technological Institute, Centre for Policy and Business Analysis. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=3692&langId=en>
10. DURDISOVÁ, J., MERTL, J. (2013): Evoluce sociálně-ekonomického pojetí zdravotní péče. *Ekonomický časopis*, 61(2), s. 155–171
11. ERBER, G. (2013): *The Austerity Paradox: I See Austerity Everywhere, But Not in the Statistics*. SSRN Network. [cit. 1. 10. 2015]. Dostupné z: <http://ssrn.com/abstract=2226319>
12. ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press
13. EUROSTAT (2015): *Eurostat labour cost structure*. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Labour_cost_structural_statistics_-_levels#Structure_of_labour_costs
14. EUROSTAT (2015): *Expenditure on social protection*. [cit. 2. 12. 2015]. Dostupné z: <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00098&plugin=1>
15. EUROSTAT (2015): *Social protection statistics*. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Social_protection_statistics
16. FASSMAN, M., UNGERMAN, J. (2015): *Vize změny hospodářské strategie České republiky*. Praha: ČMKOS

17. FISCHER, S., ŠKODA, J. (2014): *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*. Praha: Grada Publishing
18. GROOT, L. (2012): *Basic Income, Unemployment and Compensatory Justice*. New York: Springer Science & Business Media
19. HOEVEN, R. van der (2000): *Poverty and Structural Adjustment. Some Remarks on Tradeoffs between Equity and Growth*. Geneva: ILO. [cit. 2. 12. 2015]. Dostupné z: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@ed_emp/documents/publication/wcms_142285.pdf
20. IMF (2015): *Causes and Consequences of Income Inequality: A Global Perspective*. International Monetary Fund
21. KELLER, J. (2013): *Zbyteční lidé dneška*. A2. [cit. 1. 10. 2015]. Dostupné z: <http://www.advojka.cz/archiv/2013/12/zbytecni-lide-dneska>
22. KIVIMAKI, M. et al. (2015): Long working hours and risk of coronary heart disease and stroke: a systematic review and meta-analysis of published and unpublished data for 603 838 individuals. *The Lancet*, 386(10005), pp. 1739–1746. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: [http://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736\(15\)60295-1.pdf](http://www.thelancet.com/pdfs/journals/lancet/PIIS0140-6736(15)60295-1.pdf)
23. KREBS, V. et al. (2015): *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer
24. MACÁKOVÁ, L., POŠTA, V. P. (2015): *Strukturální míra nezaměstnanosti v ČR*. Praha: Management Press
25. MPO (2010): *Analýza konkurenceschopnosti ČR*. Praha: Ministerstvo průmyslu a obchodu
26. MPSV (2015): *Statistické ročenky z oblasti práce a sociálních věcí 1990–2014*. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí
27. MURRAY, C. (2006): *In Our Hands: A Plan to Replace the Welfare State*. Washington: American Enterprise Institute
28. MURRAY, C. (2008): *Guaranteed Income as a replacement for welfare state*. Oxford: The Foundation for Law, Justice and Society. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: www.fljs.org/files/publications/Murray.pdf
29. ONPES (2007): *Report by the National Observatory on Poverty and Social Exclusion*. Paris: La documentation française. [cit. 6. 1. 2016]. Dostupné z: http://www.onpes.gouv.fr/IMG/pdf/rapport2005_anglais.pdf
30. PORDATA (2015): *Average compensation of employees (PPS) in Europe*. Pordata. [cit. 8. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.pordata.pt/en/Europe/Average+compensation+of+employees+%28PPS%29-2841>
31. RAWLS, J. (1971): *A theory of justice*. Oxford: Oxford University Press
32. SCIENCEALERT (2015): *Sweden is shifting to a 6-hour work day*. Sciencealert. [cit. 5. 1. 2016]. Dostupné z: <http://www.sciencealert.com/sweden-is-shifting-to-a-6-hour-workday>
33. SEN, A. (2000): *Social exclusion: concept, application, and scrutiny*. Philippines: Asian Development Bank. [cit. 2. 12. 2015]. Dostupné z: <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/29778/social-exclusion.pdf>
34. SCHMITT, J. (2013): *Why Does the Minimum Wage Have No Discernible Effect on Employment?* Washington: Center for Economic and Policy Research
35. SKÁLA, M. (2010): Nová keynesiánská makroekonomie — nový pohled na trh práce a makroekonomickou stabilitu. *E+M Ekonomie a Management*, (4), s. 6–15
36. SMITH, A. (2001): *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů*. Praha: Liberální institut
37. STIGLITZ, J. (2011): *Of the 1%, by the 1%, for the 1%*. Vanity Fair. [cit. 2. 7. 2011]. Dostupné z: <http://www.vanityfair.com/society/features/2011/05/top-one-percent-201105>

38. STIGLITZ, J. (2012): *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton
39. ŠIMEK, M., JANÍČKOVÁ, L. (2015): Atypical employment contracts during crisis. *Review sociálně-ekonomického rozvoje*, 1(1)
40. TITMUSS, R. (1974): *Social policy: an introduction*. London: Allen & Unwin
41. ÚZIS (2014): *Zdravotnická ročenka ČR*. Praha: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR
42. VALENČÍK, R. (2014): *Lidský kapitál a investice do vzdělání*. Sborník z pracovní části 17. ročníku mezinárodní vědecké konference. Praha: VŠFS EUPRESS
43. VAN PARIJS, P. (2004): Basic Income: A Simple and Powerful Idea for the Twenty-First Century. *Politics & Society*, 32(1), pp. 7–39. [cit. 1. 12. 2015]. Dostupné z: <http://pas.sagepub.com/cgi/doi/10.1177/0032329203261095>
44. VOSTATEK, J. (2015): *Sociální a správní modely důchodového pojištění a spoření*. Praha: VŠFS
45. VÚPSV (2015): *Vývoj hlavních ekonomických a sociálních ukazatelů České republiky 1990–2014*. Praha: Výzkumný ústav práce a sociálních věcí
46. ZELENÝ, M. (2010): Bata Management System: A built-in resilience against crisis at the micro level. *Czech Economic Review*, 4(1), pp. 102–117
47. ZIMMERMANN, K., RINNE, U. (2011): *Short-Time Work: The German Answer to the Great Recession*. Bonn: Institute for the Study of Labor

KLÍČOVÁ SLOVA

sociální politika, sociální pojištění, trh práce, životní minimum

Is it well worth to work for a living? The socioeconomic aspects of labour market and their consequences in national economy

ABSTRACT

This article is focused on selected socioeconomic issues of Czech labour market in comparison to current trends in Europe. It researches the hypothesis that the current reality significantly differs from the neoclassical labour market theory assumptions, while we do not question the (neo)classical elementary dependencies and logic of supply and demand interaction. Special focus is put on the role of social insurance and other social protection mechanisms in current employment relationships. Then the situation is analyzed in the context of social structure and increasing requirements on employees. A concept of guaranteed basic income is assessed, however not recommended for the current Czech economy in favour of more sophisticated solutions which strive for social integration.

KEYWORDS

social policy, social insurance, labour market, minimum income

JEL CLASSIFICATION

E24, H55, J21, J30

Role žen v ekonomice a společnosti: minulost, současnost a budoucnost

► Ing. Helena Hanzlíková, Ph.D. » externí spolupracovnice Institutu evropské integrace, NEWTON College, a.s.

★ Úvahy na téma, jaká je role a postavení žen v současnosti a jaká bude především v budoucnosti, se staly předmětem zvýšeného počtu výzkumů. Důvodem je nejen změna demografického vývoje v oblasti pracovních sil v jejich produktivním a poproduktivním věku (stárnutí populace), ale také nutnost zajistit dostatek pracovních sil pro budoucí ekonomické aktivity společnosti. Ženy v tomto procesu hrají nezastupitelnou roli dárkyní života a k tomu představují významný a potřebný zdroj talentované pracovní síly.

S náhradou a doplněním nových pracovních sil souvisí i vývoj nové generace, která je ovlivňována soukromými, pracovními a společenskými podmínkami. Pokud se jedná o ženy jako zdroj pracovních sil, pak představují významný talentový potenciál, který není využitý. Ženy mají možnost být součástí vrcholového managementu svojí činností a jejich výsledky zásadním způsobem ovlivňují vývoj ekonomiky ať jednotlivého státu, regionu nebo světa. K tomu, aby ženy měly možnost výběru, které roli dají přednost a přitom neustrnou ve své odbornosti, potřebují sladění jejich nezastupitelné role matky a rovnocenné pracovní síly na trhu práce. V tomto smyslu je nadále žádoucí, aby zaměstnavatelé pokračovali v odstraňování nežádoucích překážek bránících ženám v rozvoji jejich profesní kariéry, a tím i všeobecnému ekonomickému přínosu.

Od prvotní role a postavení ženy v hluboké minulosti, které byly ovlivněny tehdejšími životními a společenskými podmínkami, uplynulo mnoho času. Přestože předchozí společenské řády jsou historií a v jejich průběhu byly ženy vystaveny směsí různorodých náhledů a činů, společným jmenovatelem zůstává, že se nadále pohybují ve světě převážně ovlivňovaným patriarchálním systémem. Jelikož současný svět podléhá všeobecným změnám zejména v oblasti technologií a životního prostředí, které se dotýkají celé společnosti, oblast postavení žen a s tím spojené genderové diverzity není výjimkou.

1. Historie

Pro provedení analýzy porovnávající současné postavení žen v české a evropské ekonomice s postavením mužů a vypracováním nové strategie zlepšení současného stavu, je zapotřebí se vrátit do historie a připomenout si evoluční vývoj role žen napříč společenskými řády. Ženám byla již od počátku přisouzena role sekundární, která zahrnovala práce doplňující činnosti zastávané muži. Postavení žen se měnilo a vyvíjelo v průběhu staletí a objektivně řečeno nebylo rovnocenné s postavením mužů.

Při snaze porovnávat postavení žen v předchozích érách se vědci potýkají s nedostatkem spo-

lehlivých pramenů neumožňujících adekvátní porovnání napříč společenskými řády. Druhým nedostatkem je existence materiálů, ve kterých se autoři z řad mužů věnují pouze mužům a ženám okrajově.

Novověk již nabízí možnost čerpání potřebných údajů z písemných pramenů, jako jsou kroniky, listiny a posléze dopisy, které nabízí více informací, než tomu bylo ve středověku, ale opět se tyto prameny zabývají více mužskou populací. Informace o ženách se týkají příslušnic nejvyšších vrstev obyvatelstva, tj. příslušnic panovnických rodů, vyšší šlechty a v pozdější době i měšťanstva. I přes vyšší disponibilitu materiálů, jejich obsah není vhodný pro vědecké rozborů a závěry.

Historicky dlouhodobě přisouzená podřízenost jak svobodných tak i vdaných žen byla především ovlivněna náboženskými názory, které se prakticky ocitly na opačných pólech náboženského a společenského názorového spektra. Na jedné straně byla žena postavena do role hříšné osoby (pramáti Eva) a na druhé straně do role matky (Marie matka Boží). Tento zdánlivý názor mužů byl umocněn debatami na téma, že žena je „omyl přírody“ (*Aristoteles*), není ani člověkem (*Pico della Mirandola a neznámý německý autor – 15. století*), je pouze rodičkou (*dominikánský mniši, Albert Veliký a sv. Tomáš Akvinský*) a za člověka se považuje pouze muž. Přestože se nám tyto scestné názory nyní zdají jako neuvěřitelné, nelze ani dnes vyloučit určité nadřazené názory na jednání žen ze strany mužské populace.

Nicméně o názorové vylepšení na ženskou populaci se v minulosti zasadily nejen ženy (*Christine de Pisan – Kristina Pisánská – dílo Kniha o městě žen*), ale také významní muži (*významný papež sv. Řehoř, sv. Isidor Sevilský, Anselm z Canterbury, Petr Abélard*), kteří se prostřednictvím podpory rozmachu mariánského kultu ve 12. století snažili, aby se na ženy pohlíželo pozitivněji s ohledem na kult Panny Marie a aby byla obnovena úloha žen v církvi (diakonky). Kristina Pisánská ve své knize dochází v té době k převratnému závěru, že ženská duše je rovnocenná mužské. A přestože je ženské tělo slabší, je stejně dokonalé

svému mužskému protějšku a mimoto nic neukazuje na to, že by ženám chyběly vlohy k zastávání vladařských záležitostí, to znamená schopnosti vedení. Na práci Kristiny Pisánské také navázala řada dalších žen, jako např. tzv. benátské trojhvězdi nebo Jane Anger v Anglii.

Daleko závažnějším břemenem, které v reálném životě ztěžovalo ženám jejich postavení, byla jejich podřízenost v rámci rodiny. Nejdříve otci a po sňatku manželovi, kdy její finanční prostředky byly formou věna předány manželovi k jeho volnému dalšímu nakládání s nimi.

Věno bylo vždy předmětem vyjednávání, protože jeho výše nebyla právně upravena a představovalo příspěvek budoucímu manželovi na spotřebu jeho ženy. Za trvání manželství se nevracelo, stalo se de facto majetkem manžela, který s ním mohl samostatně hospodařit. Ženě-dceři tak zůstal pouze podíl na tzv. nedílu – majetku ve vlastnictví celé rodiny, který neměl být dále dělen. Vydáním věna vyvdaná dcera ztrácela právo na svůj podíl z majetku patřícího její původní rodině. Právní nárok na věno ztrácela žena jen z určitých důvodů. Na druhé straně se pro případ úmrtí manžela zřizovalo vdovské věno ve výši 2,5násobku původního věna zajišťované zástavou na statcích manžela případně zápisem do zemských desek. Žena byla také chráněna před případným neuváženým nebo vynucením vzdáním se věna ve prospěch manžela. Tehdejší právo vycházelo dále z představy, že žena nalézající se v podřízenosti manžela, nemá svobodu rozhodování a z tohoto důvodu je každý majetkoprávní úkon učiněný ve prospěch manžela neplatným pokud se ona sama neplatnosti nedovolá. Určité majetkové samostatnosti se ženám dostalo například při vykonávání poručnictví nad sirotky.

Relativně lepší, a dá se říci i svobodné a samostatné postavení měly vdovy, samozřejmě v případě, že mohly disponovat určitým majetkem. Platilo to zejména v případě, kdy po smrti manžela se staly relativně movitými, žily v určitém vysokém postavení a ovdověním jejich život dosáhl jiné úrovně, než jaký byl předtím. Těmto ženám se dostalo možnosti řídit se podle sebe, avšak musely

→ dodržovat určité společenské konvence, avšak nebyly nuceny k dalšímu sňatku, i když ten nebyl vyloučen. Pokud vdova nedisponovala finančními prostředky, tak jí nezbyvalo nic jiného, než se znovu vdát, a tak se dostávala do stejné pozice, v jaké byla jako svobodná dcera. Na druhé straně muži nebyli v této době považováni za plnoprávné a „hlavu rodiny“ v případech, že žili jejich otcové nebo starší příbuzní, kterým byli podřízeni.

Postavení konkrétní ženy se tak odvíjelo od přístupu jak jejího otce, poručníka nebo jejího manžela a prostoru, který jí byl z této strany poskytnutý. Středověk nám v tomto smyslu poskytuje příklady žen, které se dokonce podílely na vládnutí, staraly se o chod rodinného hospodářství, pokud byli jejich muži nepřítomni a které si v pozici vdov uhájily v té době nevídanou samostatnost, přestože s ní tehdejší společnost nesouhlasila. Mezi tyto příklady patří i ženy, které se proslavily jako představené významných klášterů, tedy v církevní oblasti. I přes tyto úspěchy hlavní rolí ženy ve středověku nadále zůstala role matky a zajištění následníka a ženských potomků, starat se o chod domácnosti, zajistit vhodnou reprezentaci svého manžela navenek a projevovat křesťanské dobrodiní.

Na psychice středověkých a renesančních žen se více jak v současné době podepsal rozdíl mezi jejich vnitřními pocity a realitou okolního světa. Musely totiž obětovat v daleko větší míře než muži své osobní představy a touhy v souladu s požadavky tehdejší společnosti a jejich případná realizace byla většinou neuskutečnitelná. Nesporným záporným vlivem bylo zakotvení středověké evropské ženy v institucionálním rámci společnosti, která se řídila normami stanovenými výhradně křesťanským světovým názorem. Na rozdíl od současné společnosti tento názor zařadil ženu ve středověku do negativního postavení, zejména v rodinném a manželském právu. Odpírání možnosti realizace žen v každodenním životě mělo za následek jejich usilovnou zbožnost a orientaci na mystiku spojenou se životem směřující k individuálnímu bezprostřednímu vztahu mezi člověkem a Bohem.

Na rozdíl od filosofie se ženy prosadily ve středověké mystice, a to zásadním způsobem. Právě znalost a mystiky a biblického a spirituálního jazyka se některé z těchto žen snažily zpochybnit hierarchii pohlaví.

V rámci náboženského prostředí je určitým paradoxem změna v postavení žen, kterou přineslo husitství. Jan Hus poukázal na rovnoprávné postavení muže a ženy před Bohem, prokazoval ženám úctu, i když je obecně považoval za překážku mužovy čistoty. Husitské ženy však nejen že bojovaly se svými muži za prosazení zákona Božího, ale také pomáhaly například při opevňovacích pracích. Pro muže a ženy se rovněž stejným dilem vztahoval tzv. Žižkův vojenský řád. Kromě toho mnohé znaly brilantně Písmo, které si četly v českých překladech a nad kterým byly schopny nejen hloubat, ale i ho vykládat. To bylo nepředstavitelným faktem pro římské katolíky, že by žena vůbec uměla číst a nadto vykládat Bibli a hlásat slovo Boží. Následek těchto schopností na sebe nenechal dlouho čekat, kdy bylo těmto ženám doporučeno, aby v rámci církve mlčely a staraly se obrazně o len a přeslici, tj. o své zařazení do péče o domácnost a rodinu.

Neustálé připomínání péče o domácnost a rodinu zahrnovalo i enormní tlak na ženy v oblasti pokračování rodů, zejména synů. V opačném případě nebylo výjimkou zapuzení či rozluka. Výjimkou nebyly ani tělesné tresty, a to jak na vyšší tak i na nižší společenské úrovni, které však nesměly ženu ochromit.

Relativní svoboda žen se týkala jeptišek, které přestože byly nuceny dodržovat řeholní řád, se vyhuly často nepřijemným manželským povinnostem, zdravotním problémům způsobenými častými porody a fyzickým násilím ze strany manžela. Další kapitolou jsou sňatky nevěst s malým či nepatrným věnem, které neměly často jinou volbu než se provdat za mnohem staršího bohatého muže, kterému nevadila absence věna. Jejich volba vstupu do kláštera byla rovněž omezena přístupem otce a jeho souhlasem.

Návazně na zmínku o římskokatolickém nábo-

Ženám byla historicky přisouzena sekundární role k činnostem mužů, avšak evoluční vývoj, jejich vědecky potvrzené schopnosti a dosažená úroveň jejich vzdělanosti si vyžaduje úpravu stereotypního uvažování, které pro budoucnost znamená ekonomické a finanční ztráty a stagnaci. V současném světě ovlivňovaném dravými obchodními aktivitami zúčastněných ekonomických subjektů a světových regionů, vysoce konkurenčním prostředím a dynamicky se vyvíjejícími technologiemi je každý stereotyp překážkou dalšího vývoje.

ženství v souvislosti s náhledem mužské reprezentace na ženy je zajímavé srovnání s ostatními náboženstvími. Sice je účast žen na náboženském životě všeobecně vyšší, než je tomu v případě účasti mužů, avšak hlas žen je v dějinách náboženství dosti slabý. Dlouhodobě přetrvávající patriarchální společenská struktura nedávala ženám větší prostor pro jejich uplatnění. Srovnáme-li dávná náboženství považovaná za v určitém slova smyslu za „primitivní“ ve srovnání s vyspělými náboženstvími v pozdější době, nelze tvrdit, že by ve druhém případě byla rovnoprávnost žen vyšší. Většinou se i nadále jednalo o velkou asymetrii týkající se mužských a ženských rolí. Sice v archaických náboženstvích vystupovaly věštkyně, šamanky apod., avšak i v případě antiky existovaly kněžky. Jediné náboženství, které tento prvek postrádá, je judaismus.

Posuzováno optikou náboženské výchovy se nehovoří o gender rovnoprávnosti, ale aby ženy dodržovaly podstatu jednotlivých náboženství, tj. náboženská křesťanka měla žít evangelium, muslimka žila Koránem a buddhistka kráčela Buddhovou osmidílnou cestou.

Přestože žádná z velkých náboženských tradic lidstva není vůči ženám nepřátelská, přesto byly ženy vystaveny tlaku společnosti ovlivňované její již zmiňovanou patriarchální strukturou. Mimoto pokud se ženám dostalo možnosti kladného posunu v jejich postavení, jako tomu bylo v případě buddhismu v době jeho vzniku, ale také i v křesťanství a islámu, pak muži ovlivňovaná společnost si nejednou vynutila zastavení procesu pozitivního

vývoje a nadále byla prosazována vůči ženám spíše nevraživost. To v sobě zahrnovalo i úmyslnou dezinterpretaci posvátných textů, z nichž z celkového textu byly vytrženy dílčí pasáže.

Nicméně panuje přesvědčení, že důstojnost žen by měla uznávat všechna náboženství. Problémem však zůstávají způsoby chápání lidské důstojnosti žen a představy o jejich rolích, které jsou jim vlastní. Velká náboženství stojí v zásadní opozici proti orientace současného feminismu požadujícího tzv. překračování biologie a stírání rozdílů mezi muži a ženami. Pokud podporují emancipaci, pak se týká plného rozvinutí ženského potenciálu odlišného od mužského. Přestože velká náboženská učení lidstva zdůrazňují, že muži a ženy jsou si rovni, naopak tvrdí, že nejsou stejní a každý z nich má přijímat svoji vlastní roli a identitu zaměřenou ke vzájemnému obohacování a k prospěchu celku.

Počínaje prvobytně pospolnou společností přes otrokářství a feudalismus, účast žen na hospodářském životě byla velice omezená. Zejména feudalismus v kruzích aristokracie nepřipouštěl aktivní ekonomickou činnost žen, přestože v případech osvícenského přístupu mužů k ženám se i v této době jejich účast zvyšovala, a to například v bankovníctví a v průmyslové výrobě tehdejších duellových a bojových zbraní, jako byly meče, dýky, kordy a rapíry. K vyšší účasti žen v průmyslových odvětvích dochází až koncem 18. století, a to počínaje dobou osvětenství.

Devatenácté století přineslo nebývalé rozšíření občanských práv a svobod, k čemuž přispěl také vznik novin a časopisů, informujících občany

→ o dění ve státě a ve světě. Začíná se pracovat s veřejným míněním, které pak následně ovlivňuje politiku. Příčinou tohoto stavu byla proměna samotné definice veřejnosti, do té doby představované pouze rodovou a hospodářskou elitou, jež byla až na výjimky konzervativní. Pojem veřejnost se začal chápat v moderním, dnešním smyslu a tím se připravila půda pro úplnou a dokonalou emancipaci ženy v následujícím dvacátém století.

Z výše uvedeného lze dospět k jednoduchému shrnutí: ženy nebyly ani ve středověku ani v renesanci rovnoprávné s muži a s výjimkou vdov byly podřízené mužům. Společnost na ně kladla do určité míry vyšší nároky a odpovědnost než na jejich mužské protějšky. Je však pravdou, že mohly disponovat určitými nezcizitelnými právy, která pokud je využily, jim poskytly větší moc než mnohým mužům. Předpokládá se, že určitě existovala šťastná manželství, kde žena měla poměrně slušnou volnost v hospodářských otázkách, nebyla na ní uplatňována fyzická převaha, byla součástí politických debat a vystupovala jako partnerka a manželova opora. V takových manželstvích platily ale spoň korektní vztahy, jak lze vytušit z kronik nebo listin.

Porovnáme-li současné ženy, které žijí v demokratické společnosti, se ženami žijícími ve středověku a renesanci, pak rozdíl mezi nimi není v jejich pocitu štěstí a spokojenosti a absenci utrpení pod mužskou nadvládou, ale spíše v možnostech svůj neutěšený životní úděl alespoň řešit. Bez

vnější pomoci byly tyto ženy bezmocné a nezbývalo jim nic jiného než se smířit s jim předurčeným osudem.

2. Základní stavba a odlišnosti ženského a mužského mozku

Tělesné a psychické intersexuální rozdíly u člověka představují výhodu pro obě pohlaví, která se doplňují. Vlastnosti jsou komplementární (viz 1. kniha Mojžíšova 1, 18) a podle moderních poznatků genderové antropologie samotný fakt mateřství nestaví ženu do podřízené pozice.

Ženy a muži reagují odlišným způsobem a rozdílně vnímají realitu nebo chování. Společensky by si měli být žena a muž rovni ve svých právech a příležitostech, ale biologicky se mohou velmi lišit měřitelnými vrozenými schopnostmi i raným vtištěním (imprintingem) v rodině a kultuře, do níž se narodili [17].

Základem rozdílů je především různá anatomie i fyziologie a tomu odpovídající různá úloha muže a ženy při společném životě. Rozdíly v aktivitě mozku jsou u mužů a žen viditelné i v klidu. Podle elektroencefalografie a především podle funkční magnetické rezonance a pozitronové emisní tomografie utichá v klidu u mužů až 70% mozkových center, kdežto u žen je 90% mozkových center stále v „klidovém“ aktivním stavu [17].

Tabulka 1 přibližuje rozdíly ve vnímání žen a mužů v kategoriích barvy, orientace a chování.

Tabulka č. 1 » Vnímání žen a mužů v kategoriích barvy, orientace a chování

Kategorie	Ženy	Muži
Barvy	Rozvitý popis barev: broskvová, meruňková, lososová	Zúžené vnímání: oranžová
Orientace	Dovedou vnímat všechny svoje děti najednou TV zprávy Mají stále přehled o situaci	Odcházejí Vypínají v mozku nežádoucí zvuky
Chování	Dělají několik prací najednou Mají práci hotovou v kratší době	Postupují krok po kroku (např. vaří oběd v postupných krocích)

Pramen: [17]; vlastní zpracování

Tabulka č. 2 » Rozdíly mezi fungováním ženského a mužského mozku

Oblast	Ženský mozek	Mužský mozek
Propojení nervové sítě	Lepší uspořádání propojení pravé a levé poloviny mozku	Horší propojení pravé a levé poloviny mozku
Senzorická oblast v části sluchového laloku umožňující rozumět	Tyto oblasti jsou propojeny s druhou — pravou — polovinou mozku (snadná kompenzace řečové oblasti po mozkovém infarktu)	Některé činnosti a vjemy jsou lokalizovány mnohem lépe do pravé a levé poloviny. Obtíže při poruchách senzorické oblasti v části sluchového laloku (po mozkovém infarktu muži špatně rozumí nebo hovoří)
Mapy v mozku	Lepší periferní vidění a snadnější hledání v menším prostoru (morfologický základ v mozku)	Lepší zpracování směrové informace — kognitivní mapy
Sledování vjemů a pozornost	Dovedou bez potíží sledovat i více zvukových vjemů najednou a udržet si i v nich přehled Ženy mají „paralelní“ mozek	Muži mají „sériový“ mozek Sestavují si „časové plány“ Potřebují dostat čas i prostor, aby do nich mohli novou informaci zařadit Nutnost upoutat jejich pozornost
Rozdílná stavba mozku — přemýšlení (dle vědecké studie — magnetická rezonance téměř tisíce lidí různého věku a pohlaví)	Většina vazeb mezi centry mozku napříč levou a pravou hemisférou Při řešení obzvláště těžkého úkolu ženy zapojují velmi odlišné části mozku Výsledek: ženy jsou lepší v intuitivním řešení problémů a dokážou lépe pracovat s pamětí	Propojení center v rámci každé hemisféry zvláště — při řešení zvláště těžkého úkolu u mužů pracuje pouze jedna část Výsledek: muži obecně lépe zvládají úkoly související s prostorem, pohybem a upřednostňují přímočaré řešení
Fyzické rozdíly při vývoji pohlaví	Vznik a posílení mozkových drah ve stejném období, avšak jiné uvažování než chlapi	Vznik a posílení mozkových drah ve stejném období, avšak jiné uvažování než děvčata

Pramen: [4]; vlastní zpracování

Základní spektrum vnímání barev je sice pro ženy a muže stejné, tj. tři druhy barev, ze kterých se pak skládá barevný obraz. Jde o to, že u žen je překrývání jednotlivých spekter lepší než u mužů a z tohoto důvodu jsou schopné popsat a vidět velmi jemné detaily barev. Tato dovednost se odvozuje od historicky dlouhodobého způsobu vedení domácnosti založeného na nutnosti rozlišit, která potravina je zralá nebo nezralá, zda je jídlo požitelné nebo ne. Mužům se nejlépe pamatuje barva modrá, červená a černá a barvy na jejich výkresech jsou temnější a ponuřejší ve srovnání s výběrem barev žen, které jsou orientovány na světlejší jako je růžová, oranžová. Ženské vnímání barev se dále rozvíjí a v dospělosti se velice vytříbí.

Rozdíl ve vnímání barev souvisí s odlišným napojením na mozkové buňky. Zatímco ženy mají v této souvislosti i lepší periferní vidění, muži vidí lépe do dálky a v průměru řídí lépe auta a parkují. Prostorová orientace je však narušena více u žen jak u mužů dojde-li k poškození zraku nebo jeho ztrátě. Jiná reakce v této oblasti je výsledkem jiného propojení senzorických oblastí mozkové kůry a motorických hybností. Ženy jsou šikovnější na drobné akce spojené s rukama, muži mají vyšší orientaci na dálku a vést akci perspektivně. To však neznamená, že by se ženy nenaučily dobře řídit auto a parkovat. Odlišné vnímání barev působí i na vnímání okolí, které je u mužů pesimističtější než je tomu u žen.

Vědci se dlouhodobě zabývají otázkou, zda existuje „mužské“ a „ženské“ myšlení a výsledky jejich snažení ve formě jednoznačných závěrů nejsou přesvědčivé. Je však pravdou, že existují obecné rozdíly mezi myšlením a konáním většiny žen a mužů, které jsou dosti markantní. U mužů a žen existují rozdíly endokrinologické (vliv hormonů) a neurofyzilogické (odlišná stavba a naprogramování mozku). Tyto rozdíly vedou k rozdílnému vnímání vnějšího světa muži a ženami, a to ve smyslu úrovně příjmu informací (smysly, receptory) a dále na úrovni jejich vyhodnocení včetně odlišných výsledných reakcí. Konkrétní parametry populace jsou většinou Gaussovského rozložení a nemusí se týkat každého muže či ženy. Přibližně 15–20 % mužů má „ženský“ mozek a zhruba 10 % žen má „mužský“ mozek. Vlivem výchovy se tato vrozená dispozice může posilovat nebo zeslabovat. Při hodnocení určitých osob pak můžeme spíše mluvit o sklonu k tomu nebo jinému modelu chování majícího původ ve výchově v dětství.

Výsledkem psychologických výzkumů je shrnutí, že mužské a ženské mozky nejsou vázány na pohlaví. Spíše se jedná o tendenci k jednomu nebo druhému typu mozku. Z této myšlenky vyplývá existence tří kategorií, kdy jednotlivec má:

1. výrazně vyvinutou empatii (ženský mozek, E typ neboli empatický typ),
2. výrazně vyvinutý smysl pro systémy (mužský mozek, S typ neboli systematický mozek), nebo
3. obě orientace vyvážené (vyvážený mozek, B typ, jinak řečeno balanced brain). [1]

Skupinové statistiky neuvádějí údaje o jednotlivcích, avšak lze z nich vyvodit, že existují ženy s vyšší schopností systematické práce, než je tomu u mužů a naopak existují muži s vysoce vyvinutou schopností empatie. Toto zjištění představuje zásadní průlom do teorie o striktním dělení rolí v tradičně genderově rozděleném světě, kdy jsou tyto role připisovány lidem téměř výhradně na základě pohlaví.

Srovnáme-li velikost mozku, pak u žen je nepatrně menší než je tomu u mužů, avšak menší roz-

měr nemá žádný vliv na jeho výkon. Počet neuronů, které pracují v kůře přední části mozku (odborný název telencefal), dosahuje asi 30 miliard. U mužů se vyskytuje v průměru o miliardu korových neuronů (buněk) více než u žen, avšak v testech všeobecné inteligence dosahují ženy o 3 % lepších výsledků. Každá hemisféra telencefalu řídí jiné myšlenkové funkce. Levá hemisféra má převážující vliv v senzorce a motorice pravé strany těla, matematice, verbálních schopnostech, logice, faktech, dedukcích, analýzách, praktických činnostech, řádu, paměti na texty, přímých liniích, jemných detailech. Pravá hemisféra má převahu v senzorce a motorice levé strany těla, tvořivosti a uměleckém nadání, vizuálním vnímání, intuici (nevědomé logice), nápadech (přeskocích mezi logickými řadami), představivosti, mnohoúrovňovém vnímání světa, melodiích písní, komplexním chápání, prostorovém vnímání, vnímání několika procesů současně.

Věda v oblasti výzkumu mozku postoupila natolik, že umožňuje prostřednictvím neinvazivních zobrazovacích metod pozorovat, která část mozku řeší daný problém. Z pozorování vyplývá závěr související se zjevnou aktivitou v konkrétní oblasti mozku naznačující jaké předpoklady má daná osoba pro relevantní činnost předpoklady. Většina mužů má například zrakovou týlní kůru propojenu se čtyřmi oblastmi v levé laterální prefrontální kůře kde se nalézá trojrozměrné vnímání prostoru. Naproti tomu u ženského mozku není tak jasným způsobem vymezena oblast pro prostorové vnímání směru. Muži nadání trojrozměrným vnímáním směru nemají většinou potíže související s činnostmi a zaměstnáním, kde panuje spěch, předmětem činnosti jsou zásahy a vede se pátrání. Vynikají v orientačních hrách, navigaci a imaginárním otáčení předmětů (architekti, piloti, jezdci formule 1 nebo kombajnisté) [18].

V oblasti verbální komunikace se ženy projeví silněji než muži a ženám vést hovor a konverzaci nedělá potíže. Důvodem je umístění oblasti řeči, která se nalézá nejen v řečové oblasti v levé polokouli mozku, ale je také difúzně rozmístěna

v obou polokoulích. Tato dispozice směřuje ženy k povolání poradkyň, psychologek, učitelek nebo slovně komunikovaných oborů. Přestože muži mají lepší slovní zásobu, používají ji méně, protože necítí potřebu hodně mluvit. To souvisí s pochody aktivujícími centrum řeči. Hovoří-li muž, pak dochází k aktivaci celé jeho levé hemisféry a odvíjí se akce najít centrum řeči. Pokud nedojde k propojení, tak další konverzace nepokračuje a z tohoto důvodu muži v konverzaci příliš nevytikají. Ženy při komunikaci mohou vyslovit až 6–8 tisíc slov za předpokladu, že mohou volně jednat (především v anglosaském či pravoslavném společenství). Tento počet doplňuje používání dalších 2 tisíc zvuků, 8–10 tisíc gest, mimických výrazů, pohybů hlavy a jiných signálů řeči těla, což ve výsledku činí dohromady kolem 20 tisíc „slov“. Muž použije za den jen 2–4 tisíce slov, 1–2 tisíce zvuků a jen 2–3 tisíce signálů řeči těla. Jeho denní průměr je tedy přibližně 7 tisíc „slov“ představující 1/3 objemu komunikace ženy.

Pro ženu je typické, že se dokáže zbavit svých problémů nebo je alespoň odlehčit tím, že o nich hovoří. Po náročném dni žena o něm hovoří, nemusí hledat řešení problémů, ale chce se od nich pouze osvobodit. Ženy přemýšlejí nahlas o možnostech, které zvolí. To však muže ruší, narušuje jim jejich soustředění a navrhují řešení, která žena ani nevyžaduje a poměrně ji rozčilují. Pokud žena přemýšlí nahlas, pak v pracovní sféře může vytvářet u mužů dojem, že je roztržitá, nedisciplinovaná a málo inteligentní. V tomto případě je pro získání dobrého dojmu vhodnější přemýšlet potichu a hovořit pouze o závěrech a výsledcích.

Dovednost mužů a žen při řešení stejného úkolu je ovlivňována použitím různých částí mozku. U žen hraje vysoce pozitivní roli ženský hormon estrogen, který podněcuje neurony k vytváření většího počtu synapsí v mozku i mezi oběma hemisférami. Z výzkumů je zřejmé, že čím více spojů existuje, tím je i řeč plynulejší a dokonalejší. Větší počet spojů vysvětluje i schopnost žen dělat zároveň různé věci, a na intuitivní úrovni často, rychle a přesně posuzovat lidi i situace. Mozek mužů je

specializovanější a je naprogramován tak, aby se vždy soustředil na jeden úkol. Proto většina mužů může dělat v tutéž dobu jen jednu věc. Ženy hovoří s jasným cílem: udržovat vztahy a navazovat přátelství. Muži (většinou) mluví proto, aby sdělili fakta. Tyto výsledky jsou patrné při telefonování, kdy muži telefon využívají jako komunikační prostředek pro přenos faktů a informací, avšak ženy jej nadto chápou jako prostředek k udržování vztahů.

Zajímavým faktem jsou výsledky genetického nastavení souvisejícího se základní stavbou každého člověka. Genetika nastavuje tuto stavbu formou vytvoření nervové soustavy již 6–8 týdnů po početí. Je přirovnávána k fungujícímu počítači, v němž již existuje základní „operační systém“ a rovněž několik „softwarových programů“. Základní šablona pro lidské tělo a mozek je ženská (22 + X chromozom od matky a 22 + malý Y chromozom od otce) a rovněž zárodek dítěte je založen se ženskými znaky. Při vývoji nenarozeného dítěte probíhají procesy, jejichž výsledkem může být chlapec s některými ženskými schopnostmi a vzorcem myšlení a naopak dívka, jejíž mozek je víceméně mužský. Genetické nastavení ponechává jen málo místa pro výchovu. Naše budoucí volby a preference v sociálním a sexuálním chování jsou do značné míry dány již ve chvíli zrození. Výchova a péče jsou naučeným chováním, takže adoptivní matky pečují a vychovávají děti se stejným procentem úspěchu jako matky biologické [18].

3. Proměny rolí muže a ženy

Z minulosti vyplývá, že jak v patriarchátech, tak i v matriarchátech s výjimkou nucených prací a na plantážích se neočekávaly opačné role obou pohlaví, tj. žena zajišťující primární roli (např. lov) a muž v sekundární roli (práce doplňující činnost mužů). Náročnost preindustriálního života příliš neumožňovala rozebírat vztahy a společenství se řídila především principem oboustranně výhodného obchodu (OVO), který platil mezi mužem a ženou i v rodinném životě. Nyní ve většině případů →

→ lidé nejsou nuceni se snažit o pouhé přežití při maximálním využití výhod muže a ženy, a proto hledají jiné hodnoty, jako je pochopení, soulad, láska, naplnění apod. Konzervativní hodnoty a manželství se však rozpadají v důsledku neznalosti základních fyziologických rozdílů mezi mužem a ženou, které v konečné fázi dopadají nejen na soukromý ale i na pracovní život. Procento tohoto rozpadu dosahuje alarmujících 70 % [17].

Proměna jednotlivých společenských řádů se uskutečňuje prostřednictvím řady procesů, které probíhají v rozdílném časovém horizontu. Tato proměna se zákonitě promítá do jednání rodiny, jejíž charakter se rovněž mění. V současnosti se mimo jiné jedná o přechod od tradiční rodiny k novému typu rodiny, ve které převažuje partnerský charakter a která musí reagovat na nové problémy spojenými s fenoménem tržní společnosti. S tím souvisí proměna ženy a její sociální pozice.

Dlouhodobý proces evoluce žen se promítl do dosažení její současné úrovně vzdělanosti zejména za poslední dvě generace. Žena dosáhla ekonomické nezávislosti, začlenila se do veškerých profesí a do pozic na horizontální a vertikální úrovni. Postavení, které tak žena získala, je zatěžováno překonaným a zavedeným typem rodiny a společnosti. Na jedné straně je žena součástí nové budoucnosti a na druhé straně je bržděna stereotypy minulosti. Brzdící stereotypy se týkají patriarchálního pohledu na ženu a není akceptovatelné, aby žena mohla realizovat nové aktivity, hodnoty cíle a zájmy pouze až po splnění historické role ženy a matky. Ke střetu těchto dvou pozic dochází zejména v prostoru rodiny. K tomu se jako třetí dimenzi tohoto konfliktu řadí společnost, která má problémy s přijetím nové role ženy ve společnosti. K tomu se řadí ještě změny související s technologickým vývojem a tím i novou orientací odborníků směry, které v minulém století neexistovaly.

Společenské procesy mají bohužel tu vlastnost, že probíhají v odlišném časovém horizontu než by bylo žádoucí pro zlepšení reality. Přitom rozdílné tempo těchto procesů se považuje za sociologicky přirozené. Lze jen souhlasit s názorem, že společenské

subsystémy potřebují čas, aby se s dynamickou proměnou ženy vyrovnaly. Na druhé straně je hodnotící pohled na tuto proměnu jiný ze strany muže, než tomu je u ženy. Muži nadále zůstávají v historicky zavedených pozicích a nemusí se tedy snažit, či bojovat o postavení, které ženám jako schopným lidským jedincům právoplatně patří. Z logických důvodů není na místě podpora a prohlubování konfliktu mezi rolí ženy jako matky, zaměstnance či účastníka dalších společenských aktivit. Vyšší zastoupení žen ve společnosti představuje inovaci, která s největší pravděpodobností bude příčinou proměny společnosti v globální dimenzi, avšak s ryze pozitivním přínosem. Pokrok tkví v odlišném hodnotovém systému mužů a žen, kdy u žen převažuje empatie nad příkazy mužů charakteristickými pro jejich strategie. Ženy kromě tradiční preference hodnot jako jsou partnerské vztahy, děti a sociálně altruistické hodnoty podporují vzdělání a pravdu a poznání. U mužů převládá sloveso „mít“, zatímco ženy se posunuly k významu „být“.

Nadto se posun chápání role a postavení společnosti projevuje již u mladé generace, která v raném věku přebírá hodnoty rodiny a v pozdějším věku se jejich myšlenkový obzor rozšiřuje ještě o hodnoty společnosti. Jedná se tak o průsečík personálního a sociálního života a tento průnik umožňuje naplňování řady společenských funkcí a přenos společenských hodnot na jedince a vice versa. Rodina je stěžejním subjektem v procesech transformace hodnot, personalizace a socializace. Nelze zapomínat i na rozdílnost v oblasti sociálního kapitálu, který zahrnuje kompetence vytvářet sociální strategii a taktiku při společenských změnách [15].

4. Postavení žen v současnosti – výsledky výzkumů

Současné postavení žen ve společnosti a v ekonomických procesech se liší v domácím prostředí a v prostředí států Evropy na západ a na východ od teritoria České republiky. Obraz současných názorů na roli mužů a žen podávají následující studie [3]:

Tabulka č. 3 » Názory na rozdělení činností v rodině mezi muže a ženy (v %)

Oblast	Rozhodně muž	Spíše muž	Oba stejně	Spíše žena	Rozhodně žena	Neví
Provádět běžné opravy v domácnosti	33	52	14	1		
Finančně zajišťovat domácnost	19	45	35	1		
Vykonávat veřejné funkce	8	31	50	1	10	
Usilovat o profesní dráhu	6	27	63	1	3	
Starat se o rodinný rozpočet	5	18	60	13	3	1
Být iniciativní v intimním životě	4	14	75	3	1	3
Dál se vzdělávat	1	9	83	3		4
Pěstovat společenské kontakty	2	6	85	3	1	3
Pěstovat koníčky	1	6	91	1		1
Nakupovat potraviny	1	2	55	34	8	
Vařit		2	30	53	15	
Pečovat o děti		1	60	32	7	
Uklízet		1	49	37	13	

Pramen: [3]; vlastní zpracování

1. výzkumy veřejného mínění ukazující názory veřejnosti v ČR,
2. studie o přístupu velkých organizací k otázce využití talentového potenciálu žen v ČR,
3. mezinárodní srovnání zahrnující pohled na současné muže v ČR,
4. mezinárodní srovnání přístupu velkých společností k otázce využití potenciálu žen.

Centrum pro výzkum veřejného mínění Sociologického ústavu Akademie věd ČR provedlo k únoru 2016 šetření věnující se mimo jiné současným názorům na rozdělení činností v rámci rodiny mezi muže a ženy. Závěrečné zprávy, které se týkají genderové problematiky, jsou zaměřeny na tato témata:

- názory veřejnosti na roli muže a ženy v rodině,
- názory občanů na vybraná opatření v rodinné politice,
- postoje českých občanů k manželství a rodině,
- spokojenost se životem – dlouhodobý vývoj u obyvatel České republiky,

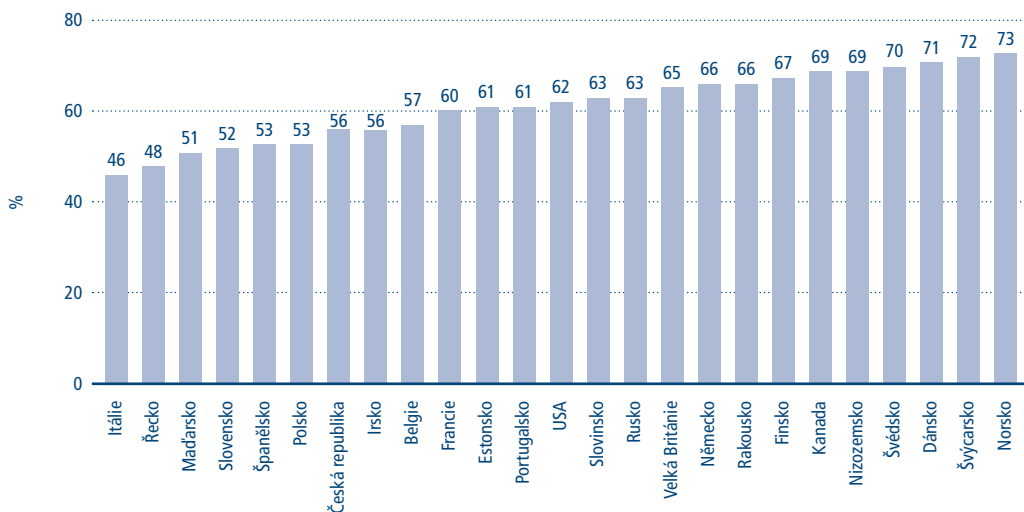
- Češi o některých aspektech pracovního života,
- občané o hospodářské situaci ČR a o životní úrovni svých domácností,
- prestiž povolání,
- vědecké bádání z pohledu české veřejnosti.

Názory veřejnosti na roli muže a ženy v rodině ukazuje tabulka 3. Ve srovnání s historickým postavením žen v minulých stoletích se novodobé názory na roli mužů a žen radikálně posunuly ve prospěch celkem rovnoprávné dělby práce. Oblasti, ve kterých převažuje názor na stejné možnosti obou pohlaví v rodině, zahrnují (viz tabulka 3):

- vykonávat veřejné funkce,
- usilovat o profesní dráhu,
- starat se o rodinný rozpočet,
- být iniciativní v intimním životě,
- dál se vzdělávat,
- pěstovat společenské kontakty,
- pěstovat koníčky,
- nakupovat potraviny,
- pečovat o děti,
- uklízet.

→ Graf č. 1 » Míra zaměstnanosti žen ve věku 15–64 let v roce 2010 (v %)

Pramen: [13]; vlastní zpracování

Naproti tomu vaření má dle názorů respondentů zůstat doménou žen. Názory respondentů se liší od pohlaví a věku. Ženy častěji uváděly, že zkoumané činnosti by měli vykonávat oba partneři s výjimkou finančního zajištění domácnosti a starostí o rozpočet. U těchto oblastí nedošlo k významnému rozdílu. Muži častěji přisuzují ženám nakupování potravin, péči o děti, uklízení a iniciativu v intimním životě a pro sebe si připisují další vzdělávání, pěstování koníčků, starost o rodinný rozpočet a provádění oprav v domácnosti.

Tento výzkum je důležitý z hlediska propojení rodinného života s pracovním a zjišťování překážek, které by ženám bránily k vyššímu využití jejich ekonomického potenciálu.

Téma tak souvisí s dalším předmětem výzkumu zaměřením na reálný trh práce a budoucí možnosti pro využití plného potenciálu žen v české ekonomice [13]. Šetření se zúčastnilo 23 společností z 8 různých odvětví, přičemž 16 z nich patří mezi 35 největších společností na českém trhu. Tato zpráva kombinuje osvědčené postupy z celého světa s opatřeními, která se osvědčila v největších

společnostech napříč odvětvími v České republice. Díky tomu jsou budoucí směry navrhované v této zprávě slučitelné s českou kulturou a podnikovým prostředím.

Kvalitativní dotazník obsahoval výzvy, kterým společnosti čelí v oblasti diverzity (např. potíže s přilákáním dostatečného počtu uchazeček a překážek), před kterými jejich zaměstnankyně stojí (např. nedostatečné možnosti flexibilního pracovního režimu) a opatření ekosystému pro podporu diverzity (jaké postupy společnosti zavedly a na kolik je uplatňují).

Šetření ukázalo, že ženy představují málo využívaný zdroj talentu, a to i přesto, že byla prokázána korelace mezi podílem žen v manažerských týmech a výkonností společnosti. Jedno z možných vysvětlení tohoto vlivu na výkonnost spočívá v odlišných a komplementárních pohledech a stylech vedení, které ženy přinášejí. Ženy navíc společnostem pomáhají získat větší konkurenční výhodu spočívající v lepším porozumění svým zákazníkům.

Zaměstnanost žen v České republice činí v současné době jen 56 %. Země tak patří do nejnižšího

kvartilu v rámci EU. V nejsilnějších ekonomikách světa, jež mají ve srovnání s ČR dvojnásobný HDP na obyvatele, je přitom zaměstnanost žen vyšší nejméně o 10 procentních bodů (viz graf 1).

V budoucnosti bude účast žen ještě důležitější než dnes. Vzhledem ke stárnutí populace se počet pracujících v České republice do roku 2040 pravděpodobně sníží o 550 tisíc. Pro zaplnění této mezery by bylo nutné zvýšit účast žen na trhu práce na stejnou úroveň, jaká je u mužů. Uvedenou mezeru by však značně zmenšilo už jen pouhé zvýšení účasti žen na úroveň Finska (67 %).

Pro zpracování co největšího objemu dat bylo vybráno 101 společností, které zveřejňují genderové složení svých řídicích orgánů. Jedná se o velké korporace působící v Evropě, Severní Americe a Asii. Z analýz zaměstnanců (50 tis.) v odvětví od

energetiky přes distribuční služby až po finance vyplynulo, že společnosti se třemi a více ženami na seniorních pozicích dosahují u každého organizačního kritéria v průměru vyšších hodnot než ty, které na vedoucích funkcích ženy nemají. Mimoto z hlediska rentability vlastního jmění (ROE) má skupina z nejvyššího kvartilu výsledky o 41 % lepší než společnosti bez žen. Z hlediska provozního zisku (tj. marže EBIT) mají společnosti s větší genderovou diverzitou výsledky o 56 % lepší než společnosti bez žen.

Výše uvedené finanční výsledky jsou důsledkem způsobu, jakým ženy přistupují k zaměstnancům. Ženy uplatňují 5 z 9 stylů (důraz na rozvoj zaměstnanců, důraz na očekávání a odměny, příkladné chování, inspirativní vedení, participativní rozhodování) – zejména u prvních 3 stylů je po-

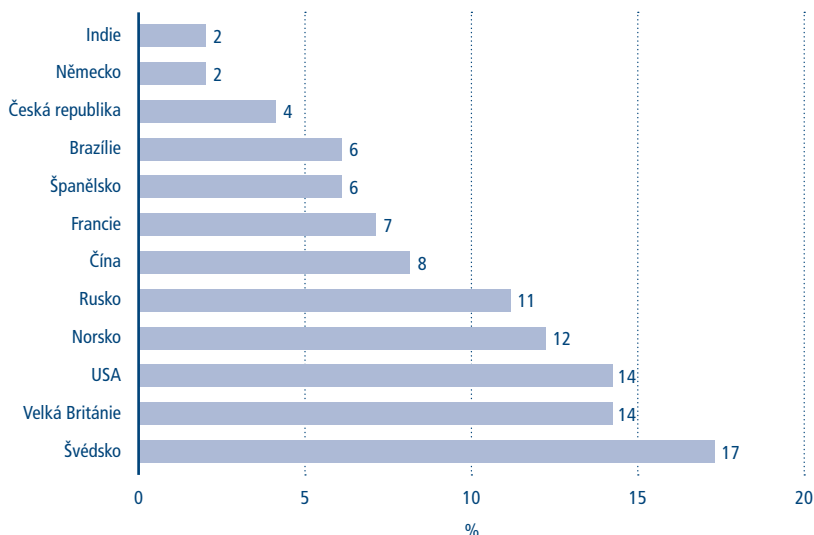
Tabulka č. 4 » Přehled řídicích stylů používaných ženami a muži

Využití stylů muži a ženami	Styly řízení
Ženy využívají častěji	Důraz na rozvoj zaměstnanců — starají se o rozvoj druhých, věnují se mentoringu a naslouchají potřebám a starostem jedinců Důraz na očekávání a odměny — jasně definují očekávání a povinnosti a odměňují zaměstnance za splnění cílů Příkladné chování — jsou vzorem, pozornost věnují především budování respektu a ohledu na etické důsledky rozhodnutí
Ženy využívají o něco častěji	Inspirativní vedení — prezentují zaměstnancům přesvědčivou vizi budoucnosti a vzbuzují v nich přesvědčení, že jí lze dosáhnout Participativní rozhodování — vytvářejí týmovou atmosféru, v níž je každý povzbuzován k tomu, aby se zapojil do rozhodování
Ženy a muži využívají stejně často	Intelektuální stimulace — předpoklady podrobují diskusi a motivují k riziku a kreativitě Efektivní komunikace — komunikují přesvědčivě a charismatičticky
Muži využívají častěji	Individualistické rozhodování — raději rozhodují sami a ostatním dávají za úkol rozhodnutí realizovat Důraz na kontrolu a nápravná opatření — monitorují výkonnost jednotlivců včetně chyb a neplnění cílů a v případě potřeby přijímají nápravná opatření (sankce, přeskupení sil)

Pramen: [13]; vlastní zpracování

→ Graf č. 2 » Zastoupení žen v představenstvech a manažerských týmech v roce 2010 (v %)

Pramen: [13]; vlastní zpracování

užívají častěji než muži. Muži uplatňují 2 styly řízení, a to důraz na kontrolu a nápravná opatření a individualistické rozhodování. U posledních 2 stylů nejsou mezi muži a ženami žádné významné rozdíly.

Podrobnější rozbor přístupu žen je uveden v tabulce 4, která uvádí přehled řídicích stylů používaných ženami a muži. Tento přehled je základem pro základní orientaci příčin úspěchů a neúspěchů jednotlivých společností v jejich ekonomických výsledcích a prakticky i jejich schopnosti být a zůstat konkurenceschopný a životaschopný v intencích pokynů EU.

Ženy jsou v představenstvech 60 největších společností (měřeno podle obrátu) na českém trhu zastoupeny výrazně méně než muži. Výsledek rozhovorů s 23 předními společnostmi vedl k závěru, že ženy jsou zastoupeny méně než muži na všech úrovních vedení a že jejich zastoupení s každou vyšší úrovní dále klesá.

Z uvedeného přehledu vyplývá poměrně široká škála odlišností související se zapojením ženského elementu do vrcholového managementu v jednotlivých

světových regionech (státy Evropy, Severní a Jižní Ameriky, Asie).

Podíl žen ve vybraných odvětvích ve vrcholových manažerských týmech opět představuje významný rozdíl v neprospěch žen.

Porovnání celkového podílu zastoupení žen v ČR (51 %) s EU (40 %) je ve prospěch ČR. V odvětví bankovníctví a pojišťovnictví, která představovala 43 % z celkového vzorku zkoumaných společností, tvořil podíl žen 71 %, zatímco průměr za ostatní odvětví činil pouhých 37 %. Ženy sice představují 51 % všech zaměstnanců, ale jejich podíl klesá u nižšího managementu (35 %), středního managementu (25 %) a vrcholového managementu (17 %).

U zkoumaných společností představovaly ženy 36 % zaměstnanců zařazených do programů pro talentované zaměstnance. Je to méně než hodnota celkového zastoupení žen ve zkoumaných společnostech. Vzhledem k tomu, že program pro talentované – a tedy perspektivní – zaměstnance slouží jako „zásobník“ budoucích středních manažerů, zaslouží si velkou pozornost společnosti.

Při zjišťování překážek, kterým musí ženy čelit v životě a zaměstnání, byly identifikovány jejich 3 typy. Jedná se o překážky:

1. spojené se životním stylem,
2. strukturální,
3. hluboce zažitě postoje.

Většina společností označených v kategorii „ostatní“ určila pouze překážky spojené se sladováním pracovního a osobního života jako je např. nedostatek podpůrných systémů umožňujících flexibilní pracovní režim a péči o děti nebo obavy z manažerského životního stylu. Kategorie „vzorových“ společností si je vědoma strukturálních překážek, jako je např. nedostatek neformálních kontaktů, vzorů a sponzorů a také hluboce zažitě postoje, jakými jsou např. kulturní stereotypy.

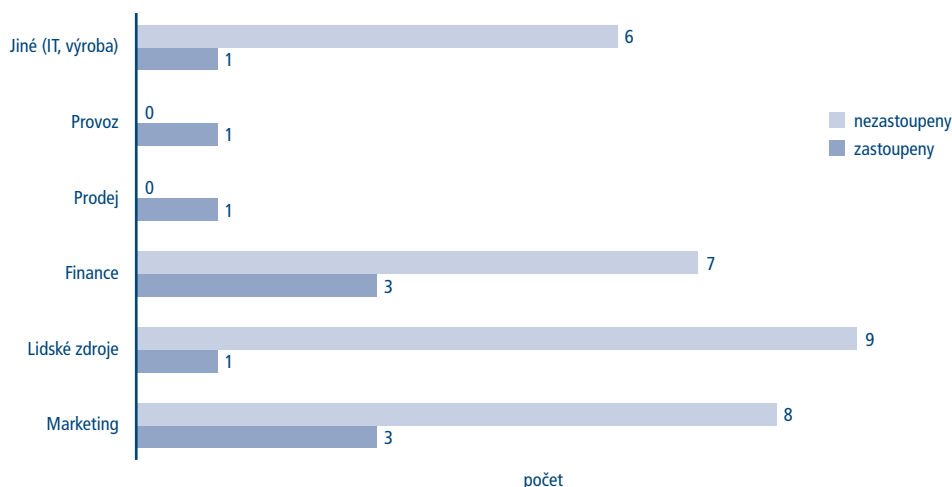
Pro doplnění grafu 1 zobrazujícího míru zaměstnanosti žen ve věku 15–64 let slouží graf 4, ze kterého je zřejmé, že Česká republika vykazuje nejvyšší procento zaměstnanosti žen bez dětí a s dětmi ve věku 0–6 let.

Potřeba sladit pracovní a soukromý život se sice týká mužů i žen, avšak jejich možnosti při hledání udržitelného řešení se značně liší.

Zvláštní kapitolou je oblast zastoupení žen ve vědě a výzkumu, která představuje další „pole ladem“. I v této oblasti existují nedostatky, které právě z důvodu již uváděných stereotypů přenášených do současnosti a dílem i do budoucnosti ztěžují, nebo i znemožňují práci ženám-vědkyním.

Slabé zastoupení žen v české vědě uvedené v poslední Monitorovací zprávě Národního kontaktního centra Sociologického ústavu Akademie věd ČR není povzbudivé zvláště s ohledem na nové výzvy EU. Na začátku prosince 2015 evropští ministři a ministryně pro výzkum a vývoj přijali závěry o podpoře rovnosti mezi muži a ženami v Evropském výzkumném prostoru. Z tohoto jednání vyplývá zdůraznění závislosti budoucí Evropy na vědeckých a technologických inovacích a členské státy EU byly vyzvány k maximální snaze zajistit genderovou vyrovnanost ve výzkumu.

Graf č. 3 » Počet žen ve vrcholových manažerských týmech, které jsou a nejsou zastoupeny v představenstvu

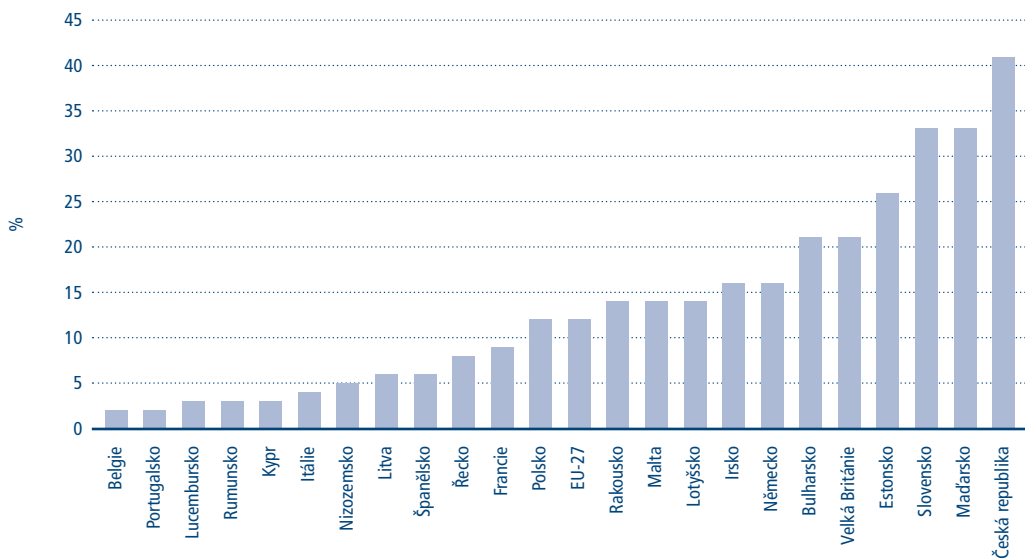

Poznámka: Údaje za 50 největších nefinančních společností podle obrátu, 5 největších bank podle aktiv a 5 největších pojišťoven podle předepsaného hrubého pojistného v ČR v roce 2010.

Pramen: [13]; vlastní zpracování

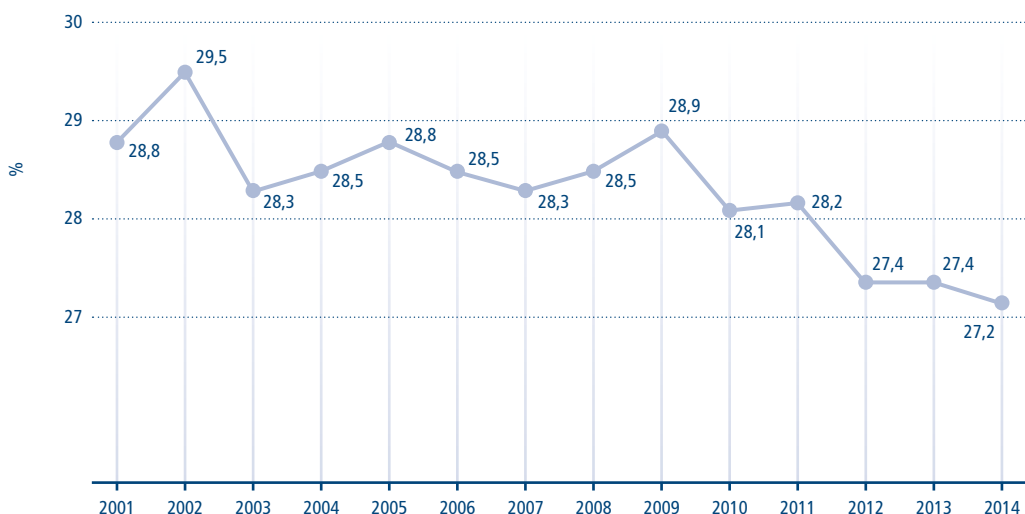

→ Graf č. 4 » Zaměstnanost žen bez dětí a s dětmi ve věku 0–6 let v roce 2009 (v %)

Pramen: [13]; vlastní zpracování

Graf č. 5 » Podíl žen mezi výzkumnými pracovníky v České republice v období 2001–2014 (v %)

Pramen: [14]; vlastní zpracování

5. Závěr

Ženám byla historicky přisouzena sekundární role k činnostem mužů, avšak evoluční vývoj, jejich vědecky potvrzené schopnosti a dosažená úroveň jejich vzdělanosti si vyžaduje úpravu stereotypního uvažování, které pro budoucnost znamená ekonomické a finanční ztráty a stagnaci. V současném světě ovlivňovaném dravými obchodními aktivitami zúčastněných ekonomických subjektů a světových regionů, vysoce konkurenčním prostředím a dynamicky se vyvíjejícími technologiemi je každý stereotyp překážkou dalšího vývoje.

Existuje řada možností jak současnou situaci urychleně napravit. V podnikatelském sektoru se hovoří o nedostatku talentů, avšak ženy představují z celkové skupiny potenciálních talentů polovinu. Z toho vyplývá, že by se společnost měla snažit o to, aby pro ni pracovali talentovaní pracovníci bez ohledu na pohlaví. Stejný závěr platí i pro oblast výzkumu a vývoje.

Společnosti, které zvýšily počet žen ve svém vedení, zavedly:

- a) podpůrné mechanismy – směrnice v oblasti lidských zdrojů, ukazatele a infrastrukturu (ukazatele mohou být použity k diagnostice situací, ale také k měření dosaženého pokroku, nedostatečná infrastruktura pro podporu soukromého života bývá pro ženy často jednou z významných překážek pokroku v práci);
- b) systém hodnocení – omezení vlivu genderových předsudků, uzpůsobení systému různým úrovním pracovní flexibility a stylům vedení;
- c) nábor pracovníků – úprava prezentace podniků, které nejsou atraktivní pro ženy, jako např. energetické a technologické společnosti (tyto společnosti by měly zvážit způsoby, jak ucha-

zečky oslovit, a k tomu zvolit vhodné komunikační kanály);

- d) flexibilita – nabídka flexibilních programů práce, částečné pracovní úvazky;
- e) individualizované kariérní plány – cílem je maximální využití talentu ženy v každé fázi kariéry bez ohledu na to, zda pracuje na plný, nebo částečný úvazek, zda je na mateřské dovolené, nebo se z ní právě vrátila, a zda a nakolik je schopna dojždět.

Za účelem progresivního zvyšování konkurenceschopnosti Evropy vůči ostatním světovým regionům je nezbytné využít všechny možnosti, které dosažené postavení Evropy udrží, posílí a upevní. V tomto ohledu jsou ženy, jejichž schopnosti jsou statisticky prokázané dosažením vyšších ekonomických hodnot, významným přínosem.

V každém případě se respekt vůči potřebám a požadavkům žen při jejich dvojí roli jako nositelky života a současně ekonomického subjektu vyplácí. Finanční náklady na odstranění existujících překážek spojených s jejich životním stylem, strukturálními překážkami a odstraněním hluboce zakořeněných postojů budou významně nižší než ztráty související s ekonomickou stagnací a poklesem mezinárodní konkurenceschopnosti Evropy.

Z výzkumu v ČR i v zahraničí jednoznačně vyplývá, že takové změny nelze dosáhnout jednotlivými opatřeními, protože změna musí být systémová.

Před 160 lety (v roce 1856) Božena Němcová upozornila, že nevědomost ženy je bič, který si muž sám na sebe plete. Dokud si žena nebude vědoma svého vysokého postavení a úkolu, který jí byl přiknut, dotud muž buduje na syčkém základě. Žena musí být jeho spolupracovnicí, má-li se stavba podařit.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] BARON-COHEN, S.: *The Essential Difference: Men, Women and the Extreme Male Brain*. London: Penguin, 2003
- [2] BOCKOVÁ, G.: *Ženy v evropských dějinách. Od středověku do současnosti*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007
- [3] CVVM: *Názory veřejnosti na roli muže a ženy v rodině – únor 2016*. Tisková zpráva. Praha: Centrum

- pro výzkum veřejného mínění, Sociologický ústav Akademie věd ČR, 15. 3. 2016. Dostupné z: http://cvvm.soc.cas.cz/media/com_form2content/documents/c1/a7523/f3/ov160315b.pdf
- [4] DRAHNÝ, S.: *Mužský a ženský mozek se liší. Fungují prostě jinak*. Reflex.cz, 6. 12. 2013. Dostupné z: http://www.reflex.cz/clanek/veda/53260/muzsky-a-zensky-mozek-se-lisi-funguji-proste-jinak.html?utm_source=reflex.cz&utm_medium=copy
- [5] HRDLÍČKOVÁ, L.: *Firmy v Evropě hledají tisíce žen do vedení. Vzniká databáze prověřených manažerek*. Hospodářské noviny, 26. 11. 2015. Dostupné z: http://archiv.ihned.cz/c1-64905210-v-evrope-vznika-databaze-proverenyh-manazerek?utm_source=volnyHP&utm_medium=dynamicleadbox&utm_term=link_3
- [6] KADLAS BLŮMELOVÁ, K.: *Zákonné kvóty pro ženy jsou přeceňované. Rozmanitost ve vedení má být přirozená, říká experti*. Hospodářské noviny, 16. 11. 2015. Dostupné z: <http://byznys.ihned.cz/c1-64848380-zakonne-kvoty-pro-zeny-jsou-precenovane-rozmanitost-ve-vedeni-ma-byt-prirozena-rikaji-experti>
- [7] KADLAS BLŮMELOVÁ, K.: *Rozmanitost může vést k úspěchu*. Hospodářské noviny, 21. 10. 2015. Dostupné z: <http://archiv.ihned.cz/c1-64764200-rozmanitost-muze-vest-k-uspechu>
- [8] KOPIČKOVÁ, B.: *Historické prameny k studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, 1992
- [9] KUDRNOVÁ, V.: *Stereotypy brzdi ženy v cestě do vedení. Zboří je mladí manažeři?* Hospodářské noviny, 9. 11. 2015. Dostupné z: <http://archiv.ihned.cz/c1-64833210-stereotypy-brzdi-zeny-v-ceste-do-vedeni-zbori-je-mladi-manazeri>
- [10] LENDEROVÁ, M. a kol.: *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Karolinum, 2002
- [11] MACHÁLEK, V.: *Ženy v náboženstvích světa*. 18. 7. 2010. Dostupné z: <http://vit-machalek.blogger.cz/Religionistika/Zeny-v-nabozenstvih-sveta>
- [12] MALÝ, K. a kol.: *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Linde, 2005
- [13] MCKINSEY & COMPANY: *Využití plného potenciálu žen v české ekonomice*. Praha: McKinsey & Company, duben 2012. Dostupné z: http://www.mckinsey.cz/images/women_matter_CJ.pdf
- [14] NÁRODNÍ KONTAKTNÍ CENTRUM: *Postavení žen v české vědě. Monitorovací zpráva za rok 2014*. Praha: Národní kontaktní centrum, Sociologický ústav Akademie věd ČR, 2015. Dostupné z: <http://www.genderaveda.cz/files/postaveni-zen-v-ceske-vede-2014-web.pdf>
- [15] NIEDERMEIEROVÁ, J.: *Šéfky přinášejí více úhlů pohledu i lepší výsledky*. Hospodářské noviny, 9. 11. 2015. Dostupné z: <http://archiv.ihned.cz/c1-64833230-sefky-prinaseji-vice-uhlu-pohledu-i-lepsi-vysledky>
- [16] SAK, P.: *Souvislosti mezi změnami společnosti, systému hodnot a rodiny. Proměny ženského světa agresivní tržní společnosti, anebo tomu bude naopak?* Britské listy, 25. 5. 2005. Dostupné z: <http://blisty.cz/art/23490.html>
- [17] VELINSKÝ, F., VYSKOČIL, F.: *Odlišnosti ženského a mužského mozku I. – Barvy, orientace a pozornost*. Rozhlas.cz, 25. 2. 2012. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/planetarium/priroda/_zprava/odlisonosti-zenskeho-a-muzskeho-mozku-i-barvy-orientace-a-pozornost--1028587
- [18] VYSKOČIL, F.: *Rozdíly mezi mužem a ženou. 1. část: Lovec a ochránkyně sídla. Vesmír*, 2006, roč. 85, č. 7, s. 429–431. Dostupné z: <http://casopis.vesmir.cz/clanek/rozdily-mezi-muzem-a-zenou>
- [19] VYSKOČIL, F.: *Rozdíly mezi mužem a ženou. 2. část: Mlčení a mluvení, testosteron a estrogen. Vesmír*, 2006, roč. 85, č. 8, s. 490–494. Dostupné z: [http://casopis.vesmir.cz/clanek/rozdily-mezi-muzem-a-zenou-\(2\)](http://casopis.vesmir.cz/clanek/rozdily-mezi-muzem-a-zenou-(2))

KLÍČOVÁ SLOVA

role žen, genderová diverzita, společenské změny, transformace, demografický vývoj, ekonomický vývoj, pracovní síla, výkonnost firem

The role of women in the economy and society: past, present and future**ABSTRACT**

The role and status of women in society is subject to long-term evolution, which in the end have not yet reached the desired and necessary level. Women have gone through a long process of individual social orders from its primary role in the deep past and the then living and social conditions influenced them. Despite the achieved level and legislatively confirmed equality of women in contemporary society, women continue to move in a world largely influenced by the patriarchal system and the associated deficiencies in lagging support and unencumbered access to the female population. Economic and demographic reasons require appropriate measures aimed at the transformation of the internal organization of companies to enhance the performance of the economy. Gender diversity and improving the performance of companies involving greater female labour force represent the possibility in the future to ensure the progression of the economy both in the Czech Republic, at the European and even global level where the potential of talented workforce and skills of women is not fully utilized. Without the active participation of women in decision-making processes of companies that are capable on the level of their top management to achieve higher economic benefits in comparison to men, it will be difficult to ensure a progressive economic competitiveness.

KEYWORDS

role of women, gender diversity, social change, transformation, demographic trends, economic trends, workforce, performance of companies

JEL CLASSIFICATION

E23, E24, J16

x

Zohlednění dob výchovy dětí v systému důchodového zabezpečení

► Ing. Martin Holub, Ph.D. » Výzkumné centrum pro ekonomické studie a analýzy,
Vysoká škola finanční a správní¹

* V poslední době nabyla debata o důchodových reformách nejen v evropských zemích nebývalých rozměrů. Sociální systémy téměř všech evropských zemí, včetně České republiky, čelí problémům, které s sebou přináší ekonomický a populační vývoj naší postmoderní společnosti.

Ač má zohlednění dob výchovy dětí (nejen) v českém důchodovém systému dlouholetou tradici, objevují se v současných debatách o způsobu a možnostech důchodové reformy v ČR návrhy na změnu způsobu zohlednění výchovy dětí v důchodových nárocích a výši důchodové dávky jejich rodičů (Hyzl 2004, Hampl 2014). Na půdě Odborné komise pro důchodovou reformu zřízené MPSV se v souvislosti s narovnáním transferů mezi rodinami s dětmi a společností a zohledněním investic do výchovy dětí a v souvislosti s nízkou mírou porodnosti hovoří o možnostech zavedení závislosti výše důchodu na počtu vychovaných dětí, či změny ve výši pojistného v závislosti na počtu vychovaných dětí nebo asignaci části pojistného dětní ve prospěch rodičů (odborná komise pro důchodovou reformu 2014). Tyto úvahy souvisejí jednak se snahou zvýšit porodnost a zajistit „lepší“ podmínky pro rodiny s dětmi a jednak se snahou zajistit dlouhodobou finanční udržitelnost důchodového systému.

Cílem tohoto příspěvku je představit navrhované teoretické koncepty možného zohlednění počtu vychovaných dětí v důchodovém systému, podrobení těchto konceptů kritické analýze a identifikace jejich slabých a silných míst. Na základě tohoto rozboru a zasazení těchto konceptů do kontextu českého důchodového systému si příspěvek klade za cíl předložit doporučení pro českou vládní politiku a doplnit tak probíhající diskuzi o směřování reformy důchodového systému v České republice.

1. Zohlednění doby výchovy dítěte v důchodových systémech zemí EU

Doby výchovy dětí jsou v rámci důchodového zabezpečení zohledňovány ve všech zemích EU bez ohledu na zvolený systém sociálního zabezpečení. Rozdíly mezi jednotlivými zeměmi existují pouze v rozsahu zohlednění těchto dob.

Zohlednění dob výchovy dětí v důchodových systémech jednotlivých zemí EU vykazuje vysokou variabilitu. Většinou jsou zohledňovány doby výchovy dětí v prvních letech života (obvykle třech až čtyřech letech). Mezery v dobách důchodového pojištění rodičů, vzniklé výchovou dětí, mohou být kompenzovány zaplacením příspěvků za toto období ze státních prostředků či je umožněno dob-

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Aktuální trendy ve vývoji finančních trhů“ podpořeného z prostředků institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2016. E-mail: martin.holub@vsfs.cz.

rovné dokoupení důchodových nároků rodiči. Doby výchovy dětí mohou částečně sloužit pouze k vyplnění mezery v době pojištění při zjišťování nároku na důchod (doplnění minimálního počtu let potřebných pro získání nároku na důchod). Velmi ojediněle je výchova dětí zohledněna prostřednictvím započítání náhradních (nepříspěvkových) dob pojištění, za které nejsou placeny příspěvky na sociální pojištění. Doby výchovy dětí mohou být vyloučeny při výpočtu výše důchodu, aby nerozměňovaly skutečně dosažené příjmy, ze kterých je důchod počítán. V některých zemích je výchova dětí zohledněna poskytnutím dávek vázaných na místo pobytu, které jsou podobné rodinným dávkám, ale mají přímé nebo nepřímé dopady na pozdější stanovení důchodových nároků (dávky mohou být vyměřovacím základem pro stanovení pojistného). U zemí s bodovým systémem je aplikováno připsání bonusů za výchovu dítěte na individuální konto pojištěnce či zvýšení doby pojištění připsáním bonusů. Výjimečně se objevuje snížení zákonné hranice odchodu věku do důchodu pro rodiče či pouze pro matky vychovávající děti.

V České republice je v současné době doba péče o dítě zohledněna jako náhradní doba pojištění a má vliv jak na získání důchodového nároku, tak na výši důchodu. Náhradní doba je definována jako péče o dítě ve věku do čtyř let. Péči lze započítat pro účely budoucích důchodových dávek jak ženám, tak mužům, avšak tutéž dobu péče nelze započítat současně více osobám. Dále je v ČR umožněno ženám snížení věkové hranice odchodu do důchodu podle počtu vychovaných dětí. Od tohoto zvýhodnění žen se však postupně upouští, cílovým stavem je dosažení jednotného důchodového věku 67 let pro muže a ženy pro generaci narozenou v roce 1977.

2. Navrhované formy zohlednění dob výchovy dětí v důchodových systémech

V poslední době se v kontextu české důchodové reformy objevily i některé „netradiční“ návrhy refo-

rem důchodových systémů předpokládající zohlednění počtu vychovaných dětí ve výši výsledné dávky.

2.1 *Koncept Children Pay as You Go (CPAYG)*

V Evropě je myšlenka zohlednění dob výchovy dětí v nároku na důchod či v jeho výši diskutována již od 80. let, např. Borchert (1981) při polemice nad reformou německého důchodového systému doporučuje zohledňovat doby výchovy dětí při posouzení získané minimální doby pojištění a navrhuje zavést zvláštní část důchodu, tzv. rodičovskou penzi. Bental (1989) se ve své práci zabýval hledáním rovnováhy mezi populačním růstem a akumulací kapitálu. Ukazuje, že dosažení Paretovského optima je možné v případě průběžně financovaných systémů sociálního zabezpečení, kde jsou dávky stanoveny proporčně k počtu vychovaných dětí. Cigno (1996) zkoumá vztah mezi mírou plodnosti a mírou úspor. Na konkrétních datech Německa, Itálie, Spojeného království a Spojených států dokazuje, že rozmach systémů sociálního zabezpečení vedl ke snížení míry plodnosti ve sledovaných zemích. Konkrétnější návrhy řešení této problematiky se objevují již na začátku 21. století v práci Sinna (2004), kde se autor zabývá vztahem mezi investicí do lidského kapitálu a systémem důchodového zabezpečení. Autor dochází k závěrům, že sociální zabezpečení je dobrou ochranou ve stáří pro bezdětné, ale zároveň vytváří silné demotivační faktory v investicích do lidského kapitálu. Někteří z autorů (např. Cigno 2009) pak nabízejí k současným tradičním systémům sociálního pojištění zavést alternativní systém důchodového zabezpečení, který by jedinci umožnil získat důchodové nároky prostřednictvím svých dětí, do kterých investovali při jejich výchově. Pro důchodový systém, kde výše důchodové dávky závisí na počtu dětí, se používají označení Child pension či CPAYG a jak říká Vostatek (2015), nejde o penzi pro děti, ale „za děti“. Dětskou penzí se rozumí sociálně-politický projekt poskytování starobního důchodu rodičům se třemi a více dětmi,

→ který již dlouho doporučují především Sinn a Werdning. Dětská penze je koncipována jako univerzální dávka, nezávislá na příjmech. Rodiče s jedním dítětem podle této koncepce mají nárok na třetinou dětskou penzi, rodičům se dvěma dětmi náleží dvě třetiny této penze. Bezdětní starci nedostanou nic, protože neinvestovali do pořízení a výchovy dětí. Zejména v Německu je pak koncept CPAYG nadále rozpracováván, svou práci rozšířil Sinn (2013), kdy se věnuje závislosti pojistného na sociální zabezpečení na počtu dětí a navrhuje doplňkový systém soukromého pojištění pro bezdětné či rodiče s nízkým počtem dětí, kdy by se výše pojistného s klesajícím počtem dětí zvyšovala. Jako výchozí hodnotu nulového pojistného navrhuje počet dětí roven třem. Další německý autor Werdning (2014) se ve své práci věnuje možnosti zavedení slev či odpochtů na pojistném na důchodové zabezpečení za účelem spravedlivé výše pojistného pro rodiče dětí. I zde je hlavním východiskem představa, že důchodového zabezpečení může být dosaženo buď investicí do systému sociálního zabezpečení (spoření), nebo investicí do lidského kapitálu (dětí), případně kombinací obojího.

Obecný návrh na reformu současného průběžně financovaného českého důchodového systému na systém CPAYG byl v roce 2004 představen zástupci ING Group, kteří ve své práci (Hyzl a kol. 2004) navrhovali současný základní PAYG systém důchodů postupně nahradit systémem CPAYG a povinným spořením. V systému CPAYG by pojistné platily všechny výdělečně činné osoby, nárok na důchod by však měli pouze ti, kteří vychovali

alespoň jedno dítě, a výše důchodu by závisela na počtu vychovaných dětí. Povinné spoření by bylo financováno fondovým způsobem a výše pojistného by závisela na počtu dětí přítomných v rodině.

Základem vzniku filosofie konceptu CPAYG jsou současné problémy průběžně financovaných důchodových systémů, spojené s klesající mírou porodnosti, které navozují dojem závislosti těchto systémů na výkonnostních vztazích mezi různými generacemi – důchodci, pracující generace a generace budoucích plátců (dětí). Základním výchozím předpokladem konceptu je, že PAYG systém důchodového zabezpečení (ve smyslu jeho uspořádání v ČR či Německu) není de facto pojištěním, ale pouhým přerozdělením existujících důchodů (v ekonomickém slova smyslu) od ekonomicky aktivní generace ke generaci ekonomicky neaktivní. Koncept operuje s předpokladem, že ekonomicky aktivní jsou povinni platit „pojistné“ závislé na jejich příjmech do jakéhosi zúčtovacího centra (např. na účet státního rozpočtu). Osoby ekonomicky neaktivní (důchodci) pak získávají důchodové nároky na určitou procentní část (mzdových) příjmů osob ekonomicky aktivních. Tento předpoklad vychází z tradičního pojetí zabezpečení na stáří v rodině, kdy úroveň rodičů závisela na životní úrovni dětí – převedeno na úroveň státu – životní úroveň důchodců závisí na životní úrovni pracující generace.

V konceptu CPAYG je pořízení dítěte chápáno jako investice a někteří autoři tohoto konceptu modelově omezují náklady spojené s výchovou dětí pouze na náklady na vzdělání. Jinou cestou, kte-

Idea zavedení variabilní pojistné sazby na důchodové pojištění podle počtu vychovaných dětí není v současnosti uplatněna v žádné zemi. Modelové propočty snižování sazby důchodového pojištění ukázaly, že snížení zátěže domácnosti s průměrnými příjmy by bylo marginální. Varianta zavedení variabilní pojistné sazby podle počtu dětí by v podmínkách České republiky znamenala další zvýšení již tak velkého zatížení práce pojistným pro nezaměstnanou část populace.

rou se někteří autoři snaží nalézt způsob ocenění přínosu dítěte pro důchodový systém, je stanovení jeho „hodnoty“ podle skutečně zaplacených příspěvků. Pohledem autorů konceptu CPAYG v hypotetické společnosti, ve které by náklady na výchovu a vzdělávání svých dětí nesli výlučně rodiče, by právo na důchodové nároky měli jen rodiče s dětmi, proporcčně v závislosti na počtu dětí – čím vyšší důchodové nároky, čím více dětí vychovali. Bezdětným je v konceptu CPAYG přisouzena role zabezpečení se na stáří soukromým spořením, do kterého mají směřovat volné prostředky, kterými disponují z titulu bezdětnosti a absence nákladů spojených s výchovou dětí.

2.2 Závislost výše pojistného na sociální zabezpečení na počtu dětí

Dalším navrhovaným způsobem, jak alternativně zohlednit výchovu dětí v důchodovém systému, je závislost pojistného na počtu vychovaných dětí. Toto opatření může být zavedeno samostatně, jako se tomu stalo na velmi krátké období dvou let na Slovensku, nebo může být doplňkem CPAYG např. tak, jak to ve své práci navrhuje, Sinn (2013) či Hyzl a kol. (2004). Na Slovensku se jako v jediné evropské zemi v období 1. 1. 2004–31. 12. 2005 uplatňoval institut snížené sazby pojistného u zaměstnance na starobní pojištění. Celková suma sazby pojistného u zaměstnance byla 4 %, za každé dítě si zaměstnanec mohl snížit sazbu o 0,5 %. S ohledem na fakt, že toto rozhodnutí bylo přijato proti vůli vlády, bylo nekonceptní a nespravedlivé, bylo po dvou letech zrušeno a nahrazeno zvýšením daňového bonusu za dítě. Možnost závislosti výše pojistného na počtu vychovaných dětí, jak směrem nahoru tak dolů, se také v roce 2005 objevila v reformních návrzích Socialistické strany v Portugalsku, kdy tehdejší premiér Sokrates navrhl snížení pojistného na důchodové pojištění pro rodiče s více než dvěma dětmi a zvýšení pojistného pro bezdětné či rodiče pouze s jedním dítětem a argumentoval tvrzením, že „koneckonců bohatství vytvořené budoucími generacemi bude garantovat

příjmy budoucích důchodců“ (CGTP-IN 2006). S ohledem na silnou kritiku tohoto návrhu jak z liberálních pozic, kdy bylo opatření kritizováno pro nefunkčnost a vláda podezřívána z toho, že chce jeho prostřednictvím navýšit aktuální příjmy důchodového pojištění, jehož účet se měl v blízké době dostat do deficitu, tak z levicových pozic, kdy bylo opatření nahlíženo jako zvýhodnění pro velké rodiny s vysokými příjmy či negativnímu stanovisku sociálních partnerů, kdy největší odborová organizace CGTP-IN ve svém prohlášení označila návrh zavedení variabilní příspěvkové sazby podle počtu dětí za absurdní, k realizaci tohoto opatření však nikdy nedošlo.

2.3 Asignace pojistného

Poslední teoretickou možností alternativního zohlednění dob výchovy dětí v důchodovém systému obsaženou ve výstupech Odborné komise pro důchodovou reformu je asignace pojistného na důchodové pojištění dětmi ve prospěch rodičů, pobírajících starobní důchod. Podobné navrhované opatření se v minulosti objevilo na Slovensku, kde byl v roce 2008 předložen skupinou poslanců návrh na zlepšení nepříznivé sociální situace části důchodců formou daňové asignace (poukázání části zaplacené daně plátcem daně jiné osobě). Poslanci navrhovali, aby plátcé daně poukázal část zaplacené daně (v paušální částce 1750 Sk ročně) svému rodiči, který pobírá starobní nebo invalidní důchod. Svůj návrh poslanci zdůvodnili takto (PSPČR 2009): „Návrh je výrazem mezigenerační solidarity zaměstnaných dětí se svými rodiči. Částečně odstraňuje znevýhodnění především rodičů vícedětných rodin, jejichž životní úroveň byla nižší zpravidla i v době péče o nezaopatřené děti a je nižší zpravidla i v době pobírání důchodových dávek. Za existence průběžného důchodového pilíře se zaměstnané děti často více solidarizují s jinými než s vlastními rodiči.“ S ohledem na stanovisko Ministerstvo financí, které s předmětným návrhem zásadně nesouhlasilo, však asignace na Slovensku zavedena nebyla.

→ 3. Mikroekonomická a makroekonomická analýza navrhovaných opatření

Vliv možných reformních opatření na individuální příjmovou situaci hypotetických jedinců lze zkoumat prostřednictvím mikroekonomických modelů, v jejichž rámci testujeme „slovenskou“ variantu snížení pojistného v závislosti na počtu dětí, variantu „portugalskou“, která upravuje sazby pojistného směrem nahoru i dolů, či možnost daňové asignace u osob s příjmem na úrovni průměrné mzdy.

Z provedených propočtů vyplývá, že u jedince s příjmem na úrovni průměrné mzdy by opatření spočívající ve snížení sazby pojistného o 0,5 procentního bodu (slovenská varianta) nemělo téměř žádný vliv, neboť v porovnání s náklady rodiny se 2 dětmi, což je nejčastěji se vyskytující model rodiny v ČR v posledních desetiletích a i nadále převažující v deklarovaných preferencích budoucích rodičů, toto zvýhodnění činí pouze 2,2 % nákladů spojených s přítomností dvou dětí v rodině (12 552 Kč, ČSÚ 2003). Zajímavé je rozložení poskytovaných výhod v celém spektru plátců pojistného. Téměř 80 % plátců by nemělo nárok na žádnou či pouze na minimální (136 Kč) podporu a pouze 18 % plátců by mělo nárok na stále zanedbatelnou podporu ve výši 272 Kč. V přepočtu na počet domácností s dětmi by pak 90 % domácností s dětmi mělo nárok pouze na zanedbatelné zvýhodnění, 45 % domácností s jedním dítětem na slevu ve výši 136 Kč a 45 % domácností s dítětem v rodině (dvoudětné) na slevu ve výši 272 Kč. Ani při uvažování portugalské varianty nemá změna sazby pojistného na individuální úrovni výraznější vliv na příjem hypotetického jedince. Při zohlednění předpokladu, že by se úprava pojistné sazby týkala obou rodičů, se efekt pro celkový příjem rodiny zdvojnásobí. Ani tak však celkový příjem rodiny při uvažování snížení pojistné sazby se třetím dítětem ve výši 0,5 % nevzroste ani o 9 % dodatečných nákladů spojených s výchovou třetího dítěte. Penalizace za bezdětnost by pro rodinný rozpočet představovala zátěž ve výši 2 % celkových

příjmů domácnosti. Průměrný starobní důchod by se při asignování pojistného dětmi přímo rodičům zvýšil o 2,5 % v případě asignování 1 % vyměřovacího základu za každé vychované dítě, které by platilo v daný čas pojistné.

Z provedeného výpočtu je patrné, že slovenská varianta (snížení o 0,5 % za jedno dítě) by generovala roční výpadek příjmů systému důchodového pojištění ve výši 4,6 mld. Kč na nevybraném pojistném. Výsledky portugalské varianty naznačují, že zejména kvůli velkému počtu bezdětných pojištěnců a pojištěnců s jedním dítětem, kteří by byli sankcionováni zvýšenou sazbou pojistného (tedy de facto 63 % všech plátců pojistného v daném roce), by tento koncept generoval přebytky systému důchodového pojištění ve výši 6,4 mld. Kč. Zavedení možnosti asignovat část důchodového pojistného by s sebou přineslo negativní makroekonomické dopady na bilanci důchodového účtu. Při asignovaném jednom procentu z vyměřovacího základu by byl výpadek příjmů pojistného 11 mld. Kč, v případě 2 % potom 22 mld. Kč, což představuje 0,6 % příjmů důchodového účtu v roce 2013.

4. Kritická analýza teoretických konceptů

Ve světě doposud přijatá reformní opatření PAYG důchodových systémů přinesla mj. posílení vazby příspěvků odváděných pojištěncem do systému důchodového pojištění a výsledné důchodové dávky, žádná země se dosud nevydala cestou přechodu ke konceptu CPAYG a v žádné aktuální právní úpravě důchodového zabezpečení členských států EU nelze identifikovat v Odborné komisi pro důchodovou reformu diskutované koncepty zohlednění dob výchovy dětí v důchodovém systému. Ač současné problémy průběžně financovaných důchodových systémů, spojené s klesající mírou plodnosti, mohou navozovat dojem závislosti těchto systémů na vztazích mezi různými generacemi, není tento fakt důvodem pro vznik nových konceptů důchodového zabezpečení zohledňujících počet vychovaných nebo zplizených dětí. Jak uvádí Vostatek (2015), koncept dětské penze nezapadá

Tabulka č. 1 » Úprava sazby pojistného v závislosti na počtu dětí o 0,5 % za každé dítě, asignace pojistného

Počet zohledněných dětí	Snížení/zvýšení sazby pojistného		Měsíční úspora zaměstnance, slovenská varianta (v Kč)	Měsíční úspora/penalizace zaměstnance, portugalská varianta (v Kč)	Asignovaná část pojistného (v Kč)	
	Sazba pojistného zaměstnance, slovenská varianta (v %)	Sazba pojistného zaměstnance, portugalská varianta (v %)			1 % vyměrovacího základu	2 % vyměrovacího základu
0	6,5	7,5	0	-272	0	0
1	6,0	7,0	136	-136	272	544
2	5,5	6,5	272	0	544	1088
3	5,0	6,0	408	136	816	1632
4	4,5	5,5	544	272	1088	2176
5	4,0	5,0	680	408	1360	2720
6	3,5	4,5	816	544	1632	3264

Pramen: Vlastní výpočty na základě platné právní úpravy z roku 2015

Tabulka č. 2 » Makroekonomické dopady změny sazby pojistného v závislosti na počtu dětí

Počet zohledněných dětí	Sazba pojistného (v %)			Roční vybrané pojistné (v mil. Kč)		Počet plátců	Roční vybrané pojistné (v mil. Kč)		Počet plátců
	Sazba pojistného -0,5 (slovenská varianta)	Sazba pojistného ±0,5 (portugalská varianta)	Zachovaný současný stav	Sazba pojistného -0,5 (slovenská varianta)	Zachovaný současný stav		Sazba pojistného ±0,5 (portugalská varianta)	Zachovaný současný stav	
0	28,0	28,0	28,0	234 131	234 131	2 561 837	146 226	141 184	1 544 813
1	27,5	27,0	28,0	66 307	67 512	738 709	104 524	102 691	1 123 628
2	27,0	26,0	28,0	66 720	69 191	757 081	117 402	117 402	1 284 600
3	26,5	25,0	28,0	11 708	12 371	135 358	20 247	20 615	225 563
4	26,0	24,0	28,0	1 714	1 846	20 194	2 793	2 896	31 690
5	25,5	23,0	28,0	363	398	4 358	560	591	6 472
6	25,0	22,0	28,0	154	172	1 886	226	243	2 658
Celkem				381 096	385 622	4 219 423	391 977	385 622	4 219 423

Pramen: Vlastní výpočty na základě platné právní úpravy z roku 2015

→ do žádného ze základních sociálních modelů. Další důvody vedoucí k odmítnutí jsou následující.

Chápání dítěte jako „příspěvku do systému“, tedy jako investice, je nejenom z etického hlediska problematické. Z ekonomického hlediska narážíme na problém, jak ocenit investiční náklady a ekonomickou výnosnost dítěte. Jednou z variant je omezení investičních nákladů pouze na náklady na vzdělání, což ovšem situaci moc neusnadní. Náklady vynaložené na vzdělání totiž nutně nemusí nic vypovídat o uživatelnosti vzdělání na pracovním trhu, kde se formuje odměna zaměstnance, která je pak základem pro placení příspěvků.

Další v současné teorii nezodpovězenou otázkou diskutovaných konceptů je, jaké by byly důchodové nároky těch, jejichž děti by z jakéhokoli důvodu neplatily pojistné? Stejně jako nároky bezdětných? Co když by dítě bylo invalidní a samo by čerpalo dávky z důchodového systému? Byly by pak důchodové nároky rodičů takového potomka v odpovídající výši kráceny? Podstatou totiž je, že neexistuje jednota vychovávaného dítěte (jako domnělého příspěvku do systému) a budoucího plátce pojistného (jako skutečného příspěvatele do systému). Zajištění takové jednoty není prakticky proveditelné ani žádoucí. Dalším nevyjasněným prvkem konceptů CPAYG a asignace pojistného je otevřenost České republiky a s ní spojený pohyb pracovních sil v rámci EU. Tak, jako nikdo nemůže zaručit, že z vychovávaného dítěte se jednou stane plátcem pojistného, nelze zaručit, že bude plátcem pojistného právě v České republice. Cizí stát, kde by osoba vychovaná na území České republiky pracovala, tedy i odváděla pojistné, by jistě neuznával možnost část pojistného asignovat ve prospěch osob oprávněných podle českého práva. Volný pohyb pracovních sil je jedním z pilířů společného trhu EU a tento prvek důchodového pojištění by mohl představovat nepřímou bariéru volného pohybu pracovních sil. Na druhé straně vyvstává otázka, zda by imigrantům příchozím do České republiky vznikala nárok na asignaci pojistného ve prospěch jejich rodičů, kteří na území republiky

nežijí a nikdy nežili. Vznikal by tedy z českého důchodového systému nárok na dávku osobám, které zde nikdy neplatily pojistné? Pokud bychom přijali ideu, že dítě je skutečně příspěvkem do systému důchodového zabezpečení, logicky by tomu tak mělo být.

Kontroverzním (a z pohledu současné teorie mylným) předpokladem těchto konceptů je, že PAYG systém důchodového zabezpečení není de facto pojištěním, ale pouhým přerozdělením existujících důchodů (v ekonomickém slova smyslu) od ekonomicky aktivní generace ke generaci ekonomicky neaktivní. Osoby ekonomicky neaktivní (důchodci) pak získávají důchodové nároky na určitou procentní část (mzdových) příjmů osob ekonomicky aktivních. Tyto předpoklady konceptu jsou však mylné, příspěvkem do systému důchodového zabezpečení realizovaného formou sociálního pojištění je totiž pojistné, které účastníci hradí, aby sami sebe finančně zajistili pro případ invalidity, stáří či své blízké pro případ vlastní smrti. V České republice je základní zabezpečení na stáří částečně realizováno prostřednictvím sociálního pojištění. Nárok pojištěnců na získání dávek ze sociálního pojištění je odvozen od placení pojistných příspěvků či od délky zaměstnání. Toto pojetí důchodového zabezpečení naprosto odporuje historickým skutečnostem známým o jeho vzniku a genezi. Současná forma důchodového zabezpečení v České republice není „pokračováním tradiční rodové solidarity dětí s rodiči přenesené na celospolečenskou úroveň“. Pokud jde o společenskou funkci, nahradil sice tento systém tradiční rodovou solidaritu, jeho princip je od ní však zcela odlišný.

Dalším zásadním problémem uvedených návrhů je nepostihnout všech osob v populaci, jelikož ne všichni jsou účastní důchodového pojištění. Jakým mechanismem by bylo zajištěno, aby rodiče, kteří nejsou účastní důchodového pojištění, čerpali výhody spojené s tím, že jejich děti jsou účastny důchodového pojištění? Tento problém je mnohem výraznější než v ČR např. v Německu, kde existují

odlišná schémata zabezpečení na stáří pro úředníky a OSVČ.

Koncept závislosti výše pojistného na počtu dětí v sobě obsahuje relativní nespravedlnost spočívající v různé výši změny pojistného v závislosti na výši příjmů. Jelikož náklady na výchovu dítěte jsou víceméně stabilní a na příjmu rodiny nezávislé, avšak snížení pojistného je přímo závislé na velikosti příjmu, tak uvedený příspěvek ve formě možnosti snížení si pojistného poskytuje na „stejnou“ výchovu různé vysoké příspěvky. Koncept zavedení variabilní pojistné sazby podle počtu dětí navrhovaná v Portugalsku by v podmínkách ČR znamenal další zvýšení již tak velkého zatížení práce pojistným pro nezanedbatelnou část populace.

Metoda financování části důchodových nároků formou asignace pojistného či daně se dá spíše než podpora rodin s dětmi označit jako jakýsi koncept „ocenění“ dobré výchovy dětí. V konceptu asignace části pojistného či daně jsou totiž peněžní prostředky asignovány rodičům pobírajícím důchod pouze těmi dětmi, které jsou plátcí pojistného či daně z příjmů.

Dalším sporným místem asignace pojistného tak, jak je navrhována, je případná výplata prostředků asignovaných dětmi rodičům. Diskutované návrhy předpokládají výslednou výši důchodu ze základního systému jako sníženou část v současnosti vypláceného důchodu a příspěvku od dětí. Avšak jelikož neexistuje automatická shoda (jednota) mezi pojmem vychované dítě a plátce pojistného, je určení výše případného asignovaného pojistného samo o sobě nereálné. Tato fakta evokují otázku, jak by v konceptu asignace pojistného a při závislosti velikosti důchodu rodiče na skutečně odvedených platbách pojistného jeho dětmi měl vypadat individuální důchodový plán? Jak brát v úvahu věc tak nejistou, jakou je výše (či dokonce samotná existence) příspěvků na důchodové pojištění jeho dětí? Individuální důchodové plány jednotlivců nelze sestavovat na základě imaginárních příspěvků jeho dětí do důchodového

systému v budoucnosti. Situace, kdy by byly důchodové nároky do poslední chvíle nejisté, je v povinném důchodovém systému nepřijatelná. Těž je nepřijatelné, aby se výše důchodu v průběhu času měnila v závislosti na počtu ekonomicky aktivních potomků a jejich uplatnění na trhu práce. Tím by byla omezena jistota zabezpečení ve stáří.

5. Závěr

Ačkoli je koncept CPAYG v posledních dvou desetiletích hojně zmiňován v různých variantách, téměř vždy se jedná pouze o teoretické návrhy bez ekonomické kalkulace či alespoň kvalifikovaných odhadů. Např. Sinn (2006) jeden ze zastánců tohoto konceptu v Německu navrhuje stanovit standardní důchod pro rodinu se třemi dětmi ve výši 50 % současného důchodu a tuto úroveň pak snižovat v závislosti na počtu vychovaných dětí o 6 % za každé dítě, o které rodina vychovává méně než zmíněné 3 děti. Nepodává však kvantifikaci či ekonomickou kalkulaci daných čísel, neřeší stanovení úrovně základního důchodu a výchozí předpoklad návrhu (50 % důchodu pro rodinu se třemi dětmi) není také ničím podložen. Ve své práci z roku 2013 pak Sinn (2013) zase navrhuje sazbu pojištění pro bezdětné v rozmezí 6–8 %, opět bez konkrétního zdůvodnění dané úrovně.

Idea zavedení variabilní pojistné sazby na důchodové pojištění podle počtu vychovaných či zplozených dětí není v současnosti uplatněna v žádné zemi. Modelové propočty snižování sazby důchodového pojištění ukázaly, že snížení zátěže domácnosti s průměrnými příjmy by bylo marginální. Varianta zavedení variabilní pojistné sazby podle počtu dětí by v podmínkách České republiky znamenala další zvýšení již tak velkého zatížení práce pojistným pro nezanedbatelnou část populace.

V případě asignace jde spíše než o podporu rodin s dětmi o podporu důchodců. Účinek tohoto opatření pro rodiče by nastal až v době pobírání důchodu, tedy fakticky dlouho po době skutečné výchovy. Podpora rodičů by však měla směřovat

→ do doby faktické výchovy, kdy je objektivně potřeba.

Na základě výše předloženého zhodnocení alternativních konceptů zohlednění výchovy dětí v sociálním pojištění autor doporučuje, aby se Česká republika při dalším pokračování reformy důchodového pojištění vyhnula těmto směrům řešení. Výrazným rizikem pro užití takového konceptu

je problematické teoretické zakotvení spojené s těžko uchopitelnou kvantifikací jeho efektivity. Nezanedbatelným rizikem těchto alternativních forem zohlednění výchovy dítěte v důchodovém zabezpečení je negativní nebo prakticky nulová zkušenost s její aplikací v zahraničních důchodových systémech.

LITERATURA A PRAMENY

1. CIGNO, A. (2009): *How to Avoid a Pension Crisis: A Question of Intelligent System Design*. IZA Policy Paper No. 4. Institute for the Study of Labour. Dostupné z: <http://ftp.iza.org/pp4.pdf>
2. CIGNO, A., ROSAMI, F. C. (1996): Jointly determined saving and fertility behaviour: Theory and estimates for Germany, Italy, UK and USA. *European Economic Review*, Vol. 40, pp. 1561–1589
3. ČSÚ (2003): *Náklady na výchovu a výživu dětí v roce 2003*. Praha: Český statistický úřad
4. HAMPL, O. (2014): *Metodika analýzy transferů mezi rodinami a společnostmi*. Pracovní text. Praha: OKPDR
5. HYZL, J., RUSNOK, J., ŘEZNÍČEK, T., KULHAVÝ, M. (2004): *Penzijní reforma pro Českou republiku (inovativní přístup)*. Praha: ING Česká a Slovenská republika
6. CGTP-IN (2006): *Linhas Estratégicas da Reforma da Segurança Social*. Uma proposta. Lisboa: CGTP-IN
7. OKPDR (2014): *Identifikované návrhy možných opatření na úpravy a změny v rámci DS*. 4. září 2014
8. PSPČR (2009): *Digitální depozitář, NR SR, 2006–2010, Stenoprotokoly*, 42. schůze, úterý 27. října 2009. Praha
9. WERDING, M. (2014): *Familien in der gesetzlichen Rentenversicherung: Das Umlageverfahren auf dem Prüfstand*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung
10. SINN, H.-W. (2013): Das demographische Defizit — die Fakten, die Folgen, die Ursachen und die Politikimplikationen. *Ifo Schnelldienst*, Vol. 66, No. 21
11. VOSTATEK, J. (2015): Děti, penze a pojištění. *Fórum sociální politiky*, č. 2

KLÍČOVÁ SLOVA

důchodové zabezpečení, výchova dětí, podpora rodin, důchodové pojištění

Reflection of Child Care Periods in Pension System

ABSTRACT

Pension systems, alike as other subsystems of the social policy, must reply to the socio-demographic developments within society, including but not limited to increasing life expectancy, changes in family practices, and fertility rate. Although consideration of child care in the pension system (not only) in the Czech Republic has long tradition, alternative approaches of child care consideration in pension systems have recently been pursued especially in connection with the undertaken pension systems reforms. This article is dedicated to the currently discussed theoretical forms of action: the concept of children pay as you go, dependence of the pension contribution rate to the amount of children raised, and assignation of part of pension contribution.

KEYWORDS

pension system, child care, family support, pension contribution

JEL CLASSIFICATION

G22, H55, J26

x

Institut dlouhodobých vdovských a vdoveckých důchodů pohledem mezinárodního srovnání

► Milan Šlapák, MBA » Vysoká škola finanční a správní¹

* Institut vdovských a vdoveckých důchodů vychází z historických společenských podmínek, kdy byl muž živitelem rodiny, a žena pracovala v domácnosti. V České republice je současná podoba institutu dána úpravami provedenými v 90. letech 20. století sledujícími především genderovou rovnoprávnost s ohledem na zabezpečení pozůstalých osob. Provedené úpravy však nereagovali na zásadní změny v oblasti zapojení žen na trhu práce a vývoj úhrnné rozvodovosti a sňatečnosti v posledních několika desetiletích. Změny těchto ukazatelů implikují suboptimální uspořádání systému důchodového zabezpečení zejména s ohledem na institut „dlouhodobých vdovských a vdoveckých důchodů“ vyplácených ve vyšším věku v České republice upravených § 50 odst. 2 bodem e) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění. Nárok na takovou doživotní dávku získává manžel/manželka pokud v okamžiku smrti zemřelého dosahuje věku alespoň o 4 roky nižšího, než je důchodový věk mužů stejného data narození.

Zahraniční literatura zabývající se vdovskými a vdoveckými důchody z pohledu penzijní teorie konstatuje, že institut dlouhodobých pozůstalostních důchodů namísto plnění ochrany přerozděluje dostupné prostředky od nesezdaných a rozvedených k sezdaným (např. Werding, 2005).

Upozorňuje zároveň, že tato dávka je na jedné straně poskytována pozůstalým osobám s vlastním důchodem, které nejsou chudobou ohroženy, a na straně druhé na dávku nedosáhne velká skupina osaměle žijících. Z pohledu ochrany chudobou ohrožených seniorů kritizuje Leila (2014) institut pro chybné zacílení, když argumentuje, že neidentifikuje správně cílovou skupinu. James 2009 a další proto považují za efektivnější při ochraně před chudobou nasměrovat veřejné prostředky do institutu minimálního důchodu nebo rovného základního důchodu s univerzálním pokrytím.

Z pohledu penzijní teorie se otázkou úlohy pozůstalostních důchodů v moderním systému sociálního zabezpečení zabývá zejména literatura vycházející z konceptu individualizace sociálních práv (např. Meyer, 1998). Na otázku odpovídá, že všechna tzv. odvozená sociální práva by měla být zrušena a nahrazena modernějším uspořádáním. Vychází přitom z premisy, že základní ekonomikou jednotkou je jedinec a nikoli tradiční rodina. Czepulish-Rutkowská argumentuje z pozic individualizace důchodových práv, že institut vdovského/vdoveckého důchodu je svou povahou diskriminační. Kerschen (2010) vidí ve zrušení institutu vdovského důchodu krok ke zrovnoprávnění žen.

¹ Článek byl zpracován v rámci projektu „Aktuální trendy ve vývoji finančních trhů“ podpořeného z prostředků institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2016.

Řešení genderové nerovnosti ve výši starobních důchodů vidí autoři kritizující institut vdovských a vdoveckých důchodů z pozic konceptu individualizace práv v zásadě v budování individuálních důchodových práv žen. To by měly dostatečně zajistit změny na trhu práce charakterizované nárůstem zaměstnanosti žen od druhé světové války a pokrytí období péče o děti důchodovými systémy tzv. nepříspěvkovými dobami či bonusy za výchovu dětí. S takovým teoretickým přístupem polemizuje Määttänen (2014), kdy na základě analýzy dat o úloze vdovských a vdoveckých důchodů v důchodovém zabezpečení současných důchodců ve Finsku upozorňuje na překvapivě velký význam institutu ve struktuře příjmů současných adresátů této dávky. Jeho analýza dokládá, že teoretické úvahy o budoucnosti institutu vdovských/vdoveckých důchodů je třeba doplnit kvantifikací dopadů případných změn legislativy na domácnosti důchodců.

Smyslem tohoto příspěvku je navrhnout pro Českou republiku design vdovských a vdoveckých důchodů odpovídající moderní společenské realitě a kvantifikovat dopady navržených změn pro výši důchodových nároků dnes ekonomicky aktivních žen a mužů. Zároveň si příspěvek klade za cíl odpovědět na otázku, jaké budou náklady spojené s takovým řešením pro důchodový systém jako celek.

1. Metody

K vytvoření designu modernizované podoby institutu vdovských a vdoveckých důchodů byla použita komparace přístupů k důchodové politice v dalších vyspělých evropských státech. Informace zjištěné z databáze Missoc o jednotlivých státech byly tříděny podle typologie sociálního zabezpečení Esping-Andersena s doplněním této typologie o samostatnou skupinu tranzitivních zemí střední a východní Evropy (Krebs, 2010). Na základě identifikovaných zahraničních přístupů k modernizaci institutu vdovských a vdoveckých důchodů byly následně formulovány dvě varianty pro Českou republiku.

2. Mikroekonomická analýza

Data o příjmech pro účely mikroanalýzy dopadů sdílení byla čerpána z mezinárodního výběrového šetření o příjmech a životních podmínkách domácností EU-SILC, který v České republice v roce 2011 realizoval Český statistický úřad pod názvem „Životní podmínky 2011“ (ČSÚ, 2011a). Výběrové šetření bylo založeno na náhodném dvoustupňovém výběru pro každý kraj, data tak představují reprezentativní vzorek domácností v České republice. Pro porovnání příjmů obou partnerů žijících v manželství byly využity údaje za hospodařící domácnosti. Do analýzy vstupovali ženatí respondenti a vdané respondentky žijící v úplné rodině (tj. rodině se dvěma dospělými členy – manželem a manželkou bez ohledu na to, zda jsou v rodině přítomny také děti a další členové domácnosti). Ve vybraném souboru analyzovaných domácností musel mít zároveň alespoň jeden z manželů nenulový pracovní příjem ze zaměstnání. Z analýzy byly vyloučeny domácnosti osob samostatně výdělečně činných a domácnosti, v nichž alespoň jeden z manželů pobírá starobní důchod. Výsledný analyzovaný soubor čítá 2208 domácností.

Modelově předpokládáme manžele, kteří vstoupili do manželství ve věku 32 let pro muže a 30 let pro ženu (ČSÚ, 2011), s dobou pojištění 44/40 let (muž/žena). Do starobního důchodu odchází muž po dosažení věku 62 let, žena po dosažení 60 let. Naděje dožití ve věku odchodu do důchodu je u mužů 17,51 roku, u žen 23,02 roku (ČSÚ, 2011). Při analýze souboru byly domácnosti nejprve rozděleny do příjmových decilů podle výše hrubého ročního příjmu muže, ke kterým byly analogicky dopočítány hrubé roční příjmy žen žijících ve stejné domácnosti. Poté byl soubor domácností rozdělen do příjmových decilů podle hrubých ročních příjmů žen, k nimž jsou uvedeny příjmy jejich manželů. Rodinný stav byl uvažován: muž/žena žijící v manželském svazku a muž/žena žijící v manželském svazku, jejichž manželství bylo rozvedeno do doby přiznání důchodu a již zůstali svobodní. Příjmové skupiny byly stanoveny zvlášť pro →

muže a ženy na základě decilového rozdělení vybraných domácností z výběrového šetření. Ty samé domácnosti byly jednou seřazeny dle výše příjmu muže a podruhé dle výše příjmu ženy, což umožnilo zkoumání dopadů na jednotlivé, příjmově odlišné skupiny mužů a žen. Pro všechny modelové jedince byly v dalším kroku vypočteny jejich příjmy ze součtu starobního a vdovského/vdoveckého důchodu podle současných pravidel a dvou nově formulovaných variant designu institutu vdovských a vdoveckých důchodů.

3. Makroekonomická analýza

Jako zdrojová data o výši příjmů byla uvažována stejně jako u mikroekonomické analýzy data získaná z výběrového šetření EU-SILC. Na základě těchto příjmů pak byly vypočítány odpovídající důchody, a to jak starobní, tak vdovské. Vždy jsme porovnávali stav současný se stavem, který reflektoval navrhované změny spočívající ve změně doby vyplácení pozůstalostních důchodů. Při výpočtech jsme dále vycházeli z počtu nově přiznaných vdovských (27 965) a vdoveckých (9 153) důchodů, celkových výdajů na vdovské (21,5 mld. Kč) a vdovecké (2,4 mld. Kč) a průměrné výše vdovských důchodů vyplácených sólo (6 989 Kč), vdovských důchodů vyplácených v kombinaci (2 748 Kč), vdoveckých důchodů vyplácených sólo (5 920 Kč) a vdoveckých důchodů vyplácených v kombinaci (1 658 Kč). Dále jsme brali v úvahu strukturu vyplácených vdoveckých/vdovských důchodů, kdy 91 % vdovských/vdoveckých důchodů je vyplácena ve vyšším věku (§ 50 odst. 2 bod e) zákona č. 155/1995 Sb.) – tyto důchody jsme modelově uvažovali ve výši vyplácené v souběhu se starobním důchodem, 1 % vdovských/vdoveckých důchodů je vypláceno 1 rok po úmrtí a 8 % vdovských/vdoveckých důchodů připadá na důchody vyplácené dlouhodobě z důvodu péče o závislou osobu či z důvodu invalidity poživitele.

Varianta A: Postup při výpočtu celkových výdajů na vdovské/vdovecké důchody byl následující. Uvažovali jsme celkový počet oprávněných příjem-

ců vdovských/vdoveckých důchodů – tedy počet současných poživatelů daných důchodů plus hypotetický počet potenciálních rozvedených „vdov a vdovců“, rozdělených dle věkových skupin pro ženy 60 a více let a pro muže 62 a více let. Tento počet pojištěnců s oprávněním na vdovský/vdovecký důchod jsme rozdělili dle pohlaví a věku a dle v této variantě uvažovaného postupu stanovení výše vdovského/vdoveckého důchodu pak následně vypočítali průměrný vdovský a průměrný vdovecký důchod v členění dle způsobu výplaty – sólo či v kombinaci. Způsob výpočtu vycházel z průměrné doby trvání manželství vypočtené z dat získaných z populačního vývoje obyvatel ČR v roce 2011, která činila 33,4 roku. Tato doba se vydělila průměrnou dobou pojištění, v případě vdovských důchodů se použila průměrná doba pojištění mužů (44 let) a v případě vdoveckých důchodů se použila průměrná doba pojištění žen (40 let). Vynásobením takto přepočtené průměrné výše vdovských a vdoveckých důchodů počtem příjemců pak představuje celkové výdaje na vdovské/vdovecké důchody.

Varianta B: Již z definice varianty je zřejmé, že úspory bude dosaženo pouze u vdovských/vdoveckých důchodů vyplácených ve vyšším věku. Zatímco podle dosud platné legislativy přísluší vdovské důchody vyplácené ve vyšším věku (zjednodušeně bereme v úvahu vyplácené vdovské důchody v kombinaci se starobním důchodem) 539 347 vdovám, dle nového návrhu by to bylo pouze 27 965 vdovám. Rozdíl představuje počet vdov, kterým by vdovské důchody již nebyly po skončení jednoleté lhůty nadále vypláceny. Počet vdovců, kterým v současné době náleží vdovecký důchod ve vyšším věku, je 89 051, podle nové úpravy by to pak bylo pouze 9 153 vdovcům. Násobením průměrné dávky počty zaniklých nároků byl následně kvantifikován dopad varianty do bilance důchodového systému.

4. Výsledky a diskuse

4.1 Nastavení institutu

Výsledky mezinárodního srovnání ukázaly, že bismarckovské země a většina transformačních států střední a východní Evropy při snaze modernizovat institut pozůstalostních důchodů nejprve zavedla vedle vdovských důchodů i vdovecký důchod s cílem dosáhnout genderově vyrovnaného designu institutu. Poté na rozdíl od České republiky většina těchto států dále pokračovala v rozšiřování okruhu osob s nárokem na vdovské/vdovecké důchody i na rozvedené manžele (Německo, Francie, Rakousko, Itálie) a na osoby, které s osobou zemřelou žily v partnerství odpovídajícím české úpravě registrovaného partnerství podle zákona č. 115/2006 Sb. Nejdále v trendu rozšiřování okruhu oprávněných osob dospěly země, které umožňují za určitých podmínek získat nárok na vdovský/vdovecký důchod i druhům a družkám, kteří žili se zemřelou osobou ve společné domácnosti v nesezdaném soužití (například Slovinsko). K získání dávky se takové osoby kvalifikují v případě, že se ze svazku narodilo dítě či alternativně, pokud soužití trvalo určitou minimální dobu před smrtí původce důchodových práv.

Země skandinávského typu sociálního zabezpečení se namísto rozšiřování okruhu oprávněných osob vydaly při modernizaci vdovských a vdoveckých důchodů cestou individualizace sociálních práv. Obecně lze konstatovat, že univerzální pokrytí všech rezidentů a relativní štědrost systému starobních důchodů v těchto zemích nenechává pro uplatnění vdovských a vdoveckých důchodů vyplácených ve stáří velký prostor. Tento argument vedl ke zrušení institutu v Dánsku a je předmětem dlouhodobé diskuse ve Finsku. Ve Švédsku došlo ke zrušení institutu vdovských důchodů v roce 1990 s odůvodněním, že zaměstnanost žen vzrostla natolik, že není důvod nadále odvozovat jejich důchodová práva od důchodových práv mužů (Palmer). Švédský příklad následovalo při zavedení NDC systému Lotyšsko. Ve státech

uplatňujících Beveridgeův model sociálního zabezpečení základní univerzální dávka ve stáří rovněž nedává prostor pro uplatnění dlouhodobých vdovských a vdoveckých důchodů v základním důchodovém schématu. V některých státech tohoto typu nalezneme namísto vdovských a vdoveckých důchodů institut manželských důchodů.

Formulace variant úpravy institutu vdovských/vdoveckých důchodů pro Českou republiku:

Varianta A: Většina evropských států na demografický vývoj reagovala rozšířením okruhu osob oprávněných k pozůstalostní dávce i na rozvedené manžele. Z tohoto důvodu se doporučuje zvážit rozšíření okruhu osob oprávněných k získání pozůstalostního důchodu i v České republice. Pokud uvažujeme o zohlednění života v rozvedeném manželství při stanovení nároku na vdovské a vdovecké důchody, je třeba si uvědomit, že by došlo ke značnému zvýšení počtu adresátů dávky, a s tím zhoršení bilance důchodového účtu. Řešení lze hledat například v modifikaci francouzské úpravy této problematiky. Ve Francii získává rozvedená osoba nárok jen na část vdovského/vdoveckého důchodu po bývalé/m manželce/manželovi. Tato část odpovídá poměru let strávených ve společném manželství a doby pojištění získané hypoteticky dopočítáním až do důchodového věku zemřelou osobou. Důchodový nárok je tak ve většině případů podstatně nižší, než by byl celý vdovský/vdovecký důchod – je dílčen. Při modifikaci takového přístupu, kdy by bylo možno zohlednit dobu trvání manželství u všech nároků na vdovský a vdovecký důchod. U takové varianty institutu vdovských a vdoveckých důchodů v podmínkách ČR by získávaly nově nárok na dávku i rozvedené osoby a výše každého nově vzniklého vdovského/vdoveckého důchodu by byla určena metodou rozdělení důchodových práv dle počtu let strávených v manželství.

Varianta B: Pokud by se Česká republika inspirovala přístupem Švédska, znamenalo by to zrušení dlouhodobého vdovského/vdoveckého důchodu vypláceného podle § 50 odst. 2 bodu e) zákona č. 155/1995 Sb. Tato varianta předpokládá zrušení

→ výplaty vdovského/vdoveckého důchodu vypláceného podle současné právní úpravy doživotně v případě, že pozůstalá osoba dosáhla alespoň věku o 4 roky nižšího, než činí důchodový věk muže stejného data narození, nebo důchodového věku, pokud je důchodový věk pozůstalé osoby nižší. To znamená, že každý přiznaný vdovský/vdovecký důchod všem osobám, které nepečují o nezaopátrané či zdravotně postižené dítě či o své závislé rodiče nebo závislé rodiče zemřelého partnera, nebo nejsou invalidními ve třetím stupni, by náležel pouze po dobu jednoho roku. Krátkodobé vdovské a vdovecké důchody vyplácené jeden rok po úmrtí manžela/manželky by zůstaly nedotčeny.

4.2 Mikroekonomická analýza

Z mikroekonomického pohledu se analýza zaměřuje na individuální výši vdovského/vdoveckého důchodu při realizaci varianty A a varianty B. Tabulky 1 a 2 ukazují situaci, pokud vycházíme z třídění datového souboru nejprve podle příjmů mužů (tabulka 1) a následně podle příjmů žen (tabulka 2). Obě tabulky ukazují pro muže a ženy v jednotlivých příjmových decilech modelovou výši kombinovaného starobního a vdovského/vdoveckého důchodu při stávajících pravidlech (sloupec „Důchod (komb.)“) a v následujících sloupcích demonstrují dopad varianty A na kombinovaný starobní a vdovský/vdovecký důchod na osoby žijící ve sňatku až do smrti protějšku a pro osoby rozvedené. Poslední sloupec demonstruje dopad

Tabulka č. 1 » Příjmy z důchodového systému (kombinace vdovského/vdoveckého a starobního důchodu) jednotlivých členů rodiny u hypotetických variant rodinného soužití a příjmových situací členů rodiny, seřazeno dle příjmů muže (v Kč)

	Muž					Žena				
	Stávající stav		Varianta A		Varianta B	Stávající stav		Varianta A		Varianta B
	Průměrný příjem	Důchod (komb.)	Dílení ženatí	Dílení rozvedení	Důchod	Průměrný příjem	Důchod (komb.)	Dílení vdané	Dílení rozvedené	Důchod
1. decil	8 118	9 522	8 879	8 282	7 685	14 577	11 018	10 470	10 075	9 679
2. decil	13 926	12 086	11 460	10 879	10 298	13 357	11 473	10 658	10 070	9 481
3. decil	17 113	12 703	12 060	11 463	10 866	14 569	11 811	10 938	10 308	9 677
4. decil	19 499	13 187	12 523	11 907	11 291	16 026	12 154	11 238	10 576	9 914
5. decil	22 005	13 674	12 996	12 367	11 737	17 045	12 430	11 468	10 773	10 078
6. decil	24 620	14 129	13 454	12 828	12 202	16 786	12 505	11 495	10 766	10 037
7. decil	27 352	14 620	13 944	13 316	12 689	16 887	12 643	11 583	10 818	10 053
8. decil	31 245	15 380	14 659	13 989	13 319	20 113	13 322	12 198	11 387	10 575
9. decil	36 871	16 090	15 367	14 696	14 024	20 235	13 519	12 323	11 459	10 595
10. decil	61 505	19 302	18 535	17 823	17 111	23 307	14 787	13 276	12 184	11 092

Pramen: ČSÚ (2011); vlastní výpočty

Tabulka č. 2 » Příjmy z důchodového systému (kombinace vdovského/vdoveckého a starobního důchodu) jednotlivých členů rodiny u hypotetických variant rodinného soužití a příjmových situací členů rodiny, seřazeno dle příjmů ženy (v Kč)

	Muž					Žena				
	Stávající stav		Varianta A		Varianta B	Stávající stav		Varianta A		Varianta B
	Průměrný příjem	Důchod (komb.)	Dílčení ženatí	Dílčení rozvedení	Důchod	Průměrný příjem	Důchod (komb.)	Dílčení vdané	Dílčení rozvedené	Důchod
1. decil	26 960	13 304	13 064	12 842	12 619	4 567	7 641	6 589	5 829	5 069
2. decil	26 960	13 304	13 064	12 842	12 619	4 567	7 641	6 589	5 829	5 069
3. decil	26 960	13 304	13 064	12 842	12 619	4 567	7 641	6 589	5 829	5 069
4. decil	22 293	13 193	12 701	12 245	11 788	9 372	10 315	9 347	8 649	7 950
5. decil	23 503	13 735	13 129	12 566	12 003	11 973	11 675	10 686	9 971	9 257
6. decil	24 090	13 934	13 295	12 701	12 108	14 293	12 078	11 077	10 355	9 633
7. decil	26 400	14 455	13 778	13 149	12 520	16 990	12 618	11 575	10 823	10 070
8. decil	29 014	15 045	14 324	13 655	12 985	20 086	13 235	12 145	11 358	10 571
9. decil	29 090	15 198	14 424	13 706	12 988	23 781	13 834	12 743	11 956	11 169
10. decil	35 181	16 389	15 487	14 649	13 812	34 021	15 507	14 332	13 484	12 636

Poznámka: V souboru se vyskytují domácnosti, kde jeden z členů domácnosti (většinou žena) má nulový příjem. Z tohoto důvodu nebylo možné stanovit při rozřazení domácností podle příjmů ženy horní mez prvního a druhého decilu (tato hranice byla u obou decilů nula a neexistovalo kritérium k rozřazení těchto domácností do prvních tří decilů). Z tohoto důvodu byly v případě srovnání domácností podle příjmů ženy první tři příjmové decily sloučeny v jeden kvantil, kde byl stanoven průměrný příjem pro tyto tři decily. V tabulce jsou proto údaje o příjmech v prvních třech decilech totožné.

Pramen: ČSÚ (2011); vlastní výpočty

realizace varianty B s jednotným dopadem na osoby nerozvedené a rozvedené.

Varianta A: Vdovský/vdovecký důchod je v této variantě závislý na celkové době strávené v manželství a na době úmrtí jednotlivých předchozích partnerů. Pro nerozvedené uvažujeme pouze trvání doby manželství v délce 36 let. Pro rozvedené uvažujeme trvání manželství v délce 12 let. Tato varianta by zavedla do systému vdovských/vdoveckých důchodů dílčení nároků, kdy by výše vdovského/vdoveckého důchodu odrážela dobu strávenou s jednotlivými partnery a výši jejich příjmů. Jak ukazují tabulky 1 a 2, vede to ke snížení průměrného důchodu u modelových kategorií je-

dinců žijících v okamžiku úmrtí partnera v manželství do 15 % u žen a do 7 % u mužů. Oproti současnému stavu by důchodové právo na vdovský/vdovecký důchod vznikalo i rozvedeným osobám a jejich příjem ve stáří by se tedy zvýšil. Navýšení o 10 % a více lze vidět u žen ve čtyřech prvních decilech. Tato varianta by též v zásadě eliminovala v současnosti existující možnost „spekulativních“ sňatků za účelem získání „plného“ vdovského/vdoveckého důchodu po velmi krátké době společného soužití.

Varianta B: Zrušení vdovských/vdoveckých důchodů vyplácených dlouhodobě ve vyšším věku (§ 50 odst. 2 bod e) zákona č. 155/1995 Sb.) by

- znamenalo pokles příjmů o 34 % po smrti manžela zejména u ovdovělých žen z nejnižších tří příjmových decilů. Pro ženy z pěti prvních decilů a pro muže z prvního decilu by tato varianta přinesla pokles příjmů po smrti manžela o 20 % a více.

4.3 Makroekonomická analýza

Varianta A: Jak ukazuje tabulka 3, při určení výše vdovského/vdoveckého důchodu metodou dílení důchodových práv dle počtu let strávených v manželství by celkové výdaje na vdovské/vdovecké důchody činily 24 295 milionů Kč, což je o 1,3 miliardy Kč více než za současného stavu. Výsledek ukazuje, že převážil efekt zvýšení počtu poživatelů těchto důchodů, který celkové náklady navyšo-

val, nad efektem změny metody výpočtu vdovských/vdoveckých důchodů, který celkové náklady snižoval.

Varianta B by na makroúrovni znamenala úsporu spočívající ve snížených výdajích na vdovské/vdovecké důchody vyplácené ve vyšším věku (§ 50 odst. 2 bod e) zákona č. 155/1995 Sb.), které by se vyplácely pouze jeden rok. Tabulka 4 ukazuje současné výdaje na vdovské/vdovecké důchody rozčleněné dle druhu důchodu, výdaje na vdovské/vdovecké důchody při navrhované úpravě a výši celkové úspory, která by byla realizována. Ta dosahuje 20,6 miliardy Kč, což představuje 86 % výdajů na vdovské a vdovecké důchody a cca 9 % celkových výdajů důchodového systému.

Tabulka č. 3 » Počet a výše vdovských/vdoveckých důchodů a celkové výdaje na vdovské/vdovecké důchody

	Počet, současný stav	Počet, nový stav	Výše důchodu, současný stav (v Kč)	Výše důchodu, nový stav (v Kč)	Výdaje celkem, současný stav (v mil. Kč)	Výdaje celkem, nový stav (v mil. Kč)
Vdovský sólo	35 250	35 250	6 989	5 305	2 956	2 244
Vdovský komb.	539 347	798 403	2 748	2 086	17 786	19 985
Vdovecký sólo	6 881	6 881	5 920	4 943	489	408
Vdovecký komb.	89 051	99 748	1 658	1 384	1 772	1 657
Celkem					23 002	24 295

Pramen: ČSÚ (2011); vlastní výpočty

Tabulka č. 4 » Výdaje na vdovské/vdovecké důchody a úspora (v tis. Kč)

		Ve vyšším věku	1 rok po smrti	Péče + invalidita
Současný stav	výdaje na vdovské	19 549 796	214 833	1 718 663
	výdaje na vdovecké	2 170 420	23 851	190 806
Nový stav	výdaje na vdovské	922 174	214 833	1 718 663
	výdaje na vdovecké	182 108	23 851	190 806
Úspora	výdaje na vdovské	18 627 622	0	0
	výdaje na vdovecké	1 988 312	0	0
	celkem	20 615 934	0	0

Pramen: ČSÚ (2011); vlastní výpočty

5. Závěry

Česká republika by měla na základě demografických, sociálních a ekonomických změn následovat vyspělé západoevropské státy a podle jejich vzoru přehodnotit současnou podobu institutu vdovských a vdoveckých důchodů. Komparativní analýza přístupů evropských států k této problematice ukázala, že v zásadě se nabízí dvě cesty modernizace tohoto institutu:

1. Následovat většinu evropských států, které na demografický vývoj reagovaly rozšířením okruhu osob oprávněných k vdovskému/vdoveckému důchodu o rozvedené manžele a partnery stejného pohlaví. Následovat některé státy umožňující získat dávku i nesezdaným osobám žijícím se zemřelou osobou ve společné domácnosti se nedoporučuje. Modelově analyzovaná varianta řešení vychází z dílčení nároků na vdovský/vdovecký důchod ve Francii a je jeho modifikací. Výše vdovského/vdoveckého důchodu by závisela na poměru trvání doby manželství a celkové doby pojištění, tudíž tato varianta předpokládá rozdělení vdovských/vdoveckých důchodů pro všechny – 100 % současného vdovského/vdoveckého důchodu by oprávněným pozůstalým partnerům náleželo, pokud by doba trvání všech manželství zemřelého byla minimálně stejná jako doba pojištění zemřelého. V ostatních případech by pozůstalí partneři měli důchodová práva na výši vdovského/vdoveckého důchodu v poměrné výši, vyjádřené počtem let strávených se zemřelým partnerem v manželství během jeho účasti na důchodovém pojištění k počtu celkových let pojištění zemřelého.

Mikroekonomické dopady této varianty by negativně dopadly na ovdovělé ženy z prvních tří příjmových decilů. Součet jejich starobního a vdovského důchodu (kombinovaný důchod) by poklesl v průměru o 15 %. Ostatním ovdovělým ženám by poklesl kombinovaný důchod o méně než 10 %. U ovdovělých mužů by dopa-

dy varianty byly podstatně menší. Oproti současnému stavu by důchodové právo na vdovský/vdovecký důchod vznikalo i rozvedeným osobám. Navýšení o více než 10 % důchodových příjmů by toto řešení přineslo u rozvedených žen v prvních čtyřech příjmových decilech. Makroekonomická analýza ukázala, že uplatněním varianty by vzrostly celkové výdaje na vdovské/vdovecké důchody o 28 %. To představuje cca 0,7 % celkových výdajů důchodového systému. Převážil by tak efekt zvýšení počtu poživatelů těchto důchodů, který celkové náklady navyšuje nad efektem změny metody výpočtu vdovských/vdoveckých důchodů, který celkové náklady snižoval. Došlo by k rozšíření okruhu oprávněných osob, které by měly nárok na vdovský/vdovecký důchod, zároveň by ale průměrná výše těchto důchodů byla nižší, nežli v současném stavu, neboť s ohledem na vývoj sňatečnosti je průměrná doba strávená v manželství nižší, než doba pojištění.

2. Následovat skandinávskou cestu a přistoupit ke zrušení dlouhodobých vdovských/vdoveckých důchodů vyplácených ve vyšším věku podle § 50 odst. 2 bodu e) zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění bez náhrady. Mikroekonomická analýza ukázala, že taková varianta by pro ovdovělé osoby z prvních pěti decilů znamenala snížení příjmů z důchodového systému o 20 % či ještě více. Pro ovdovělé ženy by to dokonce znamenalo snížení příjmů ze systému o 34 %. U mužů lze takto dramatické dopady sledovat u prvního příjmového decilu. Z provedených propočtů makroekonomických dopadů „švédské“ varianty vyplývá, že zrušením dlouhodobých dávek vdovských/vdoveckých důchodů (vdovské/vdovecké důchody vyplácené ve vyšším věku, § 50 odst. 2 bod e) zákona č. 155/1995 Sb.) by došlo k roční úspoře důchodového systému ve výši 90 % výdajů na vdovské/vdovecké důchody. To představuje úsporu 9 % celkových výdajů důchodového systému. V souladu s filozofií skandinávského typu so-

ciálního zabezpečení by tyto prostředky bylo logické nasměrovat například do garance univerzálně platné minimální výše starobního

důchodu či do navýšení základní výměry důchodu.

Země skandinávského typu sociálního zabezpečení se namísto rozšiřování okruhu oprávněných osob vydaly při modernizaci vdovských a vdoveckých důchodů cestou individualizace sociálních práv. Obecně lze konstatovat, že univerzální pokrytí všech rezidentů a relativní štedrost systému starobních důchodů v těchto zemích nenechává pro uplatnění vdovských a vdoveckých důchodů uplatněných ve stáří velký prostor.

LITERATURA A PRAMENY

1. ČSÚ (2011 a): *Životní podmínky 2011*. Český statistický úřad
2. ČSÚ (2011 b): *Demografická ročenka 2011*. Český statistický úřad. [online] [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4019-12>
3. ČSÚ (2011 c): *Vývoj obyvatelstva ČR*. Český statistický úřad. [online] [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/p/4007-12>
4. ESPING-ANDERSEN, G. (1990): *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton University Press
5. JAMES, E. (2009): *Rethinking Survivor Benefits*. [online] [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: http://www.mpsv.cz/files/clanky/8729/Survivor_Benefit_-_E_James_0928.pdf
6. KERSCHEN, N. (2010): What Do We Mean by "Individualisation of Social Rights"? *Polityka Społeczna*, No. 1, pp. 3–4
7. KREBS, V. (2010): *Sociální politika*. Praha: Wolters Kluwer
8. MEYER, T. (1998): Retrenchment, Reproduction, Modernization: Pension Politics and the Decline of the German Breadwinner Model. *Journal of European Social Policy*, Vol. 8, No. 3, pp. 195–211
9. MÄÄTTÄNEN, N. (2014): The welfare effects of the Finnish survivors' pension scheme. *Nordic Journal of Political Economy*, Vol. 39
10. MISSOC DATABASE (2014): *Comparative Tables*. [online] [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://www.missoc.org/MISSOC/INFORMATIONBASE/COMPARATIVETABLES/MISSOCDATABASE/comparativeTableSearch.jsp>
11. PALMER, E. (2002): *Swedish Pension Reform: How Did It Evolve, and What Does It Mean for the Future?* University of Chicago Press
12. WERDING, M. (2005): *Survivor Benefits and the Gender Tax Gap in Public Pension Schemes: Observations from Germany*. [online] [cit. 2015-05-15]. Dostupné z: <http://poseidon01.ssrn.com/delivery.php?ID=287114112074118083081091069088024028127035061037007087028125076125101068075087110105101029122061103047118064112001000064016044049070016020100117122105010029074022046091113080064112089000104120105027030116069094019082031114004127027011078002074&EXT=pdf&TYPE=2>

KLÍČOVÁ SLOVA

modernizace důchodů, pozůstalostní důchody, penzijní reforma

Institution of long-term widow and widower pensions in a comparative perspective**ABSTRACT**

Contemporary design of the widow and widower pensions in the Czech Republic does not reflect modern social conditions. Adjustments of the institute conducted did not respond to changes in employment rate of women, divorce rate and marriage rate during the last few decades. Hence the article identifies trends in European pension politics with respect to this area and brings suggestions for the reform of the institute. Author specifies possible reform of the Czech widow and widower pensions and brings both: microeconomic and macroeconomic quantification of effects of such reforms.

KEYWORDS

modernization of pensions, survivor pensions, pension reform

JEL CLASSIFICATION

G22, H55, J26

x

Migrace nejen jako bezpečnostní problém

► prof. PhDr. Hana Vykopalová, CSc. » NEWTON College, a.s.

* 1. Úvod

Jednou z nejvíce diskutovaných otázek v současnosti je bezesporu migrace. Historie a historické události nasvědčují, že pohyb obyvatel byl přirozenou součástí vývoje lidstva ať již v souvislosti s vývojem řemesel nebo související se zemědělskou výrobou, na druhé straně i válečné události a politické změny související se změnami hranic, byly další přirozenou příčinou migračních vln. I v relativně ustálených evropských poměrech lze na trhu práce v rámci společenství EU vysledovat nerovnosti, které jsou příčinou migrace především z důvodů ekonomických a sociálních.

2. Historické aspekty migrace

Problematika migrace je úzce spojená s existencí lidstva od samého prvopočátku. Někteří badatelé dokládají, že z kvantitativního hlediska současný pohyb osob nijak nepředstihuje míru migrace obvyklou v jiných dobách modernity (Jorda, Düvell 2003, 65). Změnila se ale povaha migrace a její vnímání současnou společností (Baršová, Barša 2005, 7). Z pohledu historie lze migraci chápat jako součást rozvoje civilizace a přirozeného společenského vývoje. Již od středověku je známa tradice putujících tovaryšů, kteří byli vysíláni do významných řemeslnických center na vyučenou,

včetně náboru zručných cizích řemeslníků (např. italských kameníků, německých truhlářů aj.), je známa migrace sezonních dělníků vázaná na období zemědělského roku. Rozvoj a expanze velkých evropských měst v 17. a 18. stol. byla podpořena jednorázovými a cyklickými migracemi, např. Amsterdam a okolí, jehož rozvoj byl v 17. stol. posilován přílivy židovských uprchlíků ze Španělska a Portugalska, protestantských uprchlíků z Antverp nebo Francie, pracovních migrantů z Německa, kteří pracovali na stavbách kanálů, v přístavech, živil se zemědělstvím, podomním obchodem a cihlářstvím (Sassen 1996, 24, Bade 2004, 27–37, Yovel 1989, 40–42, Baršová, Barša 2005, 83). Od konce 17. stol. naopak Evropa vnímala imigraci jako pozitivní fenomén, který zvyšoval ekonomické zdroje a tím i hospodářskou a vojenskou sílu státu (Baršová, Barša 2005, 83). Následný rozvoj industrializace, rozvoj kapitalistických trhů a nerovnoměrný hospodářský rozvoj vedl k rozvoji cyklické a řetězové migrace, postavené zejména na již vybudovaných sociálních sítích. Napoleonské války, politické změny a změny v hospodářském rozvoji v Evropě byly příčinou přesunů obyvatelstva jednak mezi jednotlivými zeměmi, ale i do zámoří. Během první světové války opustilo Evropu více než 50 mil. osob, ve 40. letech 19. stol. každoročně emigrovalo 200 000–300 000 lidí, mezi lety 1840 a 1900 emigrovalo více než 26 mil., v letech

1900–1914 více než 24 mil. lidí, ponejvíce do Severní Ameriky, do Jižní Ameriky, do Austrálie a na Nový Zéland (Sassen 1996, 58, Baršová, Barša 2005, 85).

Česká republika prošla ve vztahu k migraci specifickým vývojem. Z původně vystěhovalecké země, kterou byla až do počátku 90. let 20. století, byla určitou dobu zemí tranzitní, až dospěla do fáze přistěhovalecké, ve které se do jisté míry nachází v současné době, včetně země tranzitní. V roce 2008, v souvislosti s ekonomickou krizí, se růst počtu přistěhovalců zastavil a od té doby se počet cizinců na území České republiky významně nemění (Vašát, Bernard 2015, 204).

Nyní míří migranti do hustě obydlených zemí s vyspělou ekonomikou. Cílem mnohých z nich není vrátit se po určité době s vydělanými penězi domů, často ani nechťejí splynout s hostitelskou společností, ale „roste počet těch, kteří se ani nevracejí, ani neasimilují, a zabydlují se ve třetím prostoru transnacionálních sítí, a z emigrantů a imigrantů se stávají transmigranti“ (Baršová, Barša 2005, 8). Současná migrační vlna ze zemí islámského státu a dalších válečných zemí je založena na tranzitu a diverzifikaci aktivit s preferencí prvků ekonomických a sociálních.

3. Obraz imigrace v České republice

Nejpočetnější cizineckou minoritu tvoří v současnosti v České republice Ukrajinci. Dle Českého statistického úřadu se jich na území ČR zdržuje 104 156 (ČSÚ k 31. 12. 2014). Tradičně se koncentrují do velkých měst a jsou zaměstnávání převážně v manuálních profesích. Na rozdíl od prvních generací migrantů se řada aspektů jejich migrace změnila. Vedle původní cirkulační migrační strategie je stále více registrován zájem o usazení v ČR, i když se tento počet vzhledem k předchozímu období poněkud snížil (Vašát, Bernard 2015, 200).

Imigrace Ukrajinců má významné historické kořeny sahající až do 16. a 17. století spojené s pracovní migrací a jako důsledek změn státoprávního uspořádání v tehdejším Rakousku-Uhersku (Leontiyeva 2006, 32). Po válkami vynucených migracích v letech 1914–1918 a 1945 následovaly migrace na začátku 20. století označované jako politické, vznikající v důsledku neúspěšného ukrajinského boje za nezávislost (Zilynsky 2002, 32–37).

Další nejvíce početnou cizineckou minoritu v ČR tvoří v pořadí Slováci, dále Vietnamci, Rusové a Poláci (ČSÚ k 31. 12. 2014). Vietnamská imigrace je z tohoto pohledu vnímána komplikovaněji. Jedná se z větší části o rodinnou migraci (Leontiyeva 2012, Janská, Průšvicová, Čermák 2011), často s předpokladem dočasnosti, který se ale postupně může odsouvat a měnit, zejména v souvislosti s negativním postojem dětí imigrantů k návratu zpět do Vietnamu (Hofírek, Nekorjak 2009). Dnes v ČR již žije druhá generace původních migrantů z Vietnamu s poměrně stabilními prvky integrace do majoritní společnosti.

Slováci dlouhodobě vedou tabulky cizinců zaměstnaných v Česku, což je dáno především historicky (společný stát), jazyková blízkost a přetrvávající sociální vazby a funkční sociální sítě. Dalším důvodem může být i vysoká nezaměstnanost, v současné době je na Slovensku asi 13procentní nezaměstnanost, jedna z nejvyšších v Evropské unii.¹

K březnu letošního roku v ČR pracovalo a podnikalo 122 255 lidí ze Slovenska. Pořadí profesí, které v Česku nejčastěji vykonávají Slováci, vedou řemeslníci, kvalifikovaní výrobci a opraváři. Za nimi následují nekvalifikovaní pracovníci, obsluha strojů a zařízení. Uplatnění v České republice hledají rovněž technici, zdravotníci a pedagogičtí pracovníci.²

V současné době žije v ČR 465 000 cizinců (včetně trvalých a dlouhodobých pobytů), jejichž

¹ <http://finance.idnes.cz/>

² <http://finance.idnes.cz/>

→ počet se za posledních 20 let ztrojnásobil a dnes tvoří 4,1 % z celkové populace. Ve skutečnosti však v těchto statistikách nejsou zahrnuti občané třetích zemí bez oprávnění k pobytu a další euroobčané, kteří se rozhodli se nezaregistrovat. Statistické údaje, které poskytují zejména úřady práce, hovoří o zvyšujícím se počtu osob s nelegálním pobytem a vyšším počtu cizinců, než uvádějí jiné oficiální statistiky.

Vliv na migraci a celkovou integraci cizinců má i legislativa, zejména zákon o zaměstnanosti č. 435/2004 Sb., novela tohoto zákona č. 436/2004 Sb. a další připravovaná novela s platností v roce 2016, umožňující zakládání agentur, jež mohou zprostředkovat práci za úplatu (Čížinský 2009).

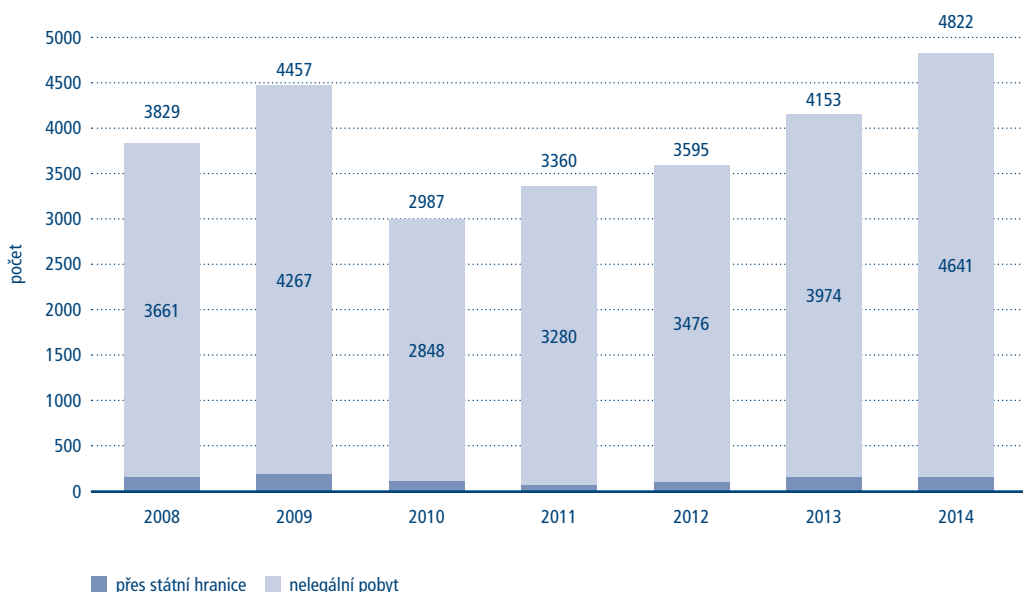
Migrační politiky jako opatření k prosazení určitého chování migrujících osob na území států, jejichž nejsou občany, a regulující pohyby osob přes hranice jsou velmi různorodé a v podstatě každá země má své vlastní migrační politiky. Proces za-

čleňování migrantů do hostitelské společnosti je cílem integračních politik zaměřených na specifické potřeby (jazykové, kulturní, institucionální atd.) s cílem dosažení optimální adaptace a získání odpovídajících sociálních kompetencí. Přesto je proces imigrace zpravidla provázen sociálním sestupem a devalvací sociálního statusu migrujících osob, doprovázený interakční distancí (Faltýn 2004, 108).

Pravidla integrační politiky a imigrační politiky by měly patřit mezi nejvýznamnější dokumenty pro přijetí a adaptaci v hostitelské společnosti. Z pohledu historie jsou v západní Evropě rozlišovány tři modely integrace:

- eticko-exkluzivistický model podmíněný potřebami trhu práce, pobyt pracovníků je chápán jako dočasný (Německo);
- asimilační model, nutnost asimilace dominantních kulturních vzorců jako projev stálé adaptace (Francie);

Graf č. 1 » Nelegální migrace cizinců v České republice v letech 2008–2014

Pramen: https://www.czso.cz/csu/cizinci/1-ciz_zahranici

- model pluralistický (multikulturní), imigrace chápána jako trvalá, ale kulturně odlišná (Velká Británie) (Baršová, Barša 2005, 36).

Generačně budované sítě sociální podpory združující tři základní sféry podpory – sociální, ekonomickou a emocionální (Schweizer, Schnegg, Berzborn 1998) – jsou významným předpokladem integrace jako „procesu, při němž se imigranti a jejich potomci přizpůsobují svému okolí, a to v několika dimenzích – kulturní, sociální, ekonomické a politické –, zároveň se při něm většinová společnost přizpůsobuje či mění v reakci na imigraci“ (Ellis, Almgren 2009, 1064). Tato definice zahrnuje oba hlavní rysy procesu integrace: důraz na postupné zmenšování rozdílů mezi komunitami imigrantů a většinovou společností a multidimenzionalitu tohoto procesu (Vašát, Bernard 2015, 202).

4. Migrace jako aktuální společenský problém trhu práce

Migrace jako celospolečenský jev mající hluboké historické kořeny má i dnes celou řadu aktuálních aspektů, mezi něž lze zahrnout

- mezinárodní politiku a obchodní vztahy,
- pracovní trh,
- sociální politiku,
- pracovněprávní podmínky, včetně otázek diskriminace a korupce na úrovni zaměstnavatelů.

Poměrně dlouhodobý migrační trend lze zaznamenat v posledních letech i na úrovni evropských zemí, zejména v rámci zemí EU. Jedná se především o pracovní migrace do ekonomicky vyspělejších zemí. V této souvislosti sehrává významnou roli zejména nesoulad mezi získaným vzděláním a vykonávanou prací, v literatuře označovaný termínem „překvalifikace“, kdy pracovník vykonává práce, pro které jsou odborné požadavky nižší než ty, kterými jedinec disponuje. Kvalifikace imigrantů je zpravidla posuzována ve srovnání s majoritní společností a „větší výskyt překvalifikovanosti mezi imigranty může vypovídat o jejich znevýhodnění na trhu práce“ (Leontijeva, Pokorná 2014, 5).

Nesoulad mezi vzděláním a vykonávanou prací je často vysvětlován genderovými nerovnostmi, nedostatkem pracovních zkušeností a nedostatkem jazykových znalostí (Leuven, Oosterbeek 2011, Dustmann, Glitz 2011). Významnou roli sehrává i „nejistý legální status imigranta a nedostatek sociálních vazeb v cílové zemi. Právní status imigrantů na samotném začátku pobytu je často spojený s omezenou mobilitou na trhu práce a také s omezenou možností prosazovat svá pracovní práva a nárokovat sociální podporu, pomoc v nezaměstnanosti či rekvalifikaci. Nedostatek sociálních vazeb v majoritní populaci je často kompenzován zapojením se do tzv. etnické ekonomiky, což sice může mít pozitivní dopad na obecnou zaměstnanost, ale zároveň může u kvalifikovaných imigrantů vést k většímu riziku překvalifikovanosti. Etnické ekonomiky jsou často orientovány na nízko kvalifikované pozice a souvisí se segregací na trhu práce“ (Leontijeva, Pokorná 2014, Damm 2009).

Prostřednictvím směrnice EU o vzájemném uznávání a sjednocování požadavků na odborné kvalifikace Evropská unie usiluje o hlubší integraci národních trhů práce společně s usnadněním geografické a profesní mobility. Studie OECD ukazují, že mobilita pracovních sil je klíčovým faktorem produktivity, což zvyšuje ekonomický růst, vyrovnává poptávku po pracovních silách mezi členskými státy a celkově snižuje rozdíly v cenách práce. Dalším krokem je modernizace profesní regulace, která může zlepšit fungování celého systému. Kromě obecných zásad vzájemného uznávání dosažených kvalifikací mezi členskými státy, mají některé státy stanoveny speciální požadavky pro výkon určitých povolání, která jsou označována jako regulovaná. Bez splnění požadavků regulovaného povolání nemůže osoba toto povolání vykonávat (např. stupeň a obor vzdělání, praxe, bezúhonnost, zdravotní způsobilost atd.). Každý stát má svůj vlastní seznam regulovaných povolání, jejich počty se mohou v různých zemích významně lišit. Cílem EU je tento systém sjednotit a zjednodušit. Členské státy měly do 18. ledna 2016 zpracovat a předložit své akční plány pro stanovení postupů

a kroků směřujících ke zlepšení profesionálního přístupu k odstranění nebo zjednodušení zbytečné nebo nepřiměřené regulace povolání. Důležitým novým prvkem revidované směrnice je zavedení evropského profesního průkazu, známého pod názvem Europass, což by mělo být rychlým procesem vzájemného uznávání kvalifikace a vzdělání, který by měl celkově zjednodušit a zrychlit všechny administrativní postupy.³

5. Závěr

Migrace je důsledkem celé řady civilizačních událostí, má svoje negativní i pozitivní aspekty a je

vnímána v různých dimenzích. Zásadní význam na imigraci a integraci mají migrační politiky a integrační politiky, které jsou v různých zemích vzájemně odlišné, což v řadě případů integrační proces komplikuje. Migrace a migrační vlny jsou spojeny i aspekty politickými, ekonomickými a sociálními. Migrace v rámci zemí EU v souvislosti se snahou o jednotný trh nastoluje řešení celé řady otázek spojených se vzděláváním a vzájemným uznáváním kvalifikace, týkajících se otázek sjednocení sociální politiky, antidiskriminace na trhu práce apod. To vše by mělo podstatně zlepšit právní status migrantů a sjednotit podmínky na trhu práce.⁴

Prostřednictvím směrnice EU o vzájemném uznávání a sjednocování požadavků na odborné kvalifikace Evropská unie usiluje o hlubší integraci národních trhů práce společně s usnadněním geografické a profesní mobility. Studie OECD ukazují, že mobilita pracovních sil je klíčovým faktorem produktivity, což zvyšuje ekonomický růst, vyrovnává poptávku po pracovních silách mezi členskými státy a celkově snižuje rozdíly v cenách práce.

LITERATURA A PRAMENY

- [1] BADE, K. (2004): *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny
- [2] BARŠOVÁ, A., BARŠA, P. (2005): *Přistěhovalectví a liberální stát*. Brno: Mezinárodní politologický ústav
- [3] BUŠTÍKOVÁ, L. (1999): Analýza sociálních sítí. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 35(2), s. 193–206
- [4] CERTEAU, M. de (1988): *The Practice of Everyday Life*. London: University of California Press
- [5] ČERMÁK, Z., JANSKÁ, E. (2011): Rozmístění a migrace cizinců jako součást sociálněgeografické diferenciace Česka. *Geografie*, 116(4), s. 422–439
- [6] ČIŽINSKÝ, P. (2009): *Analýza vzniku a působení zprostředkovatelských agentur*. Migraceonline.cz. Dostupné z: <http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=2192196>
- [7] DAMM, A. (2009): Ethnic Enclaves and Immigrant Labor Market Outcomes: Quasi-Experimental Evidence. *Journal of Labor Economics*, 27(2), pp. 281–314
- [8] DRBOHLAV, D., JANSKÁ, E., ŠELEPOVÁ, P. (2001): Ukrajinská komunita v České republice. In: ŠÍŠKOVÁ, T. (ed.): *Menšiny a migranti v České republice*. Praha: Portál, s. 89–97
- [9] DUSTMANN, C., GLITZ, A. (2011): Migration and Education. In: HANUSHEK, E., MACHIN, S., WOESSMANN, L. (eds.): *Handbook of the Economics of Education*. Elsevier, pp. 327–439

³ http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/regulated_professions_20151126.pdf

⁴ <https://www.euroskop.cz/619/sekce/uznavani-kvalifikaci/>

- [10] ELLIS, M., ALMGREN, G. (2009): Local Contexts of Immigrant and Second-Generation Integration in the United States. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35(7), pp. 1059–1076. Dostupné z: <http://dx.doi.org/10.1080/13691830903006119>
- [11] EUROSTAT (2011): *Indicators of Immigrant Integration. A Pilot Study*. Eurostat, European Commission. Dostupné z: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-11-009/EN/KS-RA-11-009-EN.PDF
- [12] FALTÝN, J. (2004): *Multikulturní andragogika*. Praha: Univerzita Karlova v Praze
- [13] HOFÍREK, O., NEKORJAK, M. (2009): Vietnamští imigranti v českých velkoměstech – integrace přistěhovalců z Vietnamu. In: RAKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R.: *Sociální integrace přistěhovalců v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 161–197
- [14] <https://www.czso.cz/csu/cizinci>
- [15] http://finance.idnes.cz/slovaku-v-cesku-pracuje-pres-sto-tisic-maji-tu-vyssi-platy-pam-/podnikani.aspx?c=A110531_1594427_podnikani_hru
- [16] http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/2015/regulated_professions_20151126.pdf
- [17] CHISWICK, B. R., MILLER, P. W. (2009): The international transferability of immigrants' human capital. *Economics of Education Review*, 28(8), pp. 162–169
- [18] JANSKÁ, E., PRŮŠVICOVÁ, A., ČERMÁK, Z. (2011): Možnosti výzkumu integrace dětí Vietnamců v Česku: příklad základní školy Praha-Kunratice. *Geografie*, 116(4), s. 480–496
- [19] JORDAN, B., DÜVELL, F. (2003): *Migration: The Boundaries of Equality and Justice*. Cambridge: Polity Press
- [20] LEONTIYEVA, Y. (2006): Ukrajinská menšina a migranti v ČR. In: LEONTIYEVA, Y. (ed.): *Menšinová problematika v ČR: komunitní život a reprezentace kolektivních zájmů (Slováci, Ukrajinci, Vietnamci a Romové)*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, s. 32–44, ISBN 80-7330-098-2
- [21] LEONTIYEVA, Y. (2011): Imigranti v ČR – žádání a nechtění. Současné migrační a integrační politiky v ČR. In: RAKOCZYOVÁ, M., TRBOLA, R. (eds.): *Institucionální podmínky sociální integrace cizinců v ČR I*. Brno: Barrister & Principal, s. 13–36
- [22] LEONTIYEVA, Y. (2012): *Rodinná situace migrantů ze zemí mimo EU, jejich úroveň vzdělání a jejich příjmy v ČR*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i. [online] [cit. 21. 8. 2013]. Dostupné z: <http://www.soc.cas.cz/sites/default/files/soubory//140212163437e3ae8c6938e57206f29.pdf>
- [23] LEONTIYEVA, Y., POKORNÁ, A. (2014): *Faktory bránící využití kvalifikace imigrantů na trhu práce v ČR*. Praha: Multikulturní centrum
- [24] LEUVEN, E., OOSTERBEEK, H. (2011): Overeducation and mismatch in the labor market. In: HANUSHEK, E., MACHIN, S., WOESSMANN, L. (eds.): *Handbook of the Economics of Education*. Elsevier, pp. 283–326
- [25] MCCARTY, C. (2002): Structure in Personal Networks. *Journal of Social Structure*, 3(1). Dostupné z: <http://www.cmu.edu/joss/content/articles/volume3/McCarty.html>
- [26] RUBIN, J., RENDALL, M. S., RABINOVICH, L. et al. (2008): *Migrant women in the European labour force*. Santa Monica: RAND Corporation. Dostupné z: <http://www.rand.org/>
- [27] SASSEN, S. (1996): *Migranten, Siedler, Flüchtlinge. Von der Massenauswanderung zur Festung Europa (Aus dem Amerikanischen von Irmgard Hölscher)*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag
- [28] SCHWEIZER, T., SCHNEGG, M., BERZBORN, S. (1998): Personal Networks and Social Support in a Multiethnic Community of Southern California. *Social Networks*, 20, pp. 1–21
- [29] VAŠÁT, P., BERNARD, J. (2015): *Formování komunit, nebo sociální integrace? Analýza personálních sítí ukrajinských imigrantů v Plzni*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

- [30] VERDUGO, R. R., VERDUGO, N. B. (1989): The Impact of Surplus Schooling on Earnings: Some Corroboration or Rumberger's Findings. *Journal of Human Resources*, 24(4), pp. 629–643
- [31] WASSERMAN, S., FAUST, K. (1998): *Social Network Analysis. Methods and Applications*. Cambridge: Cambridge University Press
- [32] YOVEL, Y. (1989): *Spinoza and Other Heretics. The Marrano of Reason*. Princeton: Princeton University Press
- [33] ZILYNSKY, B. (2002): *Ukrajinci v Čechách a na Moravě: stručný nástin dějin*. Praha: Sdružení Čechů z Volyně a jejich přátel, ISBN 80-903164-1-7

KLÍČOVÁ SLOVA

migrace, imigrace, pracovní migrace, integrace, modely integrace, sociální sítě, trh práce, vzdělání

Migration not only as a security problem

ABSTRACT

Migration from the perspective of historical development. The Czech Republic in relation to migration, past and present. Migration policy as a measure to promote the behaviour of migrants on the territory of the host nations. Immigration and integration. Current aspects of migration. Labour market and migration within the EU. A mismatch between education and employment. Regulated professions and action plans to eliminate excessive regulation of the profession. The significance of the introduction of a European professional card, Europass.

KEYWORDS

migration, immigration, labour migration, integration, integration models, social networks, labour market, education

JEL CLASSIFICATION

J15, J61

Karel Marx a jeho postoj k vybraným politickým přesahům idealismu

► PhDr. Ing. Martin Janíčko, Ph.D. » Bankovní institut vysoká škola¹

* Stať pojednává o pohledu Karla Marxe na některé aspekty německé idealistické filosofie, jež mají politické a společenské přesahy, se zaměřením na Georga Friedricha Hegela jakožto hlavního představitele spíše ne zcela sourodého směru. Marxovy námítky, přesněji řečeno jeho kritické postoje k této filosofii a názory na ni, se přirozeně nesou v duchu celé Marxovy teoretické koncepce, která v podstatě vznikla prostřednictvím jeho díla² a obecně lze tvrdit, že jsou pak také i její součástí (Marxova kritika tehdejšího stavu filosofie dala právě částečně i vzniknout jeho vlastnímu filosofickému učení). Marxovo učení je silně materialistické, ale je třeba také zejména pozorně sledovat proměnu „mladého Marxe“, zejména filosofa, ve „starého Marxe“, zejména ekonoma, píšícího Kapitál, která byla také jedním ze zásadních prvků jeho konečného rozchodu s hegelíánskou a potažmo

s celou německou idealistickou filosofií. V každém případě filosofové jako právě Hegel, Schelling, ale následně i Feuerbach³ a další poskytli Marxovi vynikající platformu pro rozvoj jeho myšlenek v relaci k idealismu, což právě u něj je zcela zásadní: celá řada Marxových myšlenek totiž právě bazíruje na vylučovací metodě a podle některých autorů jsou Marxovy myšlenky vytříbeny v první řadě vymezením se proti ostatním směrům. Zde je taktéž možno spatřit podobnost s Marxovým přístupem ke kapitalismu: vytvoření ideje komunismu je v podstatě podmíněno „odhalením“ zákonitostí kapitalistického systému a jeho fungování.⁴ Podstatu fungování samotného komunismu Marx nikdy přesněji neanalyzoval, a umožnil tak všemožným apoštolům, samozvaným vůdcům a aparátčíkům, aby si za tuto neznámou dosadili celou řadu zvláštních hodnot.

¹ Článek byl zpracován v rámci Vědeckého centra Bankovního institutu vysoké školy (BIVŠ). Autor by rád poděkoval PhDr. Mgr. Lukáši Kantorovi z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze za řadu cenných připomínek k textu, které jej umožnily prohloubit a zkvalitnit. E-mail: martin.janicko@moodys.com.

² A to i přesto, že se Marx nikdy přímo za zakladatele jakéhokoliv ideologického proudu nepovažoval a sám o sobě tvrdil, že marxistou není, zejména když viděl, k jaké interpretaci jeho myšlenek došlo v programu francouzské dělnické strany Parti Ouvrier v roce 1880.

³ Feuerbacha patrně nelze označit jako úplně typického představitele „idealistické filosofie“; v našem chápání je spíše materialistou, jakkoli na idealismus významně navazuje. Dále je třeba poznamenat, že mezi německými idealisty existovaly významné rozdílnosti, co se pokrývaných témat týče. Schelling se zabýval přednostně přírodou, což u Hegela moc nenajdeme, Fichte byl mj. praotec nacionalismu, zatímco Schleiermacher ve svém učení akcentoval roli boha a byl spíše teologistou.

⁴ Otázka, která ve vztahu k ideji komunismu a jeho fungování také vyvstává, je, zda není komunismus v rozporu s historickým materialismem ve smyslu nahrazování jednotlivých socioekonomických systémů. V rámci historického materialismu neexistuje něco jako „završení historického vývoje“ podle vzoru hesla „Se Sovětským svazem na věčné časy a nikdy jinak!“. Ani komunismus tedy nemůže být tím posledním, co lidstvo zažije, i kdyby byl sebedokonalejší. Na druhou stranu Marx postuloval, že sociální revoluce nenastane pouze v beztržní, tj. komunistické, společnosti. Jedná se o rozpor?

Marxovými přímými idealistickými inspirátory je kromě Hegela a Fichteho zcela nepochybně skupina tzv. mladých v čele s Feuerbachem a Schellingem. Na rozdíl od nich ale Marx celkem brzy postuluje, že je třeba společenské a politické přeměny, má-li se (z)měnit člověk, a nikoli pouze vůle a vyššího ducha. Avšak zda se, že Marx mírně opomíjí, že právě absolutní idealismus u Fichta a po něm Schellinga (a samozřejmě u Hegela) byl reakcí proti skepsi u Kanta (Heinrich, 2009), Huma a dalších Marxových předchůdců. Slavný předchůdce všech, Immanuel Kant, totiž učil, že věci samy o sobě vlastně nelze poznat, jelikož jsou svým charakterem nominálně nekognitivní. Napopak Fichte v tom Kantovi odporoval, ale vlastně odporoval prostřednictvím samotného Kanta a jeho idealismu, používajíc obdobnou argumentační linii. Je patrné, že Kant nad smysly a nad rozum, neboli *Verstand*, které poznáváme prostřednictvím pojmů, staví rozum vyšší, neboli *Vernunft*. Pak ale přichází Hegel, a ten ještě nad Kantovu *Vernunft* vyzdvihuje svůj známý *Übervernunft*, ducha, potažmo ducha absolutního, nebo „nadducha“. Tento absolutní duch proniká a překonává svou vyšší schopností všecku protivu ducha a světa, přičemž veškeré jeho poznání je dialektické. Po filosofické nadvládě pesimismu, skepse, nihilismu a kriticismu přichází německý idealismus pokantovský se svou schopností poznání, nebo téměř náboženským poznáním, gnosí.

Idealismus se však rodí ve společnosti, která je rozdělena a v níž je bezpodmínečně nutné provést obrodu ducha. Obroda je idealismem započata a Německo, byť geograficky rozdělené, se staví na roveň politicky vyspělé Francie a hospodářsky vyspělé Anglie. Nutno také dodat, že někteří autoři silné rozpory s Kantem bagatelizují. Například Rosenkranz se snažil dokázat, že Hegel Kanta vlastně

„dovrší“, a to jakmile nahradil jeho skeptický kriticismus konečným subjektivistickým absolutismem. Je to podobný způsob, jako například byla završena doba revolucí ve Francii v 19. století, přes Napoleona a další autokraty či sjednocovací proces německých států pod vedením Pruska. Pravdou pak zůstává, že Feuerbach a Marx se vrátili ke skepticizmu a vyšší míře kriticismu mladosti právě u Hegela a ve spojení s ním, jakož i rozvinuli jeho filosofii dějin v podstatě v teorii třídního boje. U Marxe pak třídní boj vede k nastolení beztřídní společnosti, a to za použití Hegelovy nutnosti, jelikož beztřídní společnost je právě onou syntézou, která posouvá lidstvo dál.

1. Marxova inspirace

Ačkoliv je vždy poměrně vhodné (před jakoukoli analýzou teoretických postojů konkrétního „myslitele“) začít nejdříve s určitým životopisným *exposé*, u Karla Marxe si tato povinnost skutečně zřejmě nevyžaduje příliš prostoru již jen vzhledem k jeho poměrně dobré, téměř notorické známosti. Přesto je ale patrné moudré na začátek uvést několik základních faktů: Karel Marx je znám jako německý zejména ekonom, (politický) filosof a sociolog⁵ 19. století, žijící v letech 1818 až 1883. Do vědy (obecně) se zapsal několika základními teoriemi (respektive postuláty), které se prolínají celou jeho (opět obecně) filosofií.⁶ Těmi základními jsou zřejmě tzv. historický materialismus (zákonitosti v *dějinném vývoji společnosti*), dialektika (tj. zjednodušeně řečeno „teze, antiteze, syntéza“, jež vývoj posouvá o něco dále), teorie nadhodnoty (související s jeho teorií *pracovní hodnoty* a s jeho teorií *vykořisťování*), a také tzv. totální humanismus, jinak řečeno návrat „člověka k člověku“.⁷

⁵ Do učebnic sociologie se vměstnal tvrzením, že člověk je „souborem sociálních vztahů“. Někteří autoři dokonce Marxe považují, používajíc vylučovací metodu, především za sociologa, jakkoli je to poměrně odvážné označení. Marxův vědecký záběh byl každopádně mnohem širší, o čemž např. svědčí i dochované Marxovy rukopisy diferenciálního a integrálního počtu. Některé zdroje také uvádí, že se Marx dokonce ponořil do takových problémů, jako je chemismus dusíkatých hnojiv, zemědělství nebo i fyzika.

⁶ Pojem „filosofie“ nechť je v této stati množinou všech Marxových přístupů.

⁷ Marx, K.: Ekonomicko-filosofické rukopisy, 1961.

Tyto výše formulované skutečnosti není zřejmě třeba příliš detailně rozebírat, stejně jako to, že Karel Marx celkem nezakrytě vycházel ze tří základních teoretických pramenů: (1) z tzv. anglické politické ekonomie (především D. Ricardo, částečně ale také A. Smith a J. S. Mill), (2) z filosofie G. F. Hegela (tzn. „postavení Hegelovy filosofie na nohy“) a konečně (3) z francouzského (především Saint-Simonovského) socialismu. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že právě Marxovo „napojení“ na tyto tři prameny je a bylo často předmětem kritiky jeho odpůrců, poukazujících na to, že Marx přinesl pouze syntézu místo originality, místo vlastní originální analýzy. Ačkoliv to v žádném případě není přesné vyjádření skutečnosti, Marxova „vědecká originalita“ je jistě diskutabilním tématem, které si samo zasluhuje velkou dávku pozornosti, která jí v této stati ale nemůže být dopřána.⁸

Karla Marxe je skutečně možno charakterizovat mnoha způsoby, a již mnoho významných myslitelů se o to i pokoušelo. Jedním z nich byl i český rodák J. A. Schumpeter, který mj. o Marxově systému řekl, že „...je možno jej rozdělit do dvou větví, jedné sociologické a druhé ekonomické. Sociologická část obsahuje přínos prvořadě důležitosti, jakým je ekonomická interpretace historie, která, jak tvrdím, může být považována za Marxovu vlastní, tak jako je Darwinova teorie o původu člověka považována za Darwinovu vlastní. ... Pokud se ale jedná o jeho čistou teorii, musíme považovat Marxe za klasického ekonoma a přesněji řečeno za příslušníka ricardiánské etapy. ... Marx, i když zpracoval teoretický materiál, který našel, také pracoval s pro-

středky, které našel, a nikoliv s těmi, které by sám vytvořil.“⁹ I v tomto citátu je tak možno nalézt onu „výtku“, o které bylo již dříve pojednáno. I přes určité rozpory lze postulovat, že Marx „ricardiánskou“ etapu významně překročil, a to zejména v podobě teorie nadhodnoty, a obecněji v celém svém konzistentním výkladu o vývoji ekonomických (tržních) vztahů¹⁰ jako vztahů mezi třídami či různými skupinami lidí a jako vazeb historicky pomíjivých a proměnlivých.

Marx se v době, v níž žil, nedočkal výraznější slávy, a následoval tak mnohem spíše příklad některých věhlasných malířů než monarchů či vojevůdců. Kupříkladu již zmiňovaný J. S. Mill, příslušník téměř stejné generace, o něm nikdy neslyšel.¹¹ Nicméně již za svého života, ale především pak po své smrti, byl Marx často kritizován i proponován, vyvolával vášně, naděje i nenávisť, přičemž jeho teorie byla některými zavržena ještě v 19. století¹², jinými „znovu“ objevena hluboko ve století dvacátém¹³, jinými potom dokonce „nově objevena“ ještě na konci tohoto století.¹⁴ Přes všechny kontroverze lze zřejmě souhlasit s Blaugovým tvrzením, že (Marx) „byl přehodnocován, revidován, vyvrácen a pohřbíván tisíckrát, a přesto odmítá odejít do vyhnanství historie myšlení. Tak či onak, jeho myšlenky se staly součástí názorového klimatu, v němž všichni uvažujeme, ať již jsme marxisté či nikoli.“¹⁵

2. Marxova kritika

Marx byl opravdu nesmlouvavým kritikem všeho a všech. Prakticky všemi (až na některé jednotlivé

⁸ Blíže k tomuto tématu píše například Max Blaug ve svém *Economic History and the History of Economics*, 1985. Marxově originalitě se také věnuje Joseph Alois Schumpeter v jeho *Ten great economists: from Marx to Keynes* z roku 1951.

⁹ Schumpeter, J. A.: *History of Economic Analysis*, 1982.

¹⁰ Které se začaly prosazovat až teprve s nástupem komodifikace ve výrobě a ve směně.

¹¹ Ačkoli Marx se do Milla několikrát ad hominem jedovatě zejména v *Kapitálu* a v některých dalších pracích pouští (Janičko, 2014).

¹² Viz například Böhm-Bawerk, E.: *Karl Marx and the Close of His System*, 1898.

¹³ Blíže viz například Sraffa, P.: *Výroba zboží pomocí zboží*, 1970. Znovuobjevení Marxe se týká ale zejména Marxe „ekonoma“. Znovuobjevení Marxe filosofa lze vystopovat částečně například pomocí Milana Valacha v díle *Marxova filozofie dějin* z roku 2004, který se v něm pokouší rehabilitovat Marxovu filosofii dějin zasazením do kontextu novodobé historie.

¹⁴ Detailněji například Ransdorf, M.: *Nové čtení Marxe*, 2010.

¹⁵ Blaug, M.: *Economic History and the History of Economics*, 1985.

výjimky) pohrdal, nejvíce tehdejší filosofií (a filosofy) a pak také tzv. buržoazní politickou ekonomikou. Pohrdal ale i těmi, se kterými částečně souhlasil (hlavně francouzskými socialisty), nebo i těmi, za které vedl svůj boj (např. dělníky). Filosofové a zejména tehdejší filosofie byla pro Marxe pouhou „děvečkou kapitalismu“, a to zejména z toho důvodu, že nebyli podle Marxe schopni nabídnout uspokojující výklad reality, pouze podle něj „přisluhovali“ vlastníkům výrobních prostředků, tedy velké buržoazii a kapitálu.¹⁶ Naopak Marxova filosofie je do značné míry (positivisticko-)scientifická, vycházející z přesvědčení, že s konečnou platností odhalil historicko-společenské zákonitosti vývoje. Je pravdou, že Marx ve své teorii začínal filosofií¹⁷, zároveň pak částečně i jeho obrat výrazně k politické ekonomii (právě od filosofie) od napsání *Ekonomicko-filosofických rukopisů* (1844) lze také považovat za onen známý předěl mezi tzv. „mladým“ Marxem (alias „filosofem“) a „starým“ Marxem (alias „ekonomem“).

Marx byl skutečně (chronologicky vzato) především filosofem. Jeho intelektuální vývoj nakonec ale dospěl k tomu, že za základní hybnou sílu společnosti začal považovat existující výrobní vztahy (někdy také lze najít zjednodušené označení „ekonomika“, pro Marxe byla ovšem ekonomika souhrnem výrobních vztahů a výrobních sil). Tyto výrobní (ekonomické) vztahy považoval Marx za primární v celém dějinném vývoji lidstva, a celkově primární pro jakoukoli společnost, když zjednodušeně řečeno všechny ostatní společenské jevy (politika, náboženství, filosofie, etika, nacionalismus, atd.) měly být podle něj jen „nadstavbou“,

závislou na oné výrobně-vztahové základně, určenou k její podpoře a udržování výrobních vztahů. Nadstavba pak mohla přetrvat jen do té doby, dokud byla vyhovující daným výrobním vztahům, přičemž jiné ekonomické uspořádání vyžadovalo také jinou nadstavbu. Tato teorie je právě dnes potvrzována procesem nazývaným globalizace, kdy i v zemích s velmi odlišným historickým, kulturním a ekonomickým „backgroundem“ se nakonec některé nadstavbové prvky příliš neliší a přizpůsobují se univerzálně triumfujícím kapitalistickým výrobním vztahům.¹⁸ Marx se domníval, že jeho teorie byla v zásadě potvrzována historickým vývojem všude ve světě, pravdou ale je, že zřejmě nedocenil poněkud odlišný společenský vývoj v mimoevropských a mimoamerických regionech.¹⁹

Jeho teorie nadstavby se přirozeně týkala i filosofie. Právě tehdejší německé idealistické filosofii přisuzoval roli této nadstavby, přesněji řečeno roli součásti této nadstavby, v rámci tehdejších společenských pořádků. I když z idealismu sám vycházel (zejména tedy z Hegela), považoval jej za pouhou apologetiku existujícího buržoazního uspořádání společnosti (tomuto obvinění nesporně mimo jiné nahrával Hegelův nekritický příklon k tehdejšímu pruskému státu, který Hegelem opěvovaným „duchem“, natožpak „svobodou“, rozhodně neoplyval). Jakkoli pak pro Karla Marxe znamenal G. F. Hegel inspiraci v jeho vlastním systému, dočkal se od něj zdrcující kritiky. Marx, který „obrátil Hegelovu filosofii naruby“, zcela změnil její vyznění a zejména „upravil“ úlohu ducha, potažmo úlohu objektu a subjektu v dějinném a společenském vývoji lidstva.

¹⁶ I z toho tedy plyne označení „buržoazní filosofie“ či „buržoazní filosof“.

¹⁷ Například také ještě jeho disertační práce byla výhradně věnována filosofii, jelikož byla napsána na téma Rozdíl mezi přírodní filosofií Démokritovou a přírodní filosofií Epikúrovou.

¹⁸ Jedná se skutečně pouze o některé nadstavbové prvky. Netýká se to kupříkladu jednotlivých náboženství, která zůstávají sama o sobě velmi rozdílná. Zdá se ovšem, že se společnosti včetně jejich náboženství postupně více či méně sekularizují a komercializují, což je průvodním jevem modernizace, kterýžto proces úzce spjatý s rozmachem a šířením kapitalismu, jehož rozmach a šíření je i jedním z významných příčin globalizace.

¹⁹ Je ale pravdou, že u některých typů nadstavby, jakou je politika, bychom měli situaci ztíženou: marxisté záměrně přejímají od Adama Smitha a dalších pojem „politická ekonomie“ a věří, že soukromé zisky by se nerealizovaly v takové míře bez veřejné politické podpory. Jinými slovy, že kapitalisté vytvářejí takové instituce, které jsou pro ně příhodné. Marx ukazuje, že „trh“ není spontánně vzniklou „daností“, ale sociální institucí, že jakékoliv vztahy jsou nutně politické (tj. mocenské), že výši mezd (dělení bohatství, produktu) neovlivňuje zdaleka pouze jakási neosobní „nabídka-poptávka“, ale také politika.

Ačkoli Marx idealismus použil jako dobrou platformu pro rozvoj svých vlastních myšlenek, dostalo se tomuto směru od něj „za odměnu“ zdrcující kritiky, nepochybně větší a sofistikovanější než klasické politické ekonomii a francouzskému socialismu. Podle Marxe je největším problémem Hegela a potažmo celé idealistické filosofie totiž vlastně idealismus samotný. Idealismus, který kvůli své antropocentrické zaslepenosti, poplatnosti době a vládnoucím strukturám a jakýmsi zbožným přáním nevidí „objektivní“ zákony historického materialismu. Je ovšem otázkou, zda takovýto přístup není přístupem příliš strohým a, ačkoli se sám ohání vědeckostí, i přístupem ideologickým. Jasně odmítnutí idejí a nadstavby, již Marx mylně považoval za statickou, je patrně jedna ze slabších stránek učení Karla Marxe a marxismu jako takového.

Lze s jistou dávkou zjednodušení tvrdit, že Hegel ve své filosofii dospěl vlastně ke konstatování, že to co existuje je to nejlepší možné neboli že „žijeme v nejlepším z možných světů“ (právě kvůli úloze tzv. absolutního ducha, vedoucího lidskou společnost na její cestě teží a antitezí). Zároveň Hegel vlastně dospěl k názoru, že navíc právě tehdejší Prusko je ztělesněním nejvyššího možného ducha.²⁰ Z tohoto důvodu je Marxem kritizován za to, že z jeho složitého filosofického systému nakonec pouze „vypadává“ apologetika současného společenského uspořádání, ještě navíc konkrétně militaristického Pruska. Ačkoliv dnes existuje mnoho kontroverzí ohledně Hegelových pohybů vyústění jeho filosofie k tomuto „konci“, Marx byl k Hegelovi samozřejmě nesmlouvavý. V této souvislosti je vhodné poznamenat, že ačkoliv si Marx uvědomoval roli základny společnosti, neznamenalo by to, že by vztah mezi ní a nadstavbou viděl jakkoli fatálně. Nadstavba v Marxově pojetí mohla hrát poměrně významnou roli (v rámci reálných

společenských možností), proto také odmítal německý idealismus považovat za pouhou „oběť“ existujících výrobních vztahů ve společnosti. Koneckonců i on sám a jeho učení bylo, vulgárně marxisticky, či spolu s Marxem, řečeno, tzv. „nadstavbové“, a od toho, co „iniciovala“ základna, se samozřejmě diametrálně lišilo.²¹

Německý idealismus byl Marxem kritizován za nepochopení skutečných příčin vývoje společnosti (tedy příčin materiální (reálné) povahy), jež nakonec vyústilo v apologii jakoby ideální současnosti.²² Například Hegel vycházel z toho, že nejvyšší jsoucno (absolutní duch, promítající se mj. v Prusku) je primárním hybatelem vývoje společnosti.²³ Společnost, respektive lidé následně jednají podle toho, jak se tento duch vyvíjí. Vše ostatní je tak od tohoto „absolutního ducha“ odvozeno, vše hmatatelné, materiální, je podmíněno duchem. Tím se ale Hegel dostal do svého problematického vyústění v podobě teze „co je skutečné, je také nejlepší“. Marx sice přiznával Hegelovy zásluhy o dialektis-

²⁰ Například K. R. Popperem byl později Hegel obviněn z „prušáctví“. Viz Popper, K. R.: *Otevřená společnost a její nepřátelé II*, 1994.

²¹ Je třeba poznamenat, že hrubost dělení „základna-nadstavba“ kritizovali i samotní někteří marxisté — navíc je tu otázka, nakolik samotné rozlišení „ekonomiky“ a „politiky“ není jen záměrnou interpretační fikcí pozdějších teorií, mající za cíl zastavit politiku před branami „továren“, resp. rodiny v marxistickém feminismu.

²² Na druhou stranu je třeba se zamyslet na tím, zda si německý idealismus kladl ambici „pochopit příčiny vývoje společnosti“, nebo ho spíše či vylučně zajímaly jiné problémy.

²³ Hegel, G. W. F.: *Filosofie dějin*, 2004.

mus²⁴, s výše uvedenou tezí ale nemohl z pozic materialismu samozřejmě souhlasit. Znamenalo by to totiž pouze smíření se s realitou takovou, jaká je, což bylo pro Marxe nemyslitelné. V průběhu svého života tak Marx i pod vlivem svých životních zkušeností začal výrazně Hegela kritizovat z tzv. mladohegelíanských pozic. Dějiny se podle Marxe uskutečňují na zemi, nikoli skrze náboženství či nehmateriální principy etiky. Podle Marxe nejsou dějiny bez člověka, a prvotním dějinným aktem musí tudíž být výroba prostředků k uspokojení potřeb člověka (Buchholz, 1989).

Vznik mladohegelíanského hnutí a jeho vymezení se vůči tzv. starohegelovcům není třeba dlouze rozebírat, budiž podotknuto, že za pomyslný předěl v dalším vývoji Hegelovy filosofie je považováno vydání slavného Straussova díla *Život Ježíšův*²⁵, v němž je zpochybňována pravdivost evangelií. Mladohegelovci se v průběhu 19. století dále soustředili především na kritiku náboženství a jeho úlohy ve společnosti. Navíc, což byl podstatný rozdíl od jejich „učitele“ G. F. Hegela, si již do značné míry začali uvědomovat neutěšený vývoj a především stav společnosti, ve které se nacházeli, a „nezaklínali“ se (Marxovými slovy) alibisticky pouze ideály a idealismem. Proto, aby se lidé sami „osvobodili“, navrhli zcela zavrhnout náboženství a Boha.²⁶

I přesto, že Marx, ještě v době, kdy se k mladohegelovcům hlásil, stál na „jejich“ úplném levém křídle, musel se s tímto filosofickým směrem nakonec stejně rozloučit. Vadilo mu především jejich stále silné (přestože podstatně méně než u Hegela) přehlížení společenských jevů.²⁷ Proto se nakonec Marx také vydal do jisté míry svou vlastní cestou (a to se všemi výhradami, které k tomuto již byly

uvedeny), přičemž jeho kritika Hegelovy idealistické filosofie a vztahu objekt-subjekt není nepodobná kritice mladohegelovce Feuerbacha.²⁸ Marx sám, možná poněkud paradoxně, považuje Feuerbacha přímo za materialistu. Je sice pravdou, že Feuerbach byl skutečně mnohem materialističtější než jeho idealističtí předchůdci, otázkou je, zda na něj lze nazírat přímo jako na materialistu. Marx k tomuto např. tvrdí, že „*hlavním nedostatkem veškerého dosavadního materialismu – i toho feuerbachovského – je, že předmět, skutečnost, smyslovost je brána pouze ve formě objektu nebo nazírání, nikoli však jako lidská smyslová činnost, praxe, nikoli subjektivně. Proto se stalo, že činná stránka, v protikladu k materialismu, byla rozvíjena idealismem...*“²⁹ K tomu ale potom zase dodává, že Feuerbach, ač snažící se o postihnutí smyslových jevů a jejich oddělení od jevů myšlenkových, nepovažuje lidskou činnost za předmětnou.

Podle Marxe je tak feuerbachovský (quasi)materialismus silně nedostatečný, když „*to nejvyšší, k čemu dospívá nazírává materialismus, tj. materialismus, který nepojímá smyslovost jako praktickou činnost, je nazírání jednotlivých individuí v „občanské společnosti“*“, přičemž dále pokračuje: „*Hledisko starého materialismu je „občanská společnost“; hledisko nového materialismu je lidská společnost či zespolečenštěné lidstvo.*“³⁰ Jak je tedy patrné, ani Feuerbachova filosofie nepředstavovala pro Marxe zase tak významný posun vpřed, neboť občanská společnost samozřejmě byla a je základní charakteristikou kapitalismu. Z tohoto pohledu (bezesporu by zde ale hrál roli i Feuerbachův postoj k náboženství) je vlastně i Feuerbach podle Marxe pouze mírným „reformátorem“ tehdejšího stavu společnosti.

²⁴ Ze začátku svého pracovního života byl koneckonců také hegelianem.

²⁵ Strauss, D.: *Das Leben Jesu*, 1836.

²⁶ Myšlenka podobná pozdějšímu Marxovu „totálnímu humanismu“.

²⁷ Blíže viz Marx, K.: *Die deutsche Ideologie*, 1969.

²⁸ Právě v souvislosti s Marxem a jeho návazností na Feuerbacha je často zmiňováno ono slavné heslo o tom, že „filosofové svět jen různě vykládali, jde však o to jej změnit“, které se stalo poněkud symptomaticky i jakousi implicitní kritikou německého idealismu, resp. filosofie jako takové.

²⁹ Marx, K.: *These o Feuerbachovi*. In: Marx, K., Engels, B.: *Spisy II.*, 1950.

³⁰ *Dotto*.

Důležitou problematikou v Marxově systému i vzhledem k německému idealismu je jistě obecně problematika odcizení, které se Marx obsáhle věnuje (také mj.) ve svých *Ekonomicko-filosofických rukopisech* (1844)³¹. Problematika odcizení představuje jeden ze základních rozporů mezi Marxovou a Hegelovou filosofií. Ačkoli se Hegel touto myšlenkou zabýval velmi podrobně (a především jako vůbec jeden z prvních), až teprve se jménem Marxe je problematika odcizení skutečně svázána. Marxovo a Hegelovo „odcizení“ je poněkud rozdílné. Hegel se odcizení věnuje zejména v jeho *Fenomenologii ducha*, kdy (kapitola *Pán a rab*) vztah pána a raba je daný prací, rab, ačkoli je podřízen pánovi, tak si pomocí práce přisvojuje předměty práce, tím se zvnějšňuje a realizuje. Pán, ač využívá výsledky rabovy práce, se sám sobě odcizuje, neboť nemůže realizovat svou vůli prací. Nakonec se jejich role vymění. Důsledkem je, že vždy ve vztahu lidí je podstatné uznání druhého, jinak fakticky ztrácí člověk svou „humanitu“ (přestává být člověkem). A z tohoto také následně vychází Hegel při formulaci dějinného vývoje – odcizení je podle něj nutnou podmínkou vývoje ducha do vyšších forem. Podle Hegela je tak odcizení prakticky znakem lidské svobody a cenou, která za ni vlastně musí být i zaplacená. Zároveň Hegel tvrdí, že odcizení obecně nelze v lidské společnosti překonat (a ani to vlastně není žádoucí, neboť duch je již odcizen). Pouze překonání odcizení člověka lze dosáhnout uvědoměním se (např. „poznáním se“ ve výrobku).³²

Mezi Marxem a Hegelem opět v tomto případě stojí Feuerbach, který vidí odcizení v odcizení náboženském. Lidé se podle Feuerbacha odcizují lidské podstatě tím, že promítají nejlepší vlastnosti mimo sebe samu (do boha). Zrušení náboženství by tak tento problém vyřešilo, nebo alespoň výraz-

ně redukovalo (Feuerbach, 1984). Marx vidí celou problematiku v poněkud jiném světle a opět Hegela kritizuje za apologetiku *statu quo*, ačkoliv z něj (a z Feuerbacha) opět vychází. Ve svých *Ekonomicko-filosofických rukopisech* vyjmenovává čtyři základní typy odcizení: 1) ekonomické (má vícero forem, např. prodej jako forma odcizení); 2) právní (ztráta původní svobody např. prostřednictvím společenské smlouvy); 3) filosofické (fichtovské „nejá“ – změna subjektu v objekt); 4) teologické (negace Boha – Bůh se odcizil). Marx nereflexuje odcizení jako odcizení ducha (absolutního nebo konečného), ale jako důsledek kapitalistického výrobního způsobu. Podle Marxe je celá společnost „odcizená“ kvůli nerovné sociální skladbě. Kapitalista kupuje nikoliv práci na volném trhu³³, ale pracovní sílu, dělník nepracuje pouze po dobu nezbytnou pro vlastní živobytí, nýbrž vytváří již nezaplacenou nadhodnotu (nad dobu nezbytně nutnou), která je pramenem odcizení (a bohatství kapitalisty). Dělník je vykořisťován kapitalistou; moc peněz jej odcizuje od vlastní podstaty. Dělník tak ztrácí sebe sama v podobě toho, co vyrobí (protože je to nejprve přivlastněno kapitalistou a později prodáno někomu jinému). Vloží svůj život do toho, co vyrobí, a později již není schopen ovlivnit, co se s tím, a tedy a potažmo *ipso facto* s celým jeho životem, stane.

Toto je hlavní odcizení u Karla Marxe. Přičemž se zde nejedná o nic pozitivního; dělník, nebo hypoteticky jakýkoli zaměstnanec s nízkou rentou, a tedy vysokým transferovým výdělkem, kdyby byl v pozici subjektu, byl by schopen ovlivňovat a zničit odcizení, ale to nemůže. Dělník tak je odcizen čtyřmi základními formami: 1) od kapitalisty (stojí proti němu), 2) od sama sebe (respektive produktů své práce), 3) od práce samotné (protože mu již nenáleží) a také 4) od svého

³¹ Proto také dnes tzv. mladý Marx bývá hojně citován jako humanista, který popsal a analyzoval problematiku odcizení kvalitněji, než se mu to v perspektivě pozdějšího vývoje podařilo s ekonomickou analýzou kapitalismu.

³² I u Hegela souvisí odcizení s prací, a to raba, a jejími produkty, přivlastňovanými pánem, takže by se dalo říct, že v jistém smyslu i u idealisty Hegela souvisí odcizení s materiálními okolnostmi výrobního procesu. Z tohoto pohledu lze Hegela s Marxem sblížit, nikoli je pouze kontrastovat.

³³ Na volném trhu, na němž je dělník ovšem práci nucen prodávat, aby se uživil.

rodu³⁴. Marx dále tvrdí, že čím více dělník vyrobí, tím více se odcizuje.³⁵ Navíc k tomuto dodává, že „*dělník chudne tím více, čím větší bohatství produkuje. ... Dělník se stává tím levnějším zbožím, čím více zboží vytváří. Zhodnocování světa věcí roste přímo úměrně znehodnocování světa lidí. Práce neprodukuje jen zboží; produkuje sebe samu a dělníka jakožto zboží, a to v poměru, v jakém vůbec produkuje zboží.*“³⁶ Subjektivizace jakéhosi platného Marxova „zákonu hodnoty“ je zde podána jako důsledek „záměny“ (*Verkehrung*) a „překroucení“ (*Verrückung*) vztahu mezi hodnotou (*Wert*) a silou (*Kraft*), jež tuto hodnotu vytváří. Právě Marxova pracovní teorie hodnoty, již navázal na Smithe a Ricarda, je ovšem jedním z patrných problémů jeho v první řadě ekonomické teorie a poskytla pozdějším Marxovým kritikům poměrně levnou platformu pro napadení celé jeho teorie nadhodnoty.

Z tohoto plyne, že práce je pro dělníka něčím, co mu je vlastně diktováno, a nepatří k jeho podstatě *per se*. Jediné, v čem tak zůstává dělník svoboděn (respektive neodcizen), jsou jeho základní pudby typu jídlo, pití, spánek a sexualita.³⁷ Efekt odcizení je tak u Marxe výhradně materialistický, způsobený existujícími výrobními vztahy. Na rozdíl od Hegela ale Marx připouští (a dokonce předpokládá), že odcizení bude překonáno, a to sice revolucí, respektive zničením kapitalismu. Svoboda člověka je sice determinována prostředím, ve kterém se pohybuje (potažmo již zmiňovanou nadstavbou), ale člověk se může snažit prostředím přetvářet, měnit. Navíc se o to podle Marxe může snažit čím dál víc.³⁸ V tomto světle tak podle Marxe dochází ke zvětšování svobody jedince v čase díky mnoha prvkům, jakými jsou například sebe-

uvědomění a technický pokrok. V tomto se Marx shoduje s hegelovci, kteří postulují, že v průběhu dějin dochází ke zvětšování svobody jednotlivců a jedná se čistě o deterministický, nikoli čistě stochastický proces.

3. Závěr

Text měl za cíl alespoň částečně zanalyzovat problematiku pohledu Karla Marxe na jisté politické aspekty německé idealistické filosofie s důrazem na postoj Marxe vůči Hegelovi, tedy představiteli vyvrcholení německého klasického idealismu. Je celkem jasně patrné, že přístup Marxův a přístup německých idealistů je velmi rozdílný. Karel Marx kritizoval německý idealismus za téměř vše, s čím přišel, na druhou stranu použil mnoho jeho konceptů, které přepracoval do svého materialismu. Více než metodu, používanou Hegelem či Feuerbachem³⁹, nebo jejich předmět zájmu Marx kritizoval zejména obecnost výstupů a interpretace této filosofie pro společenský systém. Právě důraz na materialismus, respektive ekonomický determinismus, je to, co Marxe a idealisty odlišuje nejvíce. V této stati byla věnována pozornost především problematice „objekt-subjekt“, ale taktéž problematice odcizení v „Marxově“ slova smyslu a částečně filosofii dějin. Ve všech těchto případech nahlíží Marx na idealistickou filosofii jako na málo materialistickou, přílišně se věnující abstraktním konceptům, neschopnou najít uspokojivé a praktické vysvětlení tehdejšího stavu světa a obhajující zavedené politické pořádky. Idealistická filosofie podle Marxe v podstatné míře přehlíží praktické fungování společnosti a člověka, který je zejména

³⁴ Toto slovo má zejména dnes vícero významů, ale v našem kontextu se jedná o lidstvo, tedy latinsky *gens*, nikoli rod ve smyslu *gender*.

³⁵ Marx, K.: *Kapitál*, 1967.

³⁶ *Dtto.*

³⁷ Vystává zde nutně ale také otázka, nakolik opravdu je dělník neodcizen ve sféře základních potřeb. I základní potřeby jsou uspokojovány v podstatě v rámci kapitalistického výrobního procesu, takže aby mohl být průmyslový dělník „neodcizen“ při jídle, musí potraviny napřed vyprodukovat či aspoň vypěstovat v rámci odcizených procesů zemědělský dělník.

³⁸ Stále v rámci jeho koncepce historického materialismu.

³⁹ Viz např. Ameriks, K.: *The Cambridge Companion to German Idealism*, 2006.

ovlivňován smysly, resp. matérií. Podle Marxe je tak třeba začít filosofovat právě zde, a nikoliv vytvářet neužitečné abstraktní a alibistické (ve smyslu apologetiky *statu quo*) teorie tak, jak tomu podle jeho názoru bylo v případě tzv. (německé) idealistické filosofie.

Je nesporně zajímavé studovat Marxe i dnes, a to v jakýchkoli jeho podobách. Jde o jednu z indicií, že velké teorie se často rodí z kritiky jiných velkých teorií, tedy *de facto* hegelianství v rámci vědy. Jde možná také o důkaz, že pouze opravdu dobrý žák musí překonat svého učitele. Můžeme taktéž dodat, že polemika Marx-Hegel jest příkladem toho, co je typické pro celé moderní německé dějiny idejí, tedy *Streit*, neboli spor, jehož dalšími ilustracemi jsou *Methodenstreit*, tedy spor o metodu v ekonomické vědě mezi Mengerem z tzv. rakouské školy a von Schmollerem z německé historické školy, a *Historikerstreit* mezi filosofem a historikem Noltem a filosofem a představitelem

frankfurtské školy Habermasem ohledně povahy a zdrojů zločinů nacismu a fašismu.

Ačkoli Marx idealismus použil jako dobrou platformu pro rozvoj svých vlastních myšlenek, dostalo se tomuto směru od něj „za odměnu“ zdrcující kritiky, nepochybně větší a sofistikovanější než klasické politické ekonomii a francouzskému socialismu. Podle Marxe je největším problémem Hegela a potažmo celé idealistické filosofie totiž vlastně *idealismus* samotný. Idealismus, který kvůli své antropocentrické zaslepenosti, poplatnosti době a vládnoucím strukturám a jakýmsi zbožným přáním nevidí „objektivní“ zákony historického materialismu. Je ovšem otázkou, zda takovýto přístup není přístupem příliš strohým a, ačkoli se sám ohání vědeckostí, i přístupem ideologickým. Jasně odmítnutí idejí a nadstavby, již Marx mylně považoval za statickou, je patrně jedna ze slabších stránek učení Karla Marxe a marxismu jako takového.

LITERATURA A PRAMENY

1. AMERIKS, K. (2006): The legacy of idealism in the philosophy of Feuerbach, Marx, and Kierkegaard. In: *The Cambridge Companion to German Idealism*. Cambridge: Cambridge University Press
2. BLAUG, M. (1986): *Economic History and the History of Economics*. New York: New York University Press
3. BÖHM-BAWERK, E. (1949): *Karl Marx and the Close of His System*. New York: Augustus M. Kelley
4. BUCHHOLZ, G. T. (1989): *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha: Victoria Publishing
5. FEUERBACH, L. (1984): *Gesammelte Werke: Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen*. Berlin: Oldenbourg Akademieverlag
6. HEGEL, G. W. F. (1960): *Fenomenologie ducha*. Praha: SNPL
7. HEGEL, G. W. F. (2004): *Filosofie dějin*. Pelhřimov: Nová tiskárna
8. HEINRICH, D. (2009): *Between Kant and Hegel: Lectures on German Idealism*. Cambridge (MA): Harvard University Press
9. JANÍČKO, M., JANÍČKO, P. (2014): Utilitarismus v podání Johna Stuarta Milla. *Acta Oeconomica Pragensia*, č. 6
10. MARX, K., ENGELS, F. (1969): *Die deutsche Ideologie*. Berlin/DDR: Dietz Verlag
11. MARX, K. (1961): *Ekonomicko-filosofické rukopisy*. Praha: SNPL
12. MARX, K. (1967): *Kapitál (1. díl)*. Praha: SNPL
13. MARX, K. (1950): These o Feuerbachovi. In: MARX, K., ENGELS, B.: *Spisy II*. Praha: SNPL
14. POPPER, K. R. (1994): *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha: Oikymen
15. RANSDORF, M. (2010): *Nové čtení Marxe I*. 2. vydání. Plzeň: Euroverlag
16. SCHUMPETER, J. A. (1954): *History of Economic Analysis*. New York, Oxford: Oxford University Press

17. SCHUMPETER, J. A. (1951): *Ten great economists: from Marx to Keynes*. New York, Oxford: Oxford University Press
18. SRAFFA, P. (1970): *Výroba zboží pomocí zboží*. Praha: Svoboda
19. STRAUSS, D. (1836): *Das Leben Jesu*. Tübingen: Verlag von C. F. Osiander. Dostupné z: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/strauss_jesus02_1836
20. VALACH, M. (2004): *Marxova filozofie dějin*. Praha: Kosmas

KLÍČOVÁ SLOVA

Karel Marx, materialismus, dialektika, idealistická filosofie, politika, společnost, objekt, subjekt

Karl Marx and His Stance on Selected Political Overlaps of the Idealist Philosophy

ABSTRACT

The article examines Karl Marx's approach to selected political aspects of German idealist philosophy. Particular focus is put on Marx's stance vis-à-vis Georg Friedrich Hegel. We analyse what Marx had in common with this philosophical school and where he diverged. Marx's views on idealist philosophy are elaborated, with other sources of his doctrine, particularly English classical economics and "social reformers", folded in to the analysis. Although Marx's scientific affiliation is still a matter of controversy, we claim that his careful attention to idealist philosophy shows he acknowledged the need to engage with them, and that the German idealists had a profound impact on Marx and became a cornerstone of his thinking. Competing streams of thought put forward by Kant, Hegel, Schelling, Fichte and especially Feuerbach posed lifelong intellectual challenges that compelled Marx to refashion idealist philosophy into his mode of materialism. Leaving aside political economy, we argue that German idealism is the true basis for Marx's materialism. Even so, Marx is now regarded as a sociologist more than a philosopher, since the crux of his materialism had been laid down well before he started to "change the world instead of merely interpreting it".

KEYWORDS

Karl Marx, materialism, dialectic, idealist philosophy, politics, society, object, subject

JEL CLASSIFICATION

B12, B31, B40

A New Framework for Data Validity and Some Shortcomings of Most Important Data Quality Dimensions

- ▶ Prof. Dr.oec. Daina Šķiltere » Head of the Chair of economic systems management theory and methods, Faculty of Economics and Management, University of Latvia
- ▶ Mg.oec. Svetlana Jesiļevska » Faculty of Economics and Management, University of Latvia; Central statistical bureau of Latvia¹

* 1. Data quality for data users

Data is group of attributes and relations that alternatively refer to “raw material of information, set of facts and result of the conceptualization of the real world and the relationship” (Wang and Strong, 1996). The following types of data can be distinguished (see Figure 1): survey questionnaire data; survey metadata = data about data (sample design, questionnaire); survey paradata = data about processes (call records, audit trails); auxiliary data = external data (e.g. information on sampling frames, Census area characteristics, administrative data) (Nicolaas, 2011).

The collection of survey paradata is not new. Paradata have been used for decades to control various survey processes including for example listing, data collection, data capture, editing, coding, and printing (Mudryk et al., 2001; Lyberg, 1981). There is a long history of analysing call records to gain knowledge about optimal calling patterns in face-to-face surveys (Swires-Hennessy and Drake, 1992; Campanelli et al., 1997; Durrant et al., 2009). Survey methodologists are also using para-

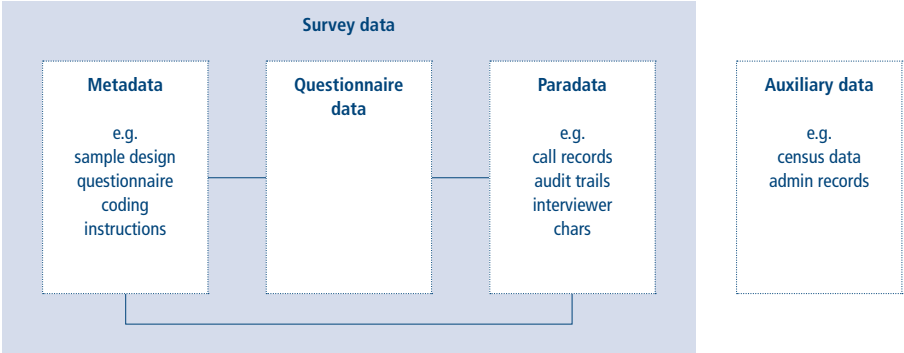
data to explore measurement error (Bassilli and Scott, 1996; Yan and Tourangeau, 2008). Nowadays due to the increasing computerisation of the entire process of collecting survey data, the range and detail of paradata being collected has increased substantially. Access to paradata is problematic for a variety of reasons including the cost involved in preparing datasets, the lack of experience on how to manage and interpret the paradata, concerns about interviewer and respondent confidentiality etc. Collaboration between data producers and data users should help in overcoming these barriers (Nicolaas, 2011).

Metadata must be created and maintained according to well-defined procedures. Studies conducted on the subject, represent research efforts to compute statistical indices (Bui & Park, 2006), define frameworks (Gasser & Stvilia, 2001; Bruce & Hillman, 2004), identify quality characteristics and detect quality problems (Dushay & Hillman, 2003), either directly or indirectly (by locating indicators of quality). For instance, Gasser & Stvilia (Gasser & Stvilia, 2001) identify 32 information quality parameters classified into 3 dimensions: intrinsic, re-

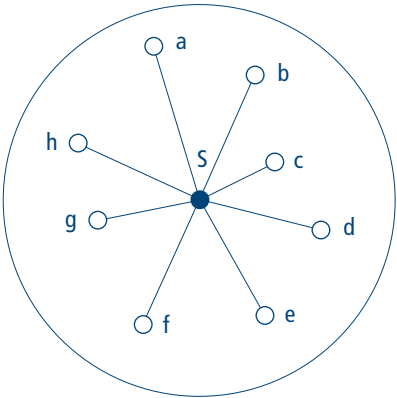
¹ E-mail: mozir@inbox.lv.

Figure 1 » Diagram showing three types of survey data and auxiliary data

Source: Nicolaas (2011)

Figure 2 » Individual target needs served by one statistical target

Source: United Nations Statistical Commission (2006)

lational/contextual and reputational. Bruce & Hillman (Bruce & Hillman, 2004) elaborates on 7 characteristics of metadata quality: completeness, accuracy, provenance, conformance to expectations, logical consistency and coherence, timeliness and accessibility. Even though the requirement for quality metadata has been generally recognized, there isn't any commonly accepted approach on the definition of metadata quality, and,

as a consequence, on the ways this quality can be assessed, measured and increased (Margaritopoulos & Mavridis, 2008). In this paper authors concentrate on the quality of data. Different analysts and different agencies provide different answers on the question "What is data quality?" (Brackstone, 1999; Carson, 2000; Pipino et al., 2002), but all agree that "data quality" is a multi-dimensional concept. Among national

statistical institutions (NSIs) there is no commonly accepted definition of data quality for official statistics. Strong and Wang (Strong & Wang, 1997) suggest that data quality cannot be defined independent of data users (people or groups who have experience in using statistical data to make business decisions). In practice, there are numerous different needs for statistical information and it is impossible for a statistical producer to serve them all. Different users therefore frequently use the same statistical product (statistical data) as a substitute for varying user needs.

Consider a conceptual definition *S* of a statistical product as the centre of a circle symbolising all conceptual definitions for which the definition of *S* can be considered to be a feasible substitute. Figure 2 illustrates a situation in which the applications a-h have different conceptual needs symbolised by a different spatial location in a circle. As long as the conceptual distances from the centre are within an acceptable length represented by the radius of the circle, the users can be served by the statistical concept *S*. For example, users needing a certain population estimate for different points of time, may all use statistics from a census as long as the census was taken within an acceptable time distance (United Nations Statistical Commission, 2006).

Strong et al. (Strong et al., 1997) take a consumer focused view that quality data is “data that is fit for use”, and this view is widely adopted by the literature (Wang & Strong, 1996). Redman (Redman, 1999) develops the following definition based on Joseph Juran (Juran & Godfrey, 1999): “Data are of high quality if they are fit for their intended uses in operations, decision-making, and planning. Data are fit for use if they are free of defects and possess desired features” (Redman, 2001).

2. Assessing data quality

Data quality assessment is relevant to every step of a statistical research project and quality assessment plays a crucial role in data analysis. The term

“data quality” is widely used in the modern society, but “data quality” has no single fixed concept and means different things in different situations. The relationship between different data quality dimensions is of great interest, an understanding of this relationship can improve the efficiency of data management.

Data quality results from the interaction between the attributes of the analytical data (such as its bias, precision, detection and quantitation limits, and other characteristics that together contribute to data uncertainty) and the intended use of the data (Crumbling, 2001).

National statistical offices in many countries are faced with three conflicting developments: (1) they face substantial budget constraints, (2) they are confronted with demands for more and more detailed information, and (3) they have to reduce the response burden of surveys as much as possible. At the same time, the quality of the published statistical information should remain at an acceptable level (Bethlehem).

Many methodologies and frameworks are developed for assessing data quality, all addressing different aspects of this task and providing a variety of methodologies, measures and tools.

Data quality may depend on various dimensions like accuracy, completeness, timeliness, believability, relevancy, objectivity, understandability, consistency, conciseness, availability and verifiability (Wang & Strong, 1996).

For example, Zeist & Hendriks (Zeist & Hendriks, 1996) proposed the following 6 quality characteristics and 32 sub-characteristics:

1. **Functionality:** suitability, accuracy, interoperability, compliance, security, traceability.
2. **Reliability:** maturity, recoverability, availability, degradability, fault tolerance.
3. **Efficiency:** time behaviour, resource behaviour.
4. **Usability:** understandability, learnability, operability, luxury, clarity, helpfulness, explicitness, customisability, user-friendliness.
5. **Maintainability:** analysability, changeability, stability, testability, manageability, reusability.

→ Table 1 » Information Quality Framework

Quality type	Classification	Dimension
Product quality	Sound information	Free-of-error, Concise, Representation, Completeness, Consistent representation
	Useful information	Appropriate amount, Relevancy, Understandability, Interpretability, Objectivity
Service quality	Dependable information	Timeliness, Security
	Useable information	Believability, Accessibility, Ease of manipulation, Reputation, Value-added

Source: Kahn et al. (2002)

6. **Portability:** adaptability, conformance, replaceability, installability.

Kahn et al. (Kahn et al., 2002) proposed the following quality types (see Table 1).

In order to clarify, define and measure the concept of data quality, it is not enough to identify the common elements of data quality frameworks, in practice, data quality needs to be assessed within the context of its generation (Shanks & Corbitt, 1999) and intended use (Katerattanakul & Siau, 1999). Dimensions of data quality can vary depending on the context in which the data is to be used (Shankar & Watts, 2003).

In contrast to many previous classification schemes that concentrate on intrinsic characteristics of information quality (IQ) dimensions (e.g. Wang & Strong, 1996), Ge Mouzhi et al. developed a measurement process and categorized the dimensions accordingly (Mouzhi):

- **Acquisition IQ** represents the extent of *accessibility* of information and measures the extent to which information is available and retrievable, includes accessibility measures but also aspects of *security* and *data protection* (Mouzhi).
- **Context IQ** characterizes the *intended use* of information and indicates that the use of dimensions relates to a specific context. It measures the extent to which information is *relevant* and *useful* in a particular context (Mouzhi).

- **Specification IQ** measures the extent how information is in accordance with its *specification* (described by data schemas, rules and references) (Mouzhi).
- **Expectation IQ** captures the user-perceived quality of information products in terms of subjective IQ dimensions such as *objectivity* and *believability* (Mouzhi).

Data quality cannot be improved independently of the source or the context in which these data are used. Authors share the opinion of Nousak et al., that the road to data quality improvement involves several factors:

- a technical understanding of the source and data gathering processes;
 - establishment of a reporting process to monitor changes in data quality;
 - people with well-defined roles, responsibilities;
 - authority to develop a culture that supports data quality improvement (Nousak et al.).
- Authors note that data quality evaluation depends on the view of a person playing a role and judging data from the point of view of this role: statisticians responsible for data production and data users will have different views of the same data. In this case, the following factors affect the quality of data:
- how well data meets the expectations of data users (how well it is able to serve the purposes of its intended use or uses);

- how accurately data represents the objects, events, and concepts it is created to represent.

In order to measure whether data is “fit for use”, expectations and uses need to be defined. We usually equate expectations with requirements for particular uses, and, in the majority of projects and systems, they are synonymous. However, we also have expectations about data in a wider sense. Living in the Information Age, we are under influence of prevailing assumptions about data – that data simply exists and represents reality in a true and simple way. In practice, data can be used and even misused (Sebastian-Coleman, 2013).

From statistician’s point of view, statistical quality should be measured both in the statistical products themselves (output quality) and in the processes used to produce statistical products (process quality) (Government Statistical Service, 2009).

The diversity and complexity of the different views on data quality brings out the obvious need to talk about the roots of the issue of quality and its fundamental components.

3. Data quality dimensions

Data quality is a multi-dimensional concept. A data quality dimension is an aspect or feature of information and a way to classify information and data quality needs. Dimensions are used to define,

measure, manage the quality of the data and information.

Data quality dimension has been defined as a set of data quality attributes that represents a single aspect or construct of data quality (Wang & Wand, 1996). Many different lists, definitions, and classification of dimensions have been proposed in data quality literature (Wang & Wand, 1996; Jarke & Vassiliou, 1997; Goodhue, 1995; Delone & McLean, 1992; Ballou & Pazer, 1985; Zmud, 1978 etc.).

Data quality dimensions represent the views, criteria, or measurement attributes for data quality problems. The overall data quality can be determined as an aggregated value of individual dimensions relevant in the given application context (Encyclopedia of Database Systems, 2009).

Many scientists have identified various methodology and framework for assessing and improving data quality through different techniques and strategies on the data quality dimensions (Batini et al., 2009). Some scientists identified more important data quality dimensions (Batini et al., 2009; Wand & Wang, 1996; Wang et al., 2008; Pipino et al., 2002).

“Dimensions of accuracy, completeness, consistency, and timeliness have been widely cited in the literature as the most important data quality dimensions to the information consumers” (Parsian, 2006).

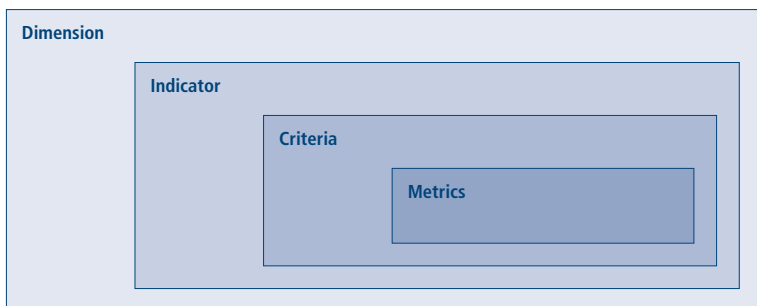
Table 2 » Overview of data quality dimensions

Data quality dimensions	Authors
Accuracy, completeness, consistency, timeliness	Ballou & Pazer (1985)
Ambiguity, completeness, inaccuracy	Laudron (1986)
Correctness, completeness, unambiguity, meaningfulness	Wand & Wang (1996)
Accessibility, completeness, consistency, timeliness, uniqueness, validity	Cykana, Paul & Stern (1996)
Interpretability, plausibility, timeliness, usefulness	Helfert & Herrmann (2002)
Correctness, currency	Grillo, Korusso & Angeletti (2003)
Accuracy, distortion, completeness, timeliness, definition	Baesens (2008)

Source: Dejaeger et al. (2010)

Figure 3 » Hierarchy of data quality evaluation elements

Source: authors' construction

By analyzing literature, it is possible to define a basic set of data quality dimensions, including accuracy, completeness, consistency, and timeliness, which constitute the focus of the majority of authors (Catarci & Scannapieco, 2002).

4. Authors' view on measuring data quality

Some steps to development an approach of evaluating data quality include defining data quality dimensions and analysis or these dimensions. An evaluation of data quality dimensions should include different methods to adequately determine the quality of data using both qualitative and quantitative measurements. The final step includes identification, evaluation and selection of effective remedies for data quality development. The following is iterative step-by-step process:

1. Select existing data for analysis.
2. Choose and define data quality dimensions.
3. Determine quality indicators to measure data quality dimensions.
Some of the indicators are less specific others can be associated with a particular data. Some of these indicators often cannot be measured until the data has been released.
4. Set a criteria for each indicator.

A vast number of bibliographic references address the definition of criteria or measuring data quality (Berti, 1999; Huang et al., 1998; Olson, 2003; Redman, 1996; Redman, 2001; Wang et al., 2006 for an overview). From an operational point of view, criteria need to be ranked according to resources and users' needs. In practice, criteria relate to genuine concerns arising from data quality. Researchers propose that each statistical research project needs to define its own quality criteria according to the planned usage framework (Goasdoué et al.).

5. Determine data quality metrics (both qualitative and quantitative) for evaluation of criterion. Data quality metrics help to estimate each criterion.
6. Determine data shortcomings.
7. Identify remedies.
8. Re-measure and iterate.

In authors' view basic dimensions that need to be addressed in order to present information that can be identified as reliable include: Completeness, Actuality, Accessibility, Interpretability, Informativeness, Utility, Statistical disclosure control, Costs effectiveness, Validity. In Table 3 authors' definitions on the mentioned dimensions are available.

5. Validity concept

In authors' opinion, **validity** in the context of statistical data quality is a complex concept – it shows whether the methodology of research is oriented on the certain purpose (methodological quality), it characterizes the accuracy of the research results (objectivity, consistency, accuracy of calculations) and it characterizes justified conclusions (representativeness) derived from the research results. That is why validity is evaluated in the context of a particular research and one universal approach to the determination of validity does not exist. De-

pending on the aspect of validity is necessary to evaluate certain specific dimensions are analyzed, that is why validity is multi-dimensional concept.

The first aspect of validity relates to the methodology, it is *validity of a measurement instrument*, in this context, the *quality of methodology* is assessed. The methodological quality leads to the conclusion on the extent to which research results can be trusted.

The second aspect of validity is related to the accuracy of the results obtained and is characterized by the *objectivity* of the data, *coherence*, the *accuracy* of calculations.

Table 3 » Data quality dimensions and definitions proposed by authors

Data quality dimension	Definition
Data completeness	Data meets user needs.
Actuality	Data collection and processing speed and frequency of renewal.
Data accessibility	Simplicity of data availability to the users.
Interpretability	Statistical data collection and processing methodologies is available to the data users in order to make the correct interpretation of data.
Informativeness	Data presentation form that will enable data users to capture data quickly and easily navigate the data range.
Utility	Data users' demand to the data.
Statistical disclosure control	Confidentiality of the information provided by respondents.
Cost effectiveness	Efficient use of existing resources for data collection and processing.
Data validity	Definition
Quality of methodology	Scientific justification of methodology (including approbation of methodology), correct use of methodology and unification level of methodology.
Accuracy of estimates	The degree of data reflection to the real situation.
Data objectivity	The ability of statistical data to reflect the actual situation and its independence from the data users' interpretations or evaluations.
Data representativeness	Sample data generalization capabilities.
Consistency	Logical links between different statistical surveys' findings, the data from different sources are comparable. Consistency of data is important when it comes to taking far-reaching decisions based on the results of several datasets.

The third aspect of validity is related to the justified conclusions resulting from the study. The main criteria that characterize justified conclusions from the study are *representativeness* (sample data generalization capabilities) and the *statistical significance* of results. In the authors' view, validity is multidimensional and consists of the following dimensions: quality of methodology, accuracy of calculations, objectivity, representativeness, coherence.

6. Evaluation of data validity

In this chapter authors suggest quality indicators to measure dimensions of validity concept: quality of methodology, accuracy of calculations, objectivity, representativeness, consistency.

Authors agree with Willshire and Meyen (Willshire & Meyen, 1997) and Carson (Carson, 2001) who found that a framework needs both objective and subjective attributes to be considered, using both objective and subjective measurement metrics, in order to reflect the contextual nature of data quality and the many potential users of that data. Authors propose different kinds of data quality indicators to evaluate each data validity criteria: qualitative and quantitative, objective and subjective.

The expert survey was carried out to identify the most significant indicators for evaluation the corresponding data validity dimension. Indicators are arranged from *most important* to *least important*.

7. Quality of methodology

OECD glossary of statistical terms provides the definition for the term "methodological soundness". This term is used in the following context: concepts and definitions, scope, classifications of flows/stocks and sectorization of units, and valuation and time of recording are key aspects of macroeconomic datasets. Thus, following the standards, guidelines, and practices, agreed on in international consultative processes, promotes

soundness of the data in these respects (OECD glossary of statistical terms).

Authors developed the following definition (see Table 3): quality of methodology is *scientific justification of methodology (including approbation of methodology), correct use of methodology and unification level of methodology*.

Indicators for quality of methodology (indicators are arranged from *most important* to *least important* in accordance with the expert survey results):

1. Complexity of statistical data collection and processing, calculation methodology of statistical indicators for statistician.
2. Data collection and treatment process can be adapted to the needs of data users and a rapidly changing environment.
3. Speed of implementation of new data collection and processing methodology and/or new indicators calculation methodology.
4. Complexity of statistical data collection and processing for data users.
5. The proportion of complex indicators (e.g. GDP).
6. Applied data correction and imputation methods, which are regularly reviewed, corrected and updated.
7. Unification level of statistical data collection and processing methodology.
8. Capability of resources (time, labor, finance, etc.) for data collection and processing.
9. Quality programs and quality assurance procedures are approved and running in the statistical office.
10. Questionnaires testing before launching the statistical survey.
11. Data collection and processing methodology is in compliance with EU and international benchmarks.
12. Data audits in accordance with the operational experience and clearly understandable procedures.
13. Errors and shortcomings repair is carried out in accordance with certain standards.

14. Statistical indicators calculation methodology is scientifically justified, regularly monitored and improved.

15. Data collection and processing methodology is scientifically justified, regularly monitored and improved.

Authors agree that indicator *Complexity of statistical data collection and processing, calculation methodology of statistical indicators for statistician* is the most important in evaluation quality of methodology as lack of understanding in this context leads to decrease in quality and confidence in statistical research findings.

The indicator *Complexity of statistical data collection and processing for data users* is extremely important as a poor understanding of statistical tools limits the conclusions that may be drawn from the statistical data and even leads to misuse of statistical data. Unfortunately, statistical education in Latvia has not kept pace.

In authors' opinion, the indicator *Questionnaires testing before launching the statistical survey* is one of the most important for identifying possible shortcoming and in authors' opinion should be placed among the most important indicators. There are two main types of testing that can be used to evaluate a survey: Qualitative testing (e.g. techniques such as skirmishing, focus groups, pretesting and observational studies) and Quantitative testing (e.g. pilot testing and dress rehearsals). Each type of testing is used at a different stage of the survey's development and aims to test different aspects of the survey (National Statistical service portal). The results of survey testing can bring to light a number of problems with the questionnaire and survey design:

- **Problems with Questionnaires:** general misunderstanding of question, poor layout and explanation of questions, a large number of "Other" responses to a particular question, lack of variation in the responses to a question etc. (National Statistical service portal).
- **Survey Design Problems:** deficiencies in the sampling frame and/or sample size chosen,

sources of sampling and non-sampling error, problems with the processing system and both budgetary and time constraints etc. (National Statistical service portal).

- **Preliminary Survey Results:** The data gained from the pilot testing can be analysed in the same way as the final survey, incorporating tables, statistical analyses (e.g. correlations, scales, etc.) and discussion of the findings (National Statistical service portal).

8. Accuracy of calculations

Data accuracy has not a unique definition in the literature. The most common definitions concern how correct, reliable and error-free is the data (Wang & Strong, 1996) and how approximate is a value with respect to the real world (Redman, 1996).

Data accuracy consists of various quality factors, each one representing some accuracy aspect and having its own metrics. For that reason accuracy is commonly mentioned as a quality dimension (Jarke et al., 1999).

The following quality factors can be distinguished for this quality dimension:

- **Semantic correctness factor:** is concerned with the correctness and validity degree of the data (Wang & Strong, 1996; Pipino et al., 2002), describes how well data represent states of the real-world (Shanks et al., 1999).
- **Syntactic correctness factor:** expresses the degree to which a set of data is free of syntactic errors such as misspellings (Naumann et al., 1999) and format discordances.
- **Precision factor:** concerns the quantity of data to be stored and how precise this data must be (Redman, 1996). Data precision involves the level of detail of data representation (Bobrowski et al., 1998; Bouzeghoub et al., 2002).

Authors define accuracy of estimations as *the degree of reflection to the actual situation* (see Table 3).

Indicators for accuracy of calculations (indicators are arranged from *most important* to *least* →

→ *important* in accordance with the expert survey results):

1. Regular analysis of data revisions to improve statistical processes.
2. Regular assessment and correction of errors that may occur in the statistical data collection and processing process (sampling errors and non-sampling errors), according to Eurostat standards.
3. Regular evaluation and testing of output data, intermediate results and statistical results.

In authors' opinion the most problematic indicator here is *Regular assessment and correction of errors that may occur in the statistical data collection and processing process (sampling errors and non-sampling errors)*.

Survey methodology should deal with the following problems: to minimize error in data collected by surveys and to measure the error that is a part of any survey. One kind of error is the random variation from the true characteristics of the population (as in a sample survey, we usually have a single sample from which to generalize). A second kind of error that affects the relationship between a sample of respondents and of the population is bias (it means that in some systematic way the people responding to a survey are different from the target population as a whole). Another group of errors are associated with answers (errors can be caused by misunderstanding the question, not having the information needed to answer, answers are affected by factors other than the facts on which the answer should be based etc.) (Sage portal).

During evaluation of the confidence of estimates based on surveys, it is important to keep in mind all the kinds of errors.

9. Objectivity

Objectivity — a dimension that reflects the extent to which information is without distortion by personal feelings, prejudices, or other information (Malá & Černá, 2012).

It is possible to obtain objective data, but in practice, reaching sensible conclusions from statistical analysis of these data may require subjective input. Conclusion with subjective input is not harmful to statistical analysis as new evidence is integrated with existing knowledge. The subjectivity of statistical analysis would be healthy for science as a whole for at least two reasons:

- the simple methods of subjective statistical analysis, called Bayesian analysis, yield answers much easier to understand than standard statistical answers, and hence much less likely to be misinterpreted;
- even standard statistical methods turn out to be based on assumptions which require subjective input — input of a type that science should seek to avoid (Berger & Berry, 1988).

Authors define objectivity as *the ability of statistical data to reflect the actual situation and its independence from the data users' interpretations or evaluations* (see Table 3).

Indicators for objectivity (indicators are arranged from *most important* to *least important* in accordance with the expert survey results):

1. Influence level of mentality (e.g. religion, culture, history, traditions, climate) on the respondents' answers.
2. Data stability over time.
3. Impact level of public opinion on the respondents' answers.
4. Data changes freedom from external random events (e.g. political).
5. Data acquisition form (statistical observation or survey).
6. Different survey question understanding (statistician — respondent), the question is asked ambiguously.
7. Statistical data relevance to reality.

From indicators listed above statisticians really can manipulate with indicator *Different survey question understanding (statistician — respondent), the question is asked ambiguously*.

There are two main actors in the communication process of official statistics — statisticians and

respondents (respondents at the same time could be the users of statistical information). Both sides – statisticians as well as respondents – are responsible for the quality of statistical information. Good practice is when statisticians serve respondents during the survey, they provide guidelines to fill the questionnaires as well as assist respondents to get desired statistical information.

In authors' opinion, the indicator *Data stability over time* is controversial, as it cannot be applied to all kinds of surveys. For example, data stability is not necessary for innovation survey results. In practice, the process of innovation development is a wavelike: firstly some research and development is carried out and after that developed innovations are introduced to the market, besides innovative breakthrough is possible (e.g. under influence of some external factors like additional financial support from government, innovation support funds etc.).

10. Representativeness

If the samples are not representative, any conclusions or decisions based on data will not be correct. A complete understanding of the data quality objective process, sample plan design, sample plan implementation, and quality control is required to assess sample representativeness (Ramsey & Hewitt, 2005).

The concept of representativity is often used in survey research. What does it mean? Kruskal and Mosteller (Kruskal & Mosteller, 1979) give an extensive overview of the interpretations of this concept in the statistical and non-statistical literature.

In practice, it is difficult to be entirely confident that a representative sample has been achieved. It is possible to check whether this is the case, after the sample has been assembled, by comparing it to the underlying population in terms of known characteristics (Data Analysis in Educational Research).

The survey response rate is often used as an indicator of survey quality. However, a low response

rate does not necessarily imply that the accuracy of survey estimates is poor. The literature on survey methodology contains several examples showing that response rates by themselves are poor indicators of non-response bias (Curtin, Presser & Singer, 2000; Groves, Presser & Dipko, 2004; Keeter et al., 2000; Heerwegh et al., 2007).

Popular indicator the context of representativity is R-indicator, it measures how far the composition of the response to a survey deviates from the original sample:

- If all response probabilities are equal, the response is representative, and there will be no systematic differences between the composition of the response and the sample.
- If the response probabilities are not equal, it is important to establish to what extent the composition of the response is affected. This is accomplished by defining a distance function that measures how far the individual response probabilities differ from the mean response probability (Bethlehem).

Authors define representativeness as *sample data generalization capabilities* (see Table 3).

Indicators for representativeness (indicators are arranged from *most important* to *least important* in accordance with the expert survey results):

1. Number of incorrect answers obtained during the survey.
2. The survey response rate.
3. The specific sample survey results attributing to the entire population.
4. Sample size is in compliance with the statistical survey task.
5. Selected sample technique is in compliance with the task of statistical survey.

What concerns *The survey response rate*, focus on just this indicator of survey quality can be misleading as a low response rate does not necessarily imply that the accuracy of survey estimates is poor. The literature on survey methodology contains examples showing that response rates by themselves are poor indicators of non-response bias, see e.g. Curtin, Presser & Singer, 2000; Groves,

Presser & Dipko, 2004; Groves, 2006; Groves & Peytcheva, 2006; Keeter et al., 2000; Merkle & Edelman, 2002; Heerwegh et al., 2007; Schouten, 2004. As a result, additional survey quality indicators are necessary to provide more insight in the possible risk of biased estimators.

Coherence and consistency are often used as interchangeable terms. Any differences in the meaning of these terms author failed to find.

In practice two data quality dimensions: data consistency and quality of methodology are closely connected. Data inconsistency is the result of

Validity in the context of statistical data quality is a complex concept — it shows whether the methodology of research is oriented on the certain purpose (methodological quality), it characterizes the accuracy of the research results (objectivity, consistency, accuracy of calculations) and it characterizes justified conclusions (representativeness) derived from the research results.

The indicator *Selected sample technique is in compliance with the task of statistical survey* is difficult to justify. For example, in the context of innovation survey Oslo Manual states that “The relevant literature offers various sampling techniques, such as the simple random sample technique, stratification techniques, cluster sample techniques and pps-sample techniques. The techniques may even be combined. In the past, stratified sample surveys have proved to lead to reliable results” (Oslo Manual, 2005). No statistical variables provided the choice of sampling techniques is based on. The same problem is with the indicator *Sample size is in compliance with the statistical survey task*.

11. Consistency

Data consistency is one of the central dimensions for data quality. Data users sometimes use different sets of statistical information derived from different sources and at different times. The proper use is facilitated if information can be validly compared with other related data sets. This facility is achieved by use of common, or at least comparable, concepts and methodologies. The degree to which statistical information fits into broad frameworks and uses standard concepts, variables, classifications and methods will be referred to as its coherence (Brackstone, 1999).

the differences in concepts, definitions and methodologies. Data between statistical domains can be compared if they are elaborated using the same statistical unit, the same coverage, the same classifications, the same definitions, the same frame and the same reference time and period (ESSnet portal).

“Consistency is a measure of the equivalence of information used in various data stores, applications, and systems, and the processes for making data equivalent” (McGilvray, 2008).

Redman (Redman, 1996) recognized two aspects of consistency:

- semantic consistency — where the view of the data should be clear, unambiguous and consistent;
- structural consistency — where entity types and attributes should have the same basic structure and format.

Consistency in both methods and documentation is important as it allows users to know what tests have been carried out and how, where to find the information, how to interpret information. Redman notes that consistency needs to be balanced against flexibility (Redman, 2001).

To assess success in achieving consistency it is possible to identify three broad sets of measures:

- the existence and degree of use of standard frameworks, variables and classification systems;

- the existence and degree of use of common tools and methodologies for survey design and implementation;
- the incidence and size of inconsistencies in published data (Brackstone, 1999).

According to literature, inconsistency may result in various aspects: use of administrative data (the lack of well established theory and methods to guide the use of administrative data, missing or erroneous data, may lack contextual/background information etc.), statistical unit, coverage, classifications, definitions, frame, reference time and period, tools and methodologies for data collection and calculations of variables etc.

From a conceptual point of view, two kinds of consistency are relevant within the European context:

- **Horizontal consistency:** Horizontal consistency refers to the comparability between the various statistical domains (using the same statistical unit, the same coverage, the same classifications, the same definitions, the same frame and the same reference time and period) (ESSnet portal, 2015).
- **Vertical consistency:** Vertical consistency is the issue of comparability between the sum of Member States data and the European aggregate. Concepts developed for the national implementation may not be suited to derive the consistent European aggregate on the basis of such Member States data (ESSnet portal, 2015).

During the ESSnet on Consistency of Concepts and methods of Business and Trade-Related Statistics-2011 Project on Target Population, Frames, Reference Period, Classifications and Their Applications, the project group identified some principles as useful conceptual guidelines for a work on improving consistency in the context of the European Statistical System:

- **Consistency is to be optimised rather than maximised.** Consistency needs to be seen in relation to the other components of quality, primarily relevance, accuracy and timeliness, as well as in relation to the cost component (both

the producer's and the data provider's costs) (Lorenc et al., 2013).

- **Consistency can best be achieved “by design”.** Consistency can be most efficiently achieved by a system for production of integrated economic statistics over the statistical domains of interest, within and between countries (Lorenc et al., 2013).

Authors propose the following definition for consistency: *Logical links between different statistical survey's findings, the data from different sources are comparable. Consistency of data is crucial when it comes to taking far-reaching decisions based on the results of querying multiple datasets* (see Table 3).

Indicators for consistency (indicators are arranged from *most important* to *least important* in accordance with the expert survey results):

1. Statistical office cooperate with the administrative database maintainer on data quality assurance issues.
2. Data from different statistical surveys are harmonized.
3. The methodological consistency between the different statistical domains (indicators calculation methods, different definitions of the statistical unit etc.).

The National Statistical Institutes (NSIs) of the EU Member States collect and produce national data using uniform standards and harmonized methods. To ensure comparability of statistics at the EU level. Nevertheless, the national statistical data used by Eurostat still features several differences (e.g. differences in implementing the statistical unit definition, small differences in size classes, the use of different NACE aggregations and differences in assumptions taken by NSIs to estimate information that is not available from business accounts). These differences have an impact on the comparability across Member States and on the feasibility to compile European aggregates (EU Survey portal, FRIBS). This justifies the important of data consistency dimension in evaluation of data quality.

→ 12. *Some shortcomings of existing data quality dimensions*

Authors have carried out an experts' survey to identify the following three shortcomings of the most commonly used data quality dimensions: lack of scientific understanding, ambiguous understanding and insufficient methodological support. The following data quality dimensions were examined during the experts' survey: interpretability, consistency, quality of methodology, representativeness, completeness, objectivity, accuracy, utility, accessibility, cost effectiveness, informativeness, actuality, statistical disclosure control. Author's definitions of data quality dimensions are provided in Table 3.

Different dimensions (strategic goals) have different problems identified by experts.

Lack of scientific understanding is typical for the following data quality dimensions (dimensions are ranked from the most typical to the least typical according to experts' survey results):

- Data interpretability
- Data consistency / quality of methodology / representativeness
- Data completeness / data objectivity
- Data accuracy
- Data utility
- Data accessibility
- Cost effectiveness / data informativeness / data actuality / statistical disclosure control

Ambiguous understanding is typical for the following data quality dimensions (dimensions are ranked from the most typical to the least typical according to experts' survey results):

- Data consistency / quality of methodology
- Data objectivity / data interpretability
- Representativeness
- Data completeness
- Data utility / data accessibility
- Data accuracy
- Data actuality
- Statistical disclosure control / data informativeness

- Cost effectiveness

Insufficient methodological support for the assessment of data quality dimension is typical for the following data quality dimensions (dimensions are ranked from the most typical to the least typical according to experts' survey results):

- Quality of methodology
- Data consistency / representativeness
- Data completeness
- Data interpretability / data accuracy
- Data objectivity
- Data utility
- Data accessibility / data actuality
- Cost effectiveness
- Data informativeness
- Statistical disclosure control

According to experts' survey results, the most problematic data quality dimensions are *consistency, quality of methodology, completeness, representativeness, interpretability*.

Dimensions of data quality can vary depending on the context in which the data is to be used (Shankar & Watts, 2003). Because of the variety of data quality dimensions, selecting suitable dimensions is based on the scope of research (Sidi et al., 2012; Slone, 2006).

To sum up, each of the data quality dimensions discussed above can be analyzed in the context of several indicators. Some of the indicators proposed by author are absolute and measurable, but most of them are subjective to judgements. Here is one of the main difficulties with data quality assessment. One more difficulty is that the assessment of data quality varies according to the quality properties, quality priorities, and user experience among other factors.

At the same time, experience suggests a "one size fits all" set of indicators is not a solution. In practice, data quality assessment is an on-going task that requires awareness of the fundamental principles underlying the development of subjective and objective data quality indicators.

Quality assessment methodology is necessary in identifying data quality problems, carry out jus-

tified decisions and make useful changes in the processes of statistical project. The relationship among other data quality dimensions should be considered and evaluated to select the most suitable changes in the process.

After performing subjective and objective data quality assessments, it is important to identify discrepancies, and to determine root causes of errors for determining and taking necessary actions for improvement. The overall data quality is determined as an aggregated value of individual dimensions relevant in the given application context.

13. Promotion of statistics

Statisticians are responsible not only for collection and dissemination of qualitative statistical data, but for promoting the use of statistics as well. Promoting the use of statistics is necessary to ensure wide and efficient use of statistics in society, for this purpose statistics must be easily available and usable. The use of statistics is popularized by the provision of guidance in use and interpretation of statistical products and services:

- Increasing awareness about the general supply of statistics and helping users to find the data they need, improve users knowledge and availability of products and services provided by NSIs.
- To promote statistical literacy of data users, NSIs should organize trainings for data users on compilation, interpretation and use of statistics.
- Improvement of tables and statistical graphics, structure of text increases the usability of statistical publications.

14. Conclusions

Statisticians and data consumers define data quality differently. For data consumers the main criterion is how well data meets their expectations or in other words how well data is able to serve the purposes of its intended use or uses. From statisti-

cian's point of view, statistical quality is embedded both in the statistical products themselves and in the processes used to produce them. As a result data quality is a multi-dimensional concept and should include various data quality dimensions and different types of indicators (e.g. objective & subjective, qualitative & quantitative).

In authors' opinion, validity in the context of statistical data quality is a complex concept – it shows whether the methodology of research is oriented on the certain purpose (methodological quality), it characterizes the accuracy of the research results (objectivity, consistency, accuracy of calculations) and it characterizes justified conclusions (representativeness) derived from the research results. That is why validity is evaluated in the context of a particular research and one universal approach to the determination of validity does not exist. Depending on the aspect of validity is necessary to evaluate certain specific dimensions are analyzed, that is why validity is multi-dimensional concept.

Author has carried out an experts' survey to identify the following three shortcomings of the most commonly used data quality dimensions: lack of scientific understanding, ambiguous understanding and insufficient methodological support. Different dimensions (strategic goals) have different problems identified by experts.

Lack of scientific understanding is highly typical for the following data quality dimensions: data interpretability; data consistency; quality of methodology; representativeness; data completeness; data objectivity.

Ambiguous understanding is highly typical for the following data quality dimensions: data consistency; quality of methodology; data objectivity; data interpretability.

Insufficient methodological support for the assessment of data quality dimension is highly typical for quality of methodology; data consistency; representativeness; data completeness.

Authors proposed indicators for the most problematic data quality dimensions according to ex-

perts' survey results. Authors' approach presented in this paper combines the subjective and objective assessments of data quality.

Statisticians are responsible not only for data collection and dissemination, but for promoting the use of statistics as well.

REFERENCES

1. BASSILI, J. N., SCOTT, B. S. (1996): Response Latency as a Signal to Question Problems in Survey Research. *Public Opinion Quarterly*, 60, pp. 390–399
2. BERGER, J. O., BERRY, D. A. (1988): Statistical Analysis and the Illusion of Objectivity. *American Scientist*, 76(2), pp. 159–165
3. BETHLEHEM, J.: *The Future of Surveys for Official Statistics*. Statistics Netherlands, Methodology Department. Retrieved June 10, 2015 from <http://www.blaiseusers.org/2009/papers/Keynote.pdf>
4. BERTI, L. (1999): *La qualité des données et leur recommandation: modèle conceptuel, formalisation et application à la veille technologique*. PhD Thesis
5. BOBROWSKI, M., MARRÉ, M., YANKELEVICH, D. (1998): A Software Engineering View of Data Quality. In: *2nd Int. Software Quality Week Europe (QWE'98)*. Brussels, Belgium
6. BOUZEGHOUB, M., KEDAD, Z. (2002): Quality in Data Warehousing. In: PIATTINI, M., CALERO, C., GENERO, M. (eds.): *Information and Database Quality*. Kluwer Academic Publishers, pp. 163–198
7. BRACKSTONE, G. (1999): Managing Data Quality in a Statistical Agency. *Survey Methodology*, 25, pp. 139–149
8. BRUCE, T. R., HILLMANN, D. I. (2004): The continuum of metadata quality: Defining, expressing, exploiting. In: HILLMANN, D. I., WESTBROOKS, E. L. (eds.): *Metadata in practice*. Chicago: ALA, pp. 238–256
9. BUI, Y., PARK, J. (2006): An assessment of metadata quality: A case study of the national science digital library metadata repository. In: MOUKDAD, H. (ed.): *CAIS/ACSI 2006 Information Science Revisited: Approaches to Innovation*. Retrieved June 30, 2015 from http://www.cais-acsi.ca/proceedings/2006/bui_2006.pdf
10. CAMPANELLI, P., STURGIS, P., PURDON, S. (1997): *Can you hear me knocking: An investigation into the impact of interviewers on survey response rates*. Technical report. London: The Survey Methods Centre at SCPR
11. CARSON, C. S. (2000): *What is Data Quality? A Distillation of Experience*. International Monetary Fund, Statistics Department
12. CARSON, C. S. (2001): *Toward a framework for assessing data quality*. International Monetary Fund
13. CRUMBLING, D. N. (2001): In search of representativeness: evolving the environmental data quality model. *Quality Assurance*, 9, pp. 179–190
14. CURTIN, R., PRESSER, S., SINGER, E. (2000): The effects of response rate changes on the index of consumer sentiment. *Public Opinion Quarterly*, 64, pp. 413–428
15. *Data Analysis in Educational Research*. Unit 2. Representativeness Checking. University of Strathclyde. Retrieved June 20, 2015 from <http://www.strath.ac.uk/aer/materials/4dataanalysisineducationalresearch/unit2/representativenesschecking/>
16. DURRANT, G., D'ARRIGO, J., STEELE, F. (2009): *Using field process data to predict best times of contact conditioning on household and interviewer influences*. Technical report. Southampton Statistical Science Research Institute
17. DUSHAY, N., HILLMANN, D. I. (2003): Analyzing metadata for effective use and re-use. In: *DCMI Conference and Workshop*. Seattle, USA

18. EUROSTAT, OECD (2005): *Oslo Manual. Guidelines for collecting and interpreting innovation data*. 3rd edition
19. EU SURVEY PORTAL: *Framework regulation integrating business statistics (FRIBS)*. Retrieved June 13, 2015 from https://ec.europa.eu/eusurvey/runner/FRIBS_Public_Consultation2014
20. ESSNET PORTAL: *Consistency*. Retrieved June 15, 2015 from <http://www.essnet-portal.eu/project-information/consistency/>
21. GASSER, L., STVILIA, B. (2001): *A new framework for information quality*. Technical report. ISRN UIUCLIS-2001/1+AMAS
22. GOASDOUÉ, V. et al.: *An evaluation framework for data quality tools (Practice Oriented)*. Retrieved June 11, 2015 from <http://mitiq.mit.edu/iciq/pdf/an%20evaluation%20framework%20for%20data%20quality%20tools.pdf>
23. GOVERNMENT STATISTICAL SERVICE (2009): *National Statistician's Guidance: Quality, Methods and Harmonisation*. UK
24. GROVES, R. M., PRESSER, S., DIPKO, S. (2004): The role of topic interest in survey participation decisions. *Public Opinion Quarterly*, 68, pp. 2–31
25. GROVES, R. M. (2006): Nonresponse rates and nonresponse bias in household surveys. *Public Opinion Quarterly*, 70, pp. 646–675
26. GROVES, R. M., PEYTCHEVA, E. (2006): The impact of nonresponse rates on nonresponse bias: a meta-analysis. In: *17th International Workshop on Household Survey Nonresponse*. Omaha, NE, USA
27. HEERWEGH, D., ABTS, K., LOOSVELDT, G. (2007): Minimizing survey refusal and noncontact rates: do our efforts pay off? *Survey Research Methods*, 1, pp. 3–10
28. HUANG, K. T., LEE, Y. W., WANG, R. (1998): *Quality Information and Knowledge*. Prentice Hall
29. JARKE, M., JEUSFELD, M. A., QUIX, C., VASSILIADIS, P. (1999): Architecture and Quality in Data Warehouses: An Extended Repository Approach. *Information Systems*, 24(3)
30. JURAN, J. M., GODFREY, A. B. (1999): *Juran's Quality Handbook*. 5th edition. New York: McGraw-Hill
31. KAHN, B. K., STRONG, D. M., WANG, R. Y. (2002): Information quality benchmarks: Product and service performance. *Communications of the ACM*, 45(4), pp. 84–192
32. KATERATTANAKUL, P., SIAU, K. (1999): Measuring information quality of web sites: Development of an instrument. In: *Proceedings of the 20th international conference on Information Systems*. Charlotte, North Carolina, USA, pp. 279–285
33. KEETER, S., MILLER, C., KOHUT, A., GROVES, R. M., PRESSER, S. (2000): Consequences of reducing nonresponse in a national telephone survey. *Public Opinion Quarterly*, 64, pp. 125–148
34. KRUSKAL, W., MOSTELLER, F. (1979 a): Representative sampling I: Non-scientific literature. *International Statistical Review*, 47, pp. 13–24
35. KRUSKAL, W., MOSTELLER, F. (1979 b): Representative sampling II: Scientific literature excluding statistics. *International Statistical Review*, 47, pp. 111–123
36. KRUSKAL, W., MOSTELLER, F. (1979 c): Representative sampling III: Current statistical literature. *International Statistical Review*, 47, pp. 245–265
37. LORENC, B. et al. (2013): *Report on the Proposals with Respect to Target Population, Frames, Reference Period, Classifications and their Applications*. Deliverables No 2.10 & 3.10. Retrieved June 14, 2015 from http://www.cros-portal.eu/sites/default/files//ESSnet%20Consistency_WP2_Deliverable_2.10%2063.10.pdf
38. LYBERG, L. (1981): *Control of the coding operation in statistical investigations: Some contributions*. PhD dissertation. Stockholm University, Department of Statistics

39. MALÁ, J., ČERNÁ, L. (2012): *Information quality, its dimension and the basic criteria for assessing information quality*. Research Papers. Faculty of Materials Science and Technology in Trnava, Slovak University of Technology in Bratislava
40. MARGARITOPOULOS, M., MAVRIDIS, I. (2008): A Conceptual Framework for Metadata Quality Assessment. In: *Proc. Int'l Conf. on Dublin Core and Metadata Applications*. Dublin. Retrieved June 30, 2015 from <http://dcpapers.dublincore.org/pubs/article/viewFile/923/919>
41. MCGILVRAY, D. (2008): *Executing data quality projects: Ten steps to quality data and trusted information*. Morgan Kaufmann
42. MERKLE, D. M., EDELMAN, M. (2002): Nonresponse in exit polls: A comprehensive analysis. In: GROVES, R. M. et al. (eds.): *Survey nonresponse*. New York: John Wiley & Sons, pp. 243–258
43. MOUZHI, G.: *Information quality assessment: validating measurement dimensions and processes*. Retrieved June 10, 2015 from http://ls13-www.cs.uni-dortmund.de/homepage/publications/jannach/Conference_ECIS_2011.pdf
44. MUDRYK, W., BOUGIE, B., XIAO, P., YEUNG, A. (2001): *Statistical methods in quality control at Statistics Canada*. Course Reference Manual. Statistics Canada
45. NATIONAL STATISTICAL SERVICE PORTAL: *Basic Survey Design*. Chapter 09. Survey Testing. Retrieved June 14, 2015 from <http://www.nss.gov.au/nss/home.nsf/SurveyDesignDoc/0784A3792D3A7D73CA2571AB00247A3B?OpenDocument>
46. NAUMANN, F., LESER, U., FREYTAG, J. C. (1999): Quality-driven Integration of Heterogeneous Information Systems. In: *Proc. of the 25th Int. Conf. on Very Large Databases (VLDB'99)*. Scotland
47. NICOLAAS, G. (2011): *Survey Paradata: A review*. ESRC National Centre for Research Methods Review paper. Retrieved June 30, 2015 from http://eprints.ncrm.ac.uk/1719/1/Nicolaas_review_paper_jan11.pdf
48. NOUSAK, P. et al.: *A Scorecard approach to improving Data Quality*. Retrieved June 10, 2015 from <http://www2.sas.com/proceedings/sugi27/p158-27.pdf>
49. OECD: *OECD glossary of statistical terms*. Retrieved June 18, 2015 from <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=5140>
50. OLSON, J. E. (2003): *Data Quality, the accuracy dimension*. Morgan Kaufmann
51. PIPINO, L. L., LEE, Y. W., WANG, R. Y. (2002): Data Quality Assessment. *Communications of the ACM*, 45, pp. 211–218
52. RAMSEY, C. A., HEWITT, A. D. (2005): A Methodology for Assessing Sample Representativeness. *Environmental Forensics*, 6(1), pp. 71–75
53. REDMAN, T. C. (1996): *Data Quality for the Information Age*. Artech House Publishers
54. REDMAN, T. C. (2001): *Data Quality. The Field Guide*. Boston: Digital Press
55. SAGE PORTAL: *Types of Error in Surveys*. Retrieved June 10, 2015 from http://www.sagepub.com/upm-data/23854_Chapter2.pdf
56. SEBASTIAN-COLEMAN, L. (2013): *Measuring Data Quality for Ongoing Improvement*. Retrieved June 10, 2015 from <http://www.sciencedirect.com/science/book/9780123970336>
57. SCHOUTEN, B. (2004): *Adjustment for Bias in the Integrated Survey on Household Living Conditions (POLS) 1998*. Discussion paper 04001. Statistics Netherlands
58. SHANKS, G., CORBITT, B. (1999): Understanding data quality: Social and cultural aspects. In: *Proceedings of the 10th Australasian Conference on Information Systems*

59. SHANKAR, G., WATTS, S. (2003): A relevant, believable approach for data quality assessment. In: *Proceedings of 8th International Conference on Information Quality*. MIT, pp. 178–189
60. SIDI, F., SHARIAT PANAHY, P. H., AFFENDEY, L. S., JABAR, M. A., IBRAHIM, H., MUSTAPHA, A. (2012): Data quality: A survey of data quality dimensions. In: *Proceedings of the IEEE International Conference on Information Retrieval and Knowledge Management*. Kuala Lumpur, Malaysia, pp. 300–304
61. SLONE, J. P. (2006): *Information quality strategy: An empirical investigation of the relationship between information quality improvements and organizational outcomes*. PhD Thesis. Minneapolis, MN, USA: Capella University
62. STRONG, D. M., LEE, Y. W., WANG, R. Y. (1997): Data quality in context. *Communications of the ACM*, 40(5), pp. 103–110
63. SWIRES-HENNESSY, E., DRAKE, M. (1992): The Optimum Time at which to Conduct Interviews. *Journal of the Market Research Society*, 34, pp. 61–72
64. UNITED NATIONS STATISTICAL COMMISSION & UNITED NATIONS ECONOMIC COMMISSION FOR EUROPE (2006): *Statistical Data Editing. Impact on Data Quality*. United Nations. Retrieved June 10, 2015 from <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/essvalidserv/images/1/1b/SDEVVolume3.pdf>
65. ZEIST, R. H. J., HENDRIKS, P. R. H. (1996): Specifying software quality with the extended ISO model. In: *Software Quality Management IV – Improving Quality*. BCS, pp. 145–160
66. WANG, R. Y., LEE, Y. W., PIPINO, L. L., FUNK, J. D. (2006): *Journey to Data Quality*. The MIT Press
67. WANG, R. Y., STRONG, D. M. (1996): Beyond accuracy: What data quality means to data consumers. *Journal of Management Information Systems*, 12(4), pp. 5–33
68. WILLSHIRE, M. J., MEYEN, D. (1997): A process for improving data quality. *Data Quality*, 3(1)
69. YAN, T., TOURANGEAU, R. (2008): Fast Times and Easy Questions: The Effects of Age, Experience and Question Complexity on Web Survey Response Times. *Applied Cognitive Psychology*, 22(1), pp. 51–68

KLÍČOVÁ SLOVA

oficiální statistická data, kvalita dat, hodnocení kvality dat, validita dat

A New Framework for Data Validity and Some Shortcomings of Most Important Data Quality Dimensions

ABSTRACT

In authors' view, the problem of selecting appropriate data quality dimensions and corresponding data quality indicators is related to beliefs of both statisticians and data users. In this paper, authors provide a multi-dimensional approach of measuring the validity of official statistical data and propose the system of indicators to determine data validity dimensions. The salient feature of this research is that significance of data validity indicators are collected from data consumers and statisticians instead of being defined theoretically. As well as authors have carried out an experts' survey to identify the following three shortcomings of the most commonly used data quality dimensions: lack of scientific understanding, ambiguous understanding and insufficient methodological support. Although exploratory, this research provides a basis for future studies on validity measurement and improving data quality framework.

KEYWORDS

official statistical data, data quality, data quality assessment, data validity

JEL CLASSIFICATION

C80

Usage of non-financial metrics for measuring marketing effectiveness

- Ing. František Milichovský, Ph.D., DiS. » Faculty of Business and Management, Brno University of Technology
- Ing. Petra Koudelková, Ph.D. » NEWTON College, a.s.¹

- * Opening of national markets and globalization with movement of production factories to low cost areas influence corporate strategies on way to reach and hold global competitiveness. By this approach there are established new forms of competition as new competitors. That has made rapid increase of domestic and foreign companies in all global activities with high involvement (Ambrozová et al., 2015). In time of economic crisis there companies begin to evaluate own performance and effectiveness by internal audits.

Engineering companies have become one of the most important parts in Czech industry environment. These engineering companies measure effectiveness mainly in production process. These companies haven't measured effectiveness of other corporate parts like stakeholders, marketing activities, human resources (Zahay, Griffin, 2010).

Industrial area is quite specific. All definitions are focused on customers and good relationships with them. Industrial marketing should be similar to consumer marketing in odd ways. The fundamental divergences between them are in individual motives for purchasing. This means that the goods and services, located at this area, is not for final consumer (Alvarez, Galera, 2001).

If any company declare that is efficient and effective, than it should be able to demonstrate

which indicators were used, and other procedures or standards. Companies would not miss a comparison with direct competitors in their industry field, as shown by current knowledge, which can be suitably selected according to using tools, whether financial or non-financial (Kotler, Keller, 2006).

In industrial companies there is important to focus not only on present, but especially on future, because results of previous periods could be misrepresenting. Industry has become a field with meaningfully impact on the economic and social situation in the Czech Republic. Industrial production is a significant part of social-economic and public stability.

1. Theoretical background

Marketing activities are the sub-elements in the marketing process. The marketing process includes, according to Kotler et al. (2007) four parts: (1) analysis of marketing opportunities, (2) selection of target markets, (3) creation of the marketing mix, (4) management of marketing efforts. These four sections contain the necessary marketing role and activities that affect the final marketing strategy. Own definition of marketing activities could be conceptualized from different perspec-

¹ E-mail: milichovsky@fbm.vutbr.cz; petra.koudelkova@is.newtoncollege.cz.

Table 1 » Marketing activities in company according to marketing mix

Product	Price	Place	Promotion
packaging	pricing	control of sales	business recruiting
production plan	credit expansion	distribution or sale	relationships with dealers
product plan		storage	advertising
inventory management			relationships with customers
sale estimates			public relations
services associated with the products			business training
quality control			
market research			

Source: Siu (2002); Mohamad, Ramayah and Puspowsito (2011)

tives. Main perspectives are: (1) time perspective, (2) market perspective, (3) product life-cycle perspective, (4) marketing mix perspective.

Siu (2002) and McNamara (1972) described marketing activities in other way – as a set of areas in which is necessary to focus on by the enterprises. These activities were adapted by Mohamad, Ramayah and Puspowsito (2011). In the consumer market (B2C), this file can be divided into nineteen individual marketing activities, which could be transferred into individual elements of marketing mix except two activities, which provide information for whole marketing mix (see Table 1).

The summary of the marketing activity is defined as the major activities that must be implemented by the marketing department or its alternative. Despite the development of information technology are mentioned marketing activities are still very relevant, as it helps the company to manage the necessary knowledge and support business processes (Webb et al., 2011).

Compared specified list of marketing activities are marketing activities under the concept of Total Quality Management included in all corporate activities. Their goal is a management approach that is shaped and partly driven by the customer to achieve full customer satisfaction (Nenadál, 2002). The business activities are covered by the TQM ap-

proach to the quality of the loop, which includes the various phases of the above marketing activities (Nenadál et al., 2008; Bagad, 2008).

Whole process of defining final marketing strategy has been liable to three parts: (1) planning and definition, (2) implementation an execution, and (3) control and evaluation. By application these three steps on defined marketing activities there is possible to observe accurate effectiveness (Dudzevičiūtė, Peleckienė, 2010).

Corporate performance has been under lied to continuous measurement and it is depended on requirements of corporate stakeholders (Currie, Seaton, Wesley, 2009). They usually want maximization of own profit (Shao, 2009; Hornungová, 2015). This maximization is turned on with actual situation in company to reach suggested goals and total market conditions, company operated in.

Definition of indicators is hardly depended on individual author view. Učeň (2008) describes indicators as different marketing variables which are generated from marketing efforts. Kerzner (2011) explains indicators as direct way of measuring to get exact figures, which represents individual parts of business in connection with several dimensions.

Generally, indicators could be divided into two groups – non-financial indicators and financial indicators. Non-financial indicators used other units

than financial (e.g. percentage, amount). Financial indicators should be defined as kind of indicators where is possible to formulate exact amount of money and they are based on account documents (Ambler, Xiucun, 2003; Ambler, 2002).

Marketing effectiveness is focused on these fields, where is possible to support corporate aims, increase shareholders' values, net cash-flow or increasing net profit (Ambler, 2000; Li, 2011). This effectiveness is created by several levels, which includes five attributes of marketing orientation approach (Kotler, Keller, 2006): (1) customer philosophy, (2) integrated purchase organization, (3) accurate marketing information, (4) strategic orientation, (5) operational efficiency.

Marketing indicators are designed to finding and evaluating efficiency of marketing activities in corporate environment. From different point of view it is possible to divide marketing indicators into several basic groups: internal market indicators, external market indicators and processes. External indicators are focused on measuring of complex brand changes in short-time period. Internal indicators criticize innovation levels and responsibilities of employees in company. Processes verify how the individual indicators are obtained and proved (Ambler, 2000; Učeň, 2008; Gaiardelli, Saccani, Songini, 2007).

Measurement performance of marketing activities becomes corporate process, which gives performance feedback on marketing results. Corporate performance is becoming important part of budgeting in company and performance compensation and marketing communication (Clark, Abela, Ambler, 2006; Ginevičius, Podvezko, Ginevičius, 2013).

The usual approach of the management in industrial companies is based on the determination of marketing budget as a percentage of turnovers. However, this approach was supported by the results of the previous period. A more appropriate approach for defining the amount of the marketing budget is the way that management must decide on the distribution of mentioned budget into indi-

vidual marketing section. That also encourages the increasing requirements for efficient measurements of activities (Christian, 1964).

Effectiveness of marketing activities becomes depended and impacted by group of factors, which create requirements on marketer about implementation of marketing plans (Tuan, 2012; Nwokah, Ahiauzu, 2008).

2. Methodology

The objective of this paper is to find trend of improvement by measuring effectiveness of marketing activities. For this reason there was used questionnaire survey, focused on engineering companies, operating in the Czech Republic.

The first part of the paper presents main secondary information, which was processed by many scientific articles and literature. Author of the paper is interested in the area of performance measurement. The main part of the paper presents results that were obtained from the primary research — questionnaire survey. Whole primary research was focused on the performance evaluation of enterprises (in the area of marketing) in the Czech Republic in the year 2013.

The respondents to the questionnaire were mainly owners and managers of engineering companies in the Czech Republic in 2013. The conditions for selection were as follows:

1. geographical location (the Czech Republic),
2. classification of economic activities according to CZ-NACE, reduced to engineering area (28 — Manufacture of machinery and equipment; 29 — Manufacture of motor vehicles, trailers and semi-trailers; 30 — Manufacture of other transport equipment).

According to the chosen NACE groups, there was defined basic population which consist 7,239 engineering companies in the Czech Republic. Sample was created by 366 companies that were chosen in random way from company data set. There were returned questionnaires from 147 respondents. Own research survey has been executed during

2013. From point of view of factor analysis this sample is adequate.

There were put research questions, which indicators for measuring effectiveness of marketing activities are used in company. Base premise was that managers have used mainly profit indicators.

Results and discussion of the paper are based on the analysis of secondary sources and selected data of questionnaire survey, which are involved on measuring the performance of Czech companies. To process the results of the questionnaire survey were used both of basic types of descriptive statistics and factor analysis on the selected data set. The data were processed by using the statistical program IBM SPSS Statistics 22. The conclusions provide characteristics of the limitations of research and its potential further direction.

The factor analysis is based on the selection of correlation and partial correlation coefficients. The correlation coefficient represents the closeness of linear dependence of individual variables and partial correlation coefficients. The partial correlation coefficient shows a similarity of two variables in such a situation that the other variables are assumed constant. If it is possible to explain the dependence of variables using common factors, the partial correlation coefficients are very small, close to zero (Tarnanidis et al., 2015; Conti et al., 2014).

To perform the factor analysis it is necessary to have "n" observations of each k variables ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_k$). The correlation coefficients would be high in absolute terms, if there are linear dependences between the defined variables. On the assumption that condition of dependence of common variables is met, partial correlation coefficients of variables ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_k$) will be very small.

To assess the suitability of the factor analysis, two tests can be used:

- Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) is a coefficient which could reach values between 0 and 1. Its value consists of the rate of squares sum of the correlation coefficients and squares sum of the correlation and partial coefficients.

- The use of Bartlett's sphericity test lies in testing the null hypothesis that the correlation matrix of variables is unit (on diagonal, there are only ones, others are zeros). If the null hypothesis is rejected, the factor analysis may be used for the defined variables.

For the purposes of verifying the factor analysis, Cronbach's alpha indicator must be used. This indicator is seen as a reliability coefficient, which is used as kind of analogue of the correlation coefficient. Usually, it is possible to reach values in the interval $<0, 1>$. Zero as extreme value describes the situation in which individual variables are uncorrelated. On the other hand, the value of 1 describes the correlated variables. When the value is closer to 1, there is a reported higher degree of conformity (Hrach and Mihola, 2006).

3. Results

Based on the statistical characteristics of the examined group, it could be presented conclusions as an approximate result, limited by the resulting reliability. In the results of the paper there are characteristics of research barriers and future research possibilities.

All non-financial indicators in Table 2 were chosen according to the results of internal project (Methods of measurement the effectiveness of marketing activities and their applications, nr. FP-S-10-21), which was realized in Brno University of Technology. Questionnaire included possibility to answer other indicators, but nobody answered.

For purpose of factor analysis there is necessary to reach value of Kaiser-Meyer-Olkin test at least 0.5. For indicators, mentioned in Table 1, KMO is 0.582 which has become in low level of acceptance. Factor analysis reveals the reduction of surveyed corporate performance indicators which companies use in their own measurement processes.

Factor analysis reveals the reduction of surveyed corporate performance indicators which companies use in their own measurement processes.

ses. The main input into factor analysis was a correlation matrix which shows the individual correlation values of the chosen indicators.

The total variance of the performance indicators is explained by means of eigenvalues, which represent the total variance explained by each factor. The eigenvalues show that only five items reached the minimum value of 1. From this point of view, Extraction Sums of Squared Loadings with cumulative percentage is important. Factor analysis extracted only five factors, which explains 65.7% of the variance. This result confirms the good factor result of the interpreted variance.

In order to assess whether it is possible to use the factor analysis, Kaiser-Meyer-Olkin method (KMO) and Bartlett's test of sphericity were used. The KMO method is based on selective correlation and partial correlation coefficients. The KMO value range is between 0 and 1. Each variable correlates perfectly to itself (approximate to 1), but has no correlation to the other variables (approximate to 0). In our case, the KMO reached value of 0.6, which means that the performed level of useful-

ness of the factor analysis has an average value. Bartlett's test of sphericity is a statistic test used to examine the hypothesis that the variables are correlated or uncorrelated. According to the KMO, no correlation was found with other variables (Sig = 0). Nevertheless, Bartlett's test of sphericity is significant because of the value, which is lower than 0.05.

4. Discussion

For the correctness of the factor analysis and acceptance the results, it is important to get a Cronbach's alpha value of over 0.7. Otherwise, there are requirements to improve the sample, or the questionnaire. Cronbach's alpha is a measure of internal consistency that is closely related to a set of items as a group. A "high" value of alpha is often used (along with substantive arguments and possibly other statistical measures) as evidence that the items measure an underlying (or latent) construct.

However, a high Cronbach's alpha does not imply that the measure is unidimensional. If, in addi-

Table 2 » Indicators for measurement of marketing effectiveness in company

	Product offer	Market share	Productivity	Customer lifetime value	Loyalty
Number of new customers	0.552	-0.102	-0.014	-0.463	-0.164
Product audit	0.515	-0.312	0.069	0.349	-0.488
Knowledge and value of brand	0.683	0.317	0.092	-0.009	0.263
Knowledge and value of product	0.774	0.089	-0.037	0.166	0.115
Customer retention	0.078	0.729	-0.050	-0.051	0.125
Market share	0.059	0.756	0.109	0.237	-0.213
Number of complaints	0.046	0.085	0.660	-0.426	-0.138
Average waiting time	-0.187	-0.258	0.771	0.148	0.186
Productivity per employee	0.240	0.334	0.625	-0.117	-0.163
Customer lifetime value	0.126	0.092	-0.122	0.764	0.043
Customer loyalty	0.219	-0.086	-0.030	0.159	0.835
Cronbach's alpha	0.524	0.455	0.497	only one item	only one item

Source: own work

tion to measuring internal consistency, you wish to provide evidence that the scale in question is uni-dimensional, additional analyses can be performed. Exploratory factor analysis is one method of checking dimensionality. Cronbach's alpha is not a statistical test; it is a coefficient of reliability (or consistency). It could be written as a function of the number of test items and the average inter-correlation among the items. Below, for conceptual purposes, we show the formula for the standardized Cronbach's alpha:

$$\alpha = \frac{N \times \bar{c}}{v + (N + 1) \times \bar{c}}, \quad (1)$$

where

N is equal to the number of items,

$\bar{c}$ is the average inter-item covariance among the items,

v equals the average variance.

If the values were to increase the number of items (N), it is possible to increase Cronbach's alpha. Moreover, if the average inter-item correlation is low, the alpha will be low. As the average inter-item correlation increases, Cronbach's alpha increases as well. The values of Cronbach's alpha could be from 0 to 1. If the values were close to 0.5, it signifies a bad level of internal consistency. Over 0.7 means that the value is acceptable and values close to 1 are excellent (Hinton, Brownlow, McMurray, Cozens, 2004).

According to observed results, value of Cronbach's alpha was only for index of Product offer factor. From other factors there is Productivity factor near the minimum value of Cronbach's alpha (0.497). Therefore, there was used only index of return factor such significant factor. Calculating the final value of acceptable factor needs the transformation of individual coefficients. These coefficients have become the significance of used elements. Their sum total has to be 1. The index of the factor of production was defined by this procedure:

where

NC – number of new customers,

PA – product audit,

B – brand knowledge and value,

P – product knowledge and value.

On the basis of the calculation index of the Return factor, the mean value of the index was found. This value represents the average value for each company in data set. This value reflects low bonds within factor. This is due to the range of possible answers listed in the questionnaire. To modify the index, it is necessary to use a rating scale for companies, which determines whether the tool is used. For the calculation of the total index, it is necessary to put the answers of individual respondents into the appropriate index formula.

5. Conclusions

The main goal of the research was to find out set of the non-financial KPIs in Czech engineering companies. The correct choice of performance indicators is important part of the corporate strategic process, because well-defined KPIs can help to the companies realize plans and controls due their priorities.

It is necessary to do next researches where is possible to use knowledge not only in Czech business environment, but especially in international environment to ascertain the influence of corporate performance measurement system.

The paper is focused on the area of marketing performance in relation to KPIs. Nowadays, lots of companies use performance measurement, which is important not only for the actual management, but also for other interested parties involved in the entity with each other stakeholders. Performance measurement is an important tool for sustainable management.

Empirical research deals with factor analysis that gives up reduction of surveyed corporate performance indicators which companies use in own measurement process. Main input into factor anal-

$$index = NC \times 0.246 + PA \times 0.217 + B \times 0.243 + P \times 0.294, \quad (2)$$

ysis was correlation matrix. Results of the factor analysis are three component groups. All of these groups had to be evaluated by Cronbach's alpha (with value over 0.5). Therefore, it was accepted only one component group – Product factor.

Monitoring and constantly evaluating and improving the results of these indicators, should lead to the growth of economic success that is key goal within the chosen strategy for many of them.

Industry has become a field with meaningfully impact on the economic and social situation in the Czech Republic. Industrial production is a significant part of social-economic and public stability.

REFERENCES

1. ALVAREZ, P., GALERA, C. (2001): Industrial marketing applications of quantum measurement techniques. *Industrial Marketing Management*, 30(1), pp. 13–22
2. AMBLER, T. (2000): Marketing metrics. *Business Strategy Review*, 11(2), pp. 59–66
3. AMBLER, T. (2002): Market metrics: What should we tell the shareholders? *The Journal of Risk Finance*, 10(1), pp. 47–50. DOI: 10.1108/09657960210697418
4. AMBLER, T., XIUCUN, W. (2003): Measures of Marketing Success: A Comparison Between China and the United Kingdom. *Asia Pacific Journal of Management*, 20(2), pp. 267–281. DOI: 10.1023/A:1023896601290
5. AMBROZOVÁ, E., KOLEŇÁK, J., POKORNÝ, V. (2015): Corporate environment and the abilities required of professional managers. In: *Innovation Vision 2020: from Regional Development Sustainability to Global Economic Growth*. Amsterdam: IBIMA, pp. 753–769
6. BAGAD, V. S. (2008): *Total quality management*. Shaniwar Peth: Technical Publications Pure, 238 p.
7. CHRISTIAN, R. C. (1964): A “Systems approach” to industrial marketing communications. *Journal of Marketing*, 28, pp. 64–67
8. CLARK, B. H., ABELA, A. V., AMBLER, T. (2006): An Information Processing Model of Marketing Performance Measurement. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 14(3), pp. 191–208. DOI: 10.2753/MTP1069-6679140302
9. CONTI, G., FRÜHWIRTH-SCHNATTER, S., HECKMANC, J. J., PIATEKE, R. (2014): Bayesian exploratory factor analysis. *Journal of Econometrics*, 183(1), pp. 31–57. DOI: 10.1016/j.jeconom.2014.06.008
10. CURRIE, R., SEATON, S., WESLEY, F. (2009): Determining stakeholders for feasibility analysis. *Annals of Tourism Research*, 36(1), pp. 41–63. DOI: 10.1016/j.annals.2008.10.002
11. DUDZEVIČIŪTĖ, G., PELECKIENĖ, V. (2010): Marketing strategy process: Quantitative analysis of the customers' satisfaction. *Business: Theory and Practice*, 11(4), pp. 345–352. DOI: 10.3846/btp.2010.37
12. GAIARDELLI, P., SACCANI, N., SONGINI, L. (2007): Performance Measurement of the After-sales Service Network – Evidence from the Automotive Industry. *Computers in Industry*, 58(7), pp. 698–708. DOI: 10.1016/j.compind.2007.05.008
13. GINEVIČIUS, R., PODVEZKO, V., GINEVIČIUS, A. (2013): Quantitative evaluation of enterprise marketing activities. *Journal of Business Economics and Management*, 14(1), pp. 200–212. DOI: 10.3846/16111699.2012.731143
14. HINTON, P. R., BROWNLOW, C., MCMURRAY, I., COZENS, B. (2004): *SPSS explained*. Hove: Routledge, 380 p.

15. HORNUNGOVÁ, J. (2015): Methodology for Selection of Economic Performance Factors in the Area of Information and Communication Activities. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 63(2), pp. 533–537. DOI: 10.11118/actaun201563020533
16. HRACH, K., MIHOLA, J. (2006): Metodické přístupy ke konstrukci souhrnných ukazatelů. *Statistika*, 86(5), pp. 398–418
17. KERZNER, H. (2011): *Project Management Metrics, KPIs, and Dashboards: A Guide to Measuring and Monitoring Project Performance*. New Jersey: John Wiley & Sons
18. KOTLER, P., WONG, V., SAUNDERS, J., ARMSTRONG, G. (2007): *Moderní marketing*. Praha: Grada Publishing
19. KOTLER, P., KELLER, K. L. (2006): *Marketing Management*. New Jersey: Pearson Education, 816 p.
20. LI, L. Y. (2011): Marketing metrics usage: Its predictor and implications for customer relationship management. *Industrial Marketing Management*, 40(1), pp. 139–148. DOI: 10.1016/j.indmarman.2010.09.002
21. MCNAMARA, C. P. (1972): The present status of the marketing concept. *Journal of Marketing*, 36, pp. 50–57
22. MOHAMAD, O., RAMAYAH, T., PUSPOWARSITO, H. (2011): Incidence of marketing activities in medium-sized manufacturing firms in Indonesia: Comparing export intenders and non-export intenders. *International Journal of Business and Society*, 12(1), pp. 89–102
23. NENADÁL, J., NOSKIEVIČOVÁ, D., PETŘÍKOVÁ, R., PLURA, J., TOŠENOVSKÝ, J. (2008): *Moderní management jakosti: Principy, postupy, metody*. Praha: Management Press, 380 p.
24. NENADÁL, J. (2002): *Moderní systémy řízení jakosti: Quality management*. Praha: Management Press, 284 p.
25. NWOKAH, N. G., AHIAUZU, A. I. (2008): Managerial competencies and marketing effectiveness in corporate organizations in Nigeria. *Journal of Management Development*, 27(8), pp. 858–878. DOI: 10.1108/02621710810895677
26. SHAO, G. (2009): *Toward a stakeholder model of corporate governance: Evidence from U.S. media companies*. Dissertation. Tuscaloosa, Alabama: College of Communication and Information Sciences, The University of Alabama, 85 p.
27. SIU, W. (2002): Marketing activities and performance: A comparison of the Internet-based and traditional small firms in Taiwan. *Industrial Marketing Management*, 31(2), pp. 177–188
28. TARNANIDIS, T., OWUSU-FRIMPONG, N., NWANKWO, S., OMAR, M. (2015): A confirmatory factor analysis of consumer styles inventory: Evidence from Greece. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 22, pp. 164–177. DOI: 10.1016/j.jretconser.2014.07.001
29. TUAN, L. T. (2012): Marketing effectiveness and its precursors. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 24(1), pp. 125–152. DOI: 10.1108/13555851211192731
30. UČEŇ, P. (2008): *Zvyšování výkonnosti firmy na bázi potenciálního zlepšení*. Praha: Grada Publishing, 190 p.
31. WEBB, J. W., IRELAND, D. R., HITT, M. A., KISTRUCK, G. M., TIHANYI, L. (2011): Where is the opportunity without the customer? An integration of marketing activities, the entrepreneurship process, and institutional theory. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 39(4), pp. 537–554. DOI: 10.1007/s11747-010-0237-y
32. ZAHAY, D., GRIFFIN, A. (2010): Marketing strategy selection, marketing metrics, and firm performance. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 25(2), pp. 84–93. DOI: 10.1108/08858621011017714

KLÍČOVÁ SLOVA

nefinanční metriky, marketingová efektivnost, marketingová výkonnost, výkonnostní indikátory

Usage of non-financial metrics for measuring marketing effectiveness**ABSTRACT**

Purpose of the paper is to find which non-financial metrics are used in effectiveness measuring process of marketing activities. Paper is based on primary research, on which participated marketing managers of engineering companies in the Czech Republic through the questionnaire survey. Questionnaire survey itself was focused on performance measurement. Selected data were put under examination within factor analysis. Such results of the factor analysis there are gained factors which are verified by Cronbach's alpha test. Main result of research provide key performance indicators, which are included in one factor (number of new customers, product audit, knowledge and value of both of brand and product). For the observed factor there was stated index, in which different weight of variables in impact of fulfilling corporate marketing strategy have been designed. The main aim of this paper is to set up complex index based on usage of non-financial metrics in Czech engineering companies. All metrics, included in index, could be considered as key metrics in measuring marketing effectiveness in engineering companies.

KEYWORDS

non-financial metrics, marketing effectiveness, marketing performance, performance indicators

JEL CLASSIFICATION

L21, L25, M31

Trendy digitálního marketingu a konkurenceschopnost internetové reklamy v České republice

► Ing. Ludmila Navrátilová » Ústav managementu, Fakulta podnikatelská, Vysoké učení technické v Brně¹

* Obliba digitálních médií, která podtrhuje společenské změny, neustále roste. Inzerenti této možnosti dosyta využívají pomocí cílených kampaní a nenechávají naše spotřebitelské chování náhodě. Ve světě marketingu a médií náš čas strávený na internetu, na jakémkoliv zařízení připojenému k internetu, představuje pro podniky prodávající své výrobky obrovskou možnost budovat úzký vztah šitý na míru zákazníkovi v prostředí jemu přirozeném, ve kterém se cítí pohodlně a poměrně bezpečně. Je proto přirozené že inzerenti za digitální reklamu (internetovou i televizní) utrácí stále více prostředků určených k propagaci. Následující příspěvek se zaměří právě na internetovou reklamu a nástroje digitálního marketingu jako rostoucí možnosti moderní marketingové komunikace.

V reklamním prostoru neposiluje pouze samotný internet, ale reklamní odvětví jako celek. Dle studie publikované společností Nielsen Admosphere (Focus Agency, 2016a), vykázal za rok 2015 český reklamní trh nárůst o téměř 8 % v porovnání s rokem 2014. I přesto, že data k internetové reklamě nejsou prozatím k dispozici, mediálnímu prostoru dominovala televizní reklama, která si dlouhodobě drží první pozici s 13,8% růstem (35,5 mld. Kč), na druhém místě zůstává tisk s minimálním meziročním nárůstem o 0,2 % (17,9 mld. Kč).

Stagnaci reklamy v tištěných médiích dle Nielsen Admosphere (2016) je možné vysvětlit přesunem inzerentů do nových médií a to i přes mírný pokles ceníkové hodnoty využitého reklamního prostoru v klíčovém segmentu deníků (-1,5 %). Jak mediální agentura Nielsen Admosphere (2016) dále uvedla, podíl na růstu TV reklamy mělo 40% navýšení počtu reklamních spotů, kterých se za uplynulý rok odvysílalo bezmála 4 miliony.

1. Význam internetu a jeho vliv na současnou podobu marketingu

Internet nabízí podnikům velkokapacitní reklamní prostor, jehož podoba se neustále proměňuje a poskytuje celou řadu sofistikovaných personifikovaných možností k propagaci. Následující příspěvek se proto pokusí nejdůležitější přístupy online propagace nastínit a uvést do problematiky moderních nástrojů marketingové komunikace na internetu se zaměřením na internetovou reklamu.

Jak uvádí Hassapladakis (2015) dle IDC², v současné době kolem dvou miliard lidí na světě používá svá mobilní zařízení (smartphone) pro připojení k internetu a s odkazem na server RetailCustomerExperience.com, 63 % nakupujících si již stáhlo aplikaci svého oblíbeného obchodu a až třetina

¹ E-mail: navratilova@fbm.vutbr.cz.

² IDC (International Data Corporation) — organizace zabývající se marketingovým výzkumem.

z uvedených spotřebitelů pomocí aplikace usku-
tečňuje své nákupy. Prodejci dokonce pracují
s technologií na řešení – tlačítku, pomocí kterého
by zákazník jedním klikem přímo daný výrobek
nakoupil (Meeker, 2015).

Internet jako médium nabízí tyto možnosti
hned z několika důvodů. Pracovní a osobní čas
mnoha z nás zákazníků se do digitálního prostoru
přirozeně přesunul, uživatelé internetu již od ra-
ného dětského věku využívají zařízení pro při-
pojení k internetu, a proto adaptace potenciálních
zákazníků pro nakupování online je naprosto při-
rozená, stejně jako rychlé zasažení cílového zákaz-
níka či optimalizací nákladů na propagaci pro kaž-
dý podnik (Baines, Fill, Page, 2013).

2. Internetová reklama – nejlivnější nástroj digitálního marketingu

Internetová reklama dlouhodobě představovala na
svém počátku jediný a nejsilnější prvek prezentace
v digitálním prostoru. V současné době stále patří
mezi nejsilnější nástroje alespoň, co se do rozpoč-
tu digitálního marketingu týče.

Baines, Fill, Page (2013) online prostor v rá-
mci **internetové reklamy** rozdělují do několika re-
klamních formátů, jako jsou **display reklama** (re-

kлама pracující na bázi zobrazení ve standardních
formátech např. reklamní bannery, skyscraper,
leaderboard či nestandardní formáty, např. rozšíři-
telné a překrývací formáty), **multimediální re-
klama** (vestavěné multimediální reklamy, pop-up
reklamy neboli vyskakovací okna viditelná po uza-
věření prohlížené stránky či interstitials známé jako
reklamy zobrazující se před vstupem na webo-
vou stránku), **online streamovaná videa**, **Search
Engine Marketing** (placené výsledky vyhledáva-
ní, které se zobrazují ve vyhledávacích společně
s organickými výsledky vyhledávání či na prémio-
vých pozicích), často používaná **e-mailová rekla-
ma** či **zápisy/výpisy v internetových katalogích**
(záznamy firem s možností placených prémiových
pozic v internetových katalogích).

Reklama na internetu v českém prostředí je
spravována sdružením SPIR (Sdružení pro interne-
tový rozvoj, dříve Sdružení pro internetovou rekla-
mu), které pojetí internetové reklamy vidí v širším
kontextu než výše uvedení autoři (Effectix, 2013b;
SPIR, 2015; SPIR, 2014). SPIR do internetové reklamy
řadí i **obsahový marketing** (content marketing,
obsahová stránka webových stránek, blogů, sociál-
ních sítí, newsletterů, článků, webinářů apod.),
videoreklamu (reklama v přehrávači (in-stream)
v podobě reklamních spotů před, po nebo během

Tabulka č. 1 » Srovnání ceníkové hodnoty reklamního prostoru u nejvýznamnějších mediatypů za rok 2014 a 2015

Mediatyp	Ceníková hodnota reklamního prostoru (v tis. Kč)		Meziroční nárůst/pokles (v %)
	2014	2015	
TV	31 179 208	34 495 787	13,8
Tisk	17 899 192	17 926 227	0,2
Internet	14 600 000	16 500 000 ¹⁾	13,0 ¹⁾
Rádio	6 062 785	6 384 347	5,3
OOH ²⁾	4 816 865	4 808 609	-0,2
Celkem	59 958 050	64 614 970	7,8

¹⁾ Odhad

²⁾ Srovnání neobsahuje data ze společnosti Media Channel (Outdoor, OOH TV), která nebyla dodána z provozních důvodů.
Pramen: Vlastní zpracování dle Nielsen Admosphere (2016), Focus Agency (2016a), SPIR (2015)

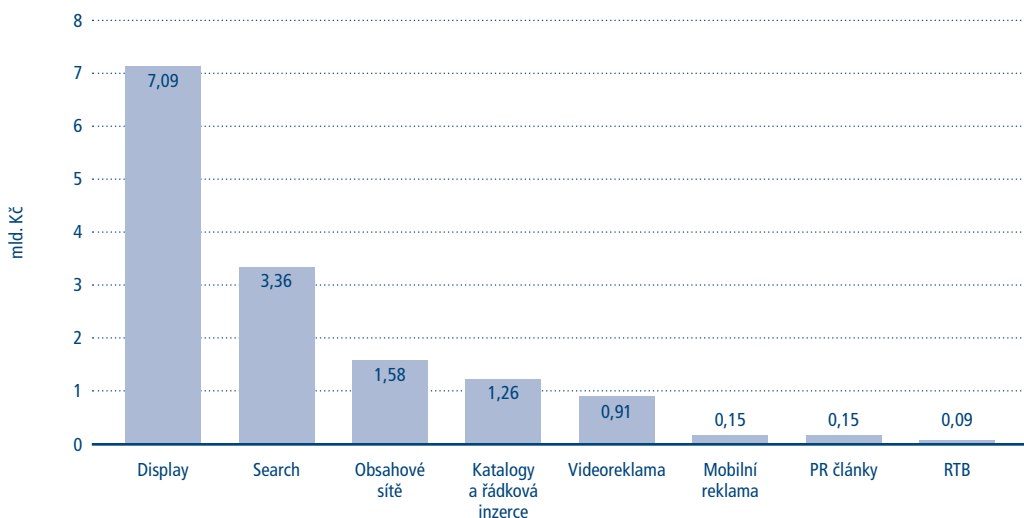

videa a reklamních sdělení publikovaných přes přehrávaný obsah (overlay), tak i videobannerů, zároveň i reklama přehrávána např. na sociální síti Facebook³), **placené PR články** (články umístěné v běžném obsahu médií zadané inzerovanou společností), **RTB** (real-time-bidding, metoda nákupu a prodeje display reklamy založené na aukci reklamního prostoru probíhající v reálném čase, využívající geografické, behaviorální či jazykové cílení reklamy, které zprostředkovává na základě předchozích aktivit uživatelů internetu), **řádkovou inzerci** (classifieds, placená inzerce v databázích produktů), **mobilní reklamu** (reklama zobrazená při prohlížení internetu z mobilních zařízení (mobilní telefony, tablety) vč. reklamy cílené na mobilní zařízení ve vyhledávání a obsahových sítích) a **PPC reklamu** (reklama prodáváná výkonostním modelem, placená za prokliky či přivede-

né návštěvníky na webovou stránku). Zastoupení jednotlivých forem internetové reklamy v České republice uvádí přehled v grafu č. 1.

Široké pojetí reklamy na internetu představuje rozsah napříč metodami propagace v digitálním marketingu, které mimo jiné potvrzují i autoři Sedláček (2006) či Roberts & Zahay (2013). Sedláček (2006) již ve své rané publikaci zabývající se internetovým marketingem zmiňoval partnerské programy jako součást dalších možných forem propagace na internetové reklamy. Roženský (2014) zdůrazňuje partnerství přes **affiliate marketing**, obzvláště s rozmachem sociálních sítí, jako klíčový prvek pro e-WOM⁴, doporučení výrobků a služeb v digitálním prostoru přes servery, které potenciálním zákazníkům přináší vyhledávaný obsah či informace.

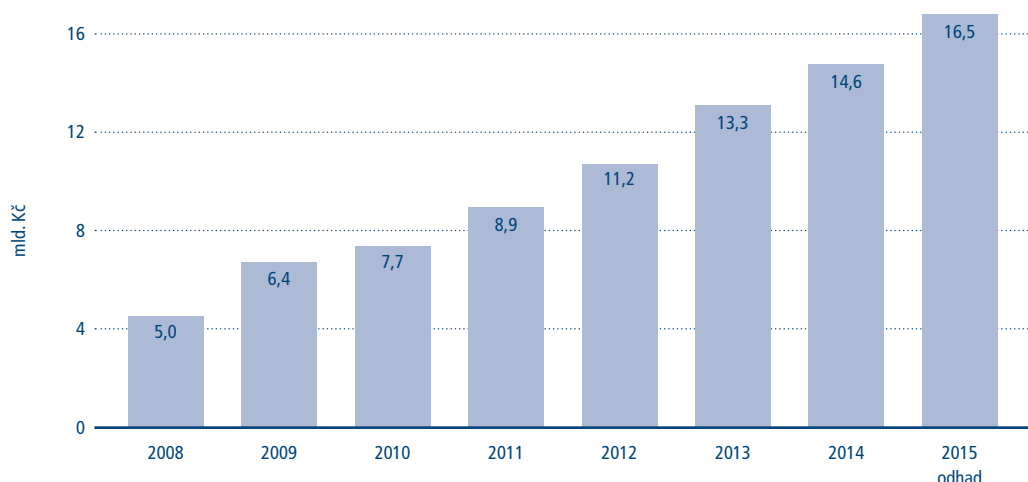
Graf č. 1 » Zastoupení jednotlivých forem internetové reklamy v České republice v roce 2014 (v mld. Kč)

Pramen: SPIR (2015) dle ppm factum

³ Od roku 2014 se videoreklama/video na sociální síti Facebook spouští automaticky při prohlížení news feedu (hlavního obsahu uživatele), bez zvuku. K ozvučení a zvětšení videa dojde až po kliknutí uživatelem. Ke spuštění videa probíhá na všech druhů zařízeních (Běrdnek, 2014).

⁴ e-WOM (electronic word-of-mouth) — doporučení jinými uživateli, které probíhá elektronickou formou.

Graf č. 2 » Vývoj celkových výdajů za internetovou inzerci v České republice v letech 2008–2015 (v mld. Kč)

Pramen: SPIR (2015) dle ppm factum

3. Stav internetové reklamy v České republice

V roce 2015 kolem 7 milionů obyvatel České republiky běžně používalo internet a z toho 4 miliony internetových uživatelů dokonce přes své mobilní zařízení (Net Monitor, 2015). Aktuální počet internetových uživatelů představuje penetraci internetu u české populace kolem 70 % (věková kategorie 10 a více let), přičemž u mladých lidí ve věkové kategorii 10–24 let dosahuje míra penetrace internetu až 92 %. Internetová populace u této věkové skupiny již nemá kam růst, s přibývajícím věkem procento lidí využívající internet zpravidla klesá (Net Monitor, 2014).

Internetová inzerce v České republice pravidelně zaznamenává 10% meziroční nárůst, jenž představuje investice zejména do reklamy ve vyhledávání, bannerové display reklamy či videoreklamy. Podniky inzerující do internetové reklamy tak průměrně touto cestou investují kolem 20 % svých reklamních výdajů. Internetová reklama se v současné době řadí na třetí místo v množství investovaných prostředků (1. místo: TV — 42 %, 31,2 mld. Kč;

2. místo: tisk — 24 %, 17,5 mld. Kč) (SPIR, 2015). Informace o vývoji výdajů za internetovou reklamu v České republice v letech 2008–2015 nabízí graf č. 2.

Nejvýraznější meziroční změny zaznamenala reklama prodaná modelem RTB, a to v letech 2013 a 2014. Nejvyšší nárůst představoval za uvedené roky v meziročním porovnání 100% zvýšení využívání tohoto způsobu reklamního prostoru na internetu. I přesto, že se jedná o nejnovější nástroj internetové reklamy, který v utracené inzerci zaujímá poslední pozici, růst je odborníky předpokládán i na další období (SPIR, 2015). RTB v sobě skrývá velký potenciál, protože na rozdíl od klasické display reklamy dokáže každému unikátnímu návštěvníkovi internetu zobrazit jinou reklamu na základě jeho zájmů, interakcí s webovými stránkami inzerujícího podniku nebo jeho reklamou. RTB nabízí i možnosti zacílení na české uživatele internetu, kteří se pohybují na zahraničních webových stránkách (H1.cz, 2015).

Remarketing, který není uváděn jako samostatná forma internetové reklamy (využívá nejčastěji →

podobu display reklamy) představuje techniku, jejímž cílem je přivést zpět na webové stránky zákazníka, který nedokončil svůj nákup a to i v době, kdy si prohlíží jiný obsah internetu (Zdarsa, Fábor-ský in Kolektiv autorů, 2014). Jedná se opět o jeden z nejnovějších nástrojů, který inzerenti využívají stále častěji.

4. Další nástroje digitálního marketingu jako součást internetové reklamy

Definici digitálního marketingu nejlépe vystihují autoři Baines, Fill, Page (2013), kteří ji zhmotňují pomocí dílčích nástrojů propagace v online prostoru (viz obrázek č. 1).⁵

4.1 Search marketing

Nástrojů, které jsou úzce spojeny s internetovou reklamou, je celá řada. Nejčastější způsob a nebyvalý rozvoj zaznamenal **Search (Engine) Marketing** (SEM), způsob propagace, který placený či dobře optimalizovaný obsah zvýrazní před ostatní výsledky vyhledávání v internetových prohlížečích. V roce 2013 podniky investovaly 49 % rozpočtu na digitální marketing právě do SEM (SEMPO, 2014). Němec (2015) dodává, že 80 % uživatelů na internetu vyhledává informace o zboží a službách, a proto SEM nachází uplatnění na všech trzích. Marketing využívající vyhledávací příkazy uživatelů internetu (SEM) lze do digitálního marketing implementovat v podobách jako je: optimalizace

Obrázek č. 1 » Formy digitálního marketingu

Pramen: Baines, Fill, Page (2013), s. 302

⁵ Autorka se podrobně nevěnuje oblasti advergamingu a marketingu virtuální reality, jelikož tyto oblasti nespádají do její odborné profilace.

pro vyhledávače SEO, reklama s placeným umístěním PPC reklama (Pay per Click/Paid Placement), kontextová reklama (reklama zobrazená dle vyhledávaného obsahu), reklama pracující s obsahem firemních zařízení DAO (Digital Asset Optimization) či placená inkluze, jenž zobrazuje výsledky ve webových vyhledávacích jako přirozené výsledky či placené odkazy (Baines, Fill, Page, 2013). Nail et al. (2005) spatřuje výhodu SEM ve větší přirozenosti, protože usnadňuje uživateli internetu nalézt vyhledávaný obsah, proto je pozitivněji přijímána než display a multimediální reklama.

4.2 E-mail marketing

Běžnou součástí marketingové komunikace na internetu představuje **e-mail marketing**, jenž aby byl efektivně využíván, vyžaduje souhlas k zasílání informací ze strany příjemce. Odborníci se shodují, že reputace používání newsletterů se v posledních letech zhoršila a jedním z hlavních důvodů je zahlcenost e-mailových schránek uživatelů, což může vést až k samotnému odhlášení z odběru novinek odesílatele (Baines, Fill, Page, 2013). IAB⁶ (2010) však uvádí fakt, že pokud jsou do newsletteru vloženy odkazy na zajímavý obsah v sociálních médiích, integrace zákazníka do internetové kampaně může být daleko úspěšnější. Penkala in Kolektiv autorů (2014) zmiňuje, že e-mailový marketing představuje příležitost, které lze využít v rámci budování vztahu se zákazníkem a v rámci detailního cílení kreativních kampaní doplňuje typy e-mailových kampaní: *propagační newslettery* (obdoba e-mailového marketingu), *welcome process* (e-mail zaslaný pro přidání nového kontaktu do firemní databáze), *mikrokampaně* (e-maily pro úzce definovanou skupinu zákazníků), *kampaň pro záchranu zákazníka* (e-mail pro zákazníka, jenž opustil nákupní košík), *rozšířená nabídka* (e-mail pro zákazníky, kteří v newsletteru

klikli na odkaz určitého sortimentu) a *přání k svátku/narozeninám* či *pravidelné upomínky*.

4.3 Virální marketing

Kreativní videa, obrázky či jinak zpracované internetové kampaně, ukrývající v sobě virální potenciál, dosahují virálního šíření samotnými uživateli, a to nejčastěji přes sociální sítě. **Virální marketing** tak odborníci označují jako e-WOM, protože stejně jako WOM vychází z individuálního přístupu k zákazníkům (Swanepoel et al., 2009). Výhodou virálního marketingu je zachycení chování potenciálních zákazníků na sociálních sítích, včetně měřitelnosti vlivu kampaní k širšímu publiku (Ferguson, 2008). Zákazníci zároveň virální obsah videí či obrázků nevnímají jako klasickou placenou reklamu, proto e-WOM pracuje na principu důvěry a nezávislé informace v porovnání s typickými komerčními reklamami (Wu, Wang, 2011; Chan, Ngai, 2011). Prchal (2013) uvedl rovnici cesty k viralitě, jejíž podstatou je nápad/kreativní myšlenka (viz obrázek č. 2). Rovnice dále popisuje, jak efektivně komunikovat s cílovými zákazníky a celou kampaň realizovat tak, aby zadavatel reklamy získal z kampaně co nejvíce.

4.4 Sociální média

Fenomén současné doby, **sociální média**, využívají internetové a mobilní technologie pro vytvoření vysoce interaktivní platformy, která uživatelům internetu, ať jednotlivcům tak komunitám, slouží pro sdílení, spoluvytváření informací či diskuze a kde tito uživatelé mají možnost upravovat generovaný obsah (Kietzmann, 2011). *Sociální sítě* tvoří podmožinu sociálních médií, ve které jsou uživatelé propojeni množinou jednoho či více vztahu (Knoke, Yang, 2008). Mezi nejznámější sociální sítě patří např. Facebook, GooglePlus, LinkedIn aj. →

⁶ IAB (Interactive Advertising Bureau) — volné uskupení médií a technologických firem zabývajících se zejména optimalizací digitální reklamy a marketingovými kampaněmi s celkovým počtem přes 650 podniků, které v USA představuje 86 % celkové online reklamy. IAB doporučuje standardy v oblasti výzkumu a interaktivity kampaní (IAB, 2015).

158 Scientia et Societas » 2/16

Sociální sítě jako Facebook dominují mezi sociálními médii v České republice i zahraniční a jak uvádí Michl (2013), internetové katalogy, které přivádí zákazníky na firemní stránky, sice neustále rostou, ale daleko výraznější nárůst návštěvnosti webových stránek podniků na internetu byl zaznamenán právě z přístupů přes sociální sítě (nárůst o 91 % v meziročním porovnání v letech 2011 a 2012). Autor dále dodává, že pokud obecně porovnáme vyhledávače a sociální sítě pro účely vyhledávání podnikových webových stránek, vyhledávače budou stát na prvním místě, i když trend v návštěvnosti komerčních firemních webů ve sledovaném období vzrostl pouze o 8 %. Podíl na celkové návštěvnosti webových stránek reprezentují z 22,7 % návštěvy z vyhledávače Google a 15,5 % návštěv je realizováno z vyhledávače Seznam (Effectix, 2013a; Google Analytics, 2013). Jelínek (Business Factory) v rozhovoru s Vojtěchovskou

(2015) zmiňuje, že co odlišuje reklamu na Facebooku od jiných mediatypů, je zejména obrovská možnost segmentace a škálovatelnosti při cílení reklamy, která nepracuje s omezeným počtem kreativ při malém počtu úrovní cílení, ale je schopna zacílit dle dalších charakteristik uživatele Facebooku. Výsledek představuje cílení tisíce kreativ s úspěšnou optimalizací kampaní. Jelínek dále uvádí, že zákazníci Facebook vnímají jako důležitý nástroj pro zákaznickou podporu, čemuž by se měly podniky přizpůsobit, zatímco o Facebooku jako reklamním médiu tolik nepřemýšlí (Vojtěchovská, 2015).

Pro efektivní internetový marketing je pro podniky ideální kombinace přístupů přes internetové katalogy a sociální sítě. Dále dodává, že podniky by měly větší váhu přikládat sociálním sítím z toho důvodu, že sítě přináší více užítku než pouhou krátkou návštěvu ze strany potenciálního zákazníka. Důvodem je interaktivita, kterou by podniky měly na sociálních sítích vyvolat a využít pomocí aktivní a správné komunikace na sociálních sítích. Na základě toho mohou podniky vzbuzovat v klientech důvěru, budovat cenné reference, důvěryhodná doporučení atp. (Bauckmann, 2013).

Zbieczuk in Kolektiv autorů (2014) jako základ úspěchu na sociálních sítích udává čtyři základní faktory, které považuje za nezbytné pro každý podnik či značku při budování firemní sociální sítě Facebook: vtíp/„cool“ faktor, užitečnost/výhodnost pro uživatele internetu, okamžitost/novost a osobní přístup.

Jak uvádí Baines, Fill, Page (2013), původ obsahu v sociálních médiích nemusí být vždy jasný, čehož příkladem může být video umístěno na kanálu YouTube (UGC – User-generated content). YouTube se tak stává dalším médiem určeným k propagaci, ať již pro samotný obsah videa či reklamu umístěnou před zhlédnutím videa. Tvůrci se také na obsahu mohou spolupodílet a tím se obsah stává více sociální, např. při tvorbě otevřené encyklopedie Wikipedia.

Pro podniky prezentující se na sociálních sítích je velmi důležitá interakce mezi příznivci jejich sítě. Jak uvádí Social Bakers⁷ (2013a), do kalkulace interakce je nezbytné započítat všechny interakce ze strany fanoušků (likes, komentáře, sdílení, odpovědi, „retweets“ aj.), dosah zacílené zprávy (procento fanoušků, kteří uvidí příspěvek z firemní sociální sítě). Výsledkem jsou dvě varianty vzorce míry interakce (Engagement Rate), který lze použít dle frekvence aktivity ze strany podniku. Social Bakers (2013a) zároveň dodává, že i velikost podniku v souvislosti s množstvím fanoušků se může rozdílně podílet na míře interakce a ohodnocení úspěchu konkrétní značky v komunikaci s potenciálními zákazníky na sociální síti. Nicméně ani tento jednoduchý vzorec není dostačující. Dle Social Bakers (2013b) organický dosah (organic reach) publikovaného příspěvku na fanouška nedosahuje takové míry, jaké dosahoval v předchozích letech z toho důvodu, aby akcionáři sociálních sítí získali prostředky pomocí placeného obsahu od inzerujících firem či oslovení více příznivců konkrétního firemního profilu (paid reach). Poměr zobrazeného neplaceného/placeného obsahu pro přirozené/placené množství oslovených fanoušků zároveň určuje viralita a míra interakce inzerujícího podniku (Social Bakers, 2013b). Maco (2014) uvedl, že aktuální míra neplaceného obsahu pro organické fanoušky dosahuje kolem 9 % z celkového obsahu firemních profilů na sociální síti Facebook.

4.5 Mobilní marketing

Oblast marketingu zaměřeného na mobilních zařízeních mění neustále a čím dál rychleji svoji podobu s růstem nových technologií. Nejaktuálnější překlad pojmu mobile marketing se dle Krkošky in Kolektiv autorů (2014), Ignatiuse (2013) přesouvá do oblasti marketingu mobilních aplikací. Jak Krkoška in Kolektiv autorů (2014) dále udává, trend

⁷ Social Bakers — český podnik, jenž se specializuje na marketingové analýzy a online monitoring sociálních sítí jako Facebook, Twitter, GooglePlus, LinkedIn či YouTube.

v České republice je takový, že 8 z 10 prodaných mobilních zařízení je právě chytrý telefon⁸ (smartphone). Mobilní aplikace byly využívány o více než 58 % v roce 2015 v meziročním porovnání s rokem 2014. Celkem 40 % z nich za uplynulý rok vytvořili samotní aktivní mobilní uživatelé (v předchozích dvou letech 10–20 % z celkového počtu využívaných aplikací) (Focus Agency, 2016b). Nejúspěšnější aplikace, které si uživatelé oblíbili, se řadí do kategorie Personalizace, Zprávy & Magaziny a Produktivita (Focus Agency, 2016b). Dle Krkošky in Kolektiv autorů (2014) se reklamy nejlépe implementují do volně stažitelných aplikací, které uživatelé masově využívají. Autor dále uvádí, že 23 % majitelů chytrých telefonů někdy uskutečnilo nákup přes mobilní zařízení, 24 % uživatelů porovnává ceny konkurence či získává informace k nákupu a 25 % vlastníků používá sociální síť přes svůj mobilní telefon (z toho 94 % Facebook).

Rostoucí příjem z reklamy umístěné na sociální síti Facebook cílené na mobilní zařízení neutále roste (Beránek, 2014). Zisk z reklamy za první čtvrtletí roku 2014 činil 59 % z celkového příjmu (2,82 miliardy USD) a v meziročním srovnání s prvním kvartálem rokem 2013 narostl o 100 % (Facebook, 2014). Dle průzkumu mezi americkými spotřebiteli používající chytré telefony či tablety, provedeného agenturou Nielsen, jak uvádí MMA⁹ (2014), skupinu potenciálních zákazníků,

kteří nejintenzivněji vnímají reklamy na mobilních zařízeních, tvoří osoby rozhodujících o chodu domácnosti s největší kupní silou ve věkové kategorii 35–44 let, 45–54 let a 55–64 let. Spotřebitelům v tomto zkoumaném vzorku populace reklama nabízí užitečné informace (MMA, 2014).

4.6 Online retailing

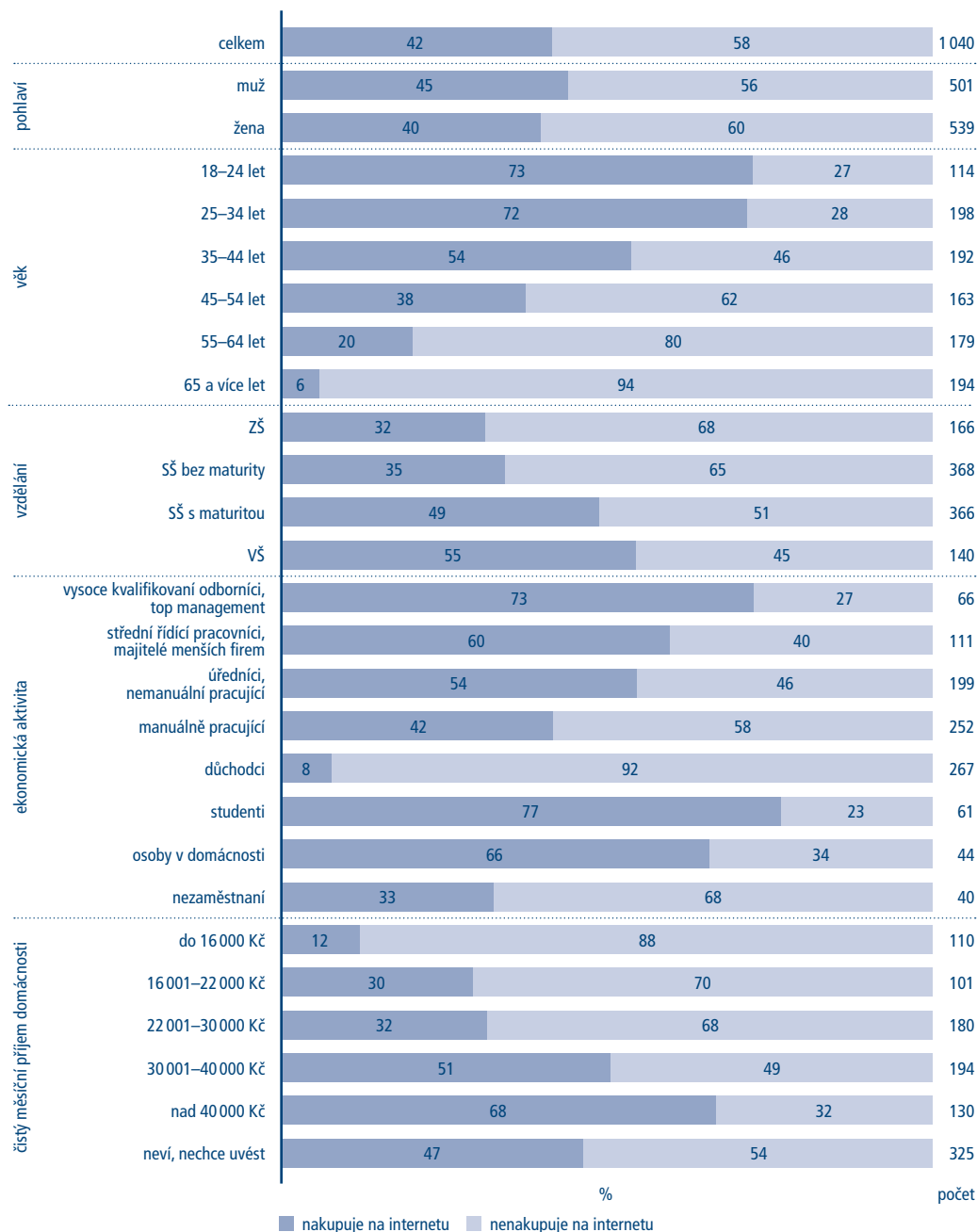
Dle výzkumu provedeného agenturou MARCO BBN Czech Republic (N = 1040 respondentů, věková kategorie 18 a více let, Česká republika), jak uvádí Focus Agency (2015), 42 % respondentů nakupuje na internetu (z osloveného celku 45 % mužů a 40 % žen). Zákazníci e-shopů tvoří nejvíce mladí zákazníci ve věkové kategorii 18–34 let, a sice 73 % dotázaných v této věkové skupině, ve věkové kategorii 35–44 let je to 54 % dotázaných. Online nakupuje 77 % studentů, 73 % osob v domácnosti a 60 % pracovníků působících na středních pozicích managementu, souhrnně osoby, jejichž měsíční příjem rodiny je vyšší než 30 000 Kč a spíše žijící ve větších městech s více než 20 000 obyvateli. Dle Marka (MARCO BBN, managing director) i přes vysokou penetraci internetu nad 80 % u běžné české populace z výsledků vyplynula skutečnost, že nakupování na internetu na českém trhu stále není běžnou záležitostí, jak se může zdát, i když výše uvedená data nabývají

Diskutovaným fenoménem u internetové reklamy se stalo její blokování, které se pro mnohá vydavatelství, která z reklamy financují svoji činnost, může stát existenční hrozbou. Zvyšující se četnost a někdy i míra agresivity reklamy čas-to vedou k tomu, že uživatelům internetu dochází trpělivost a reklamu si zablokuje. Počet uživatelů, kteří si celosvětově zablokovali zobrazení reklamy na internetu, meziročně v období 2. čtvrtletí 2014 až 2. čtvrtletí 2015 vzrostl o 41 % a dostal se k výši 200 milionů uživatelů.

⁸ Chytrý telefon neboli smarthphone je mobilní zařízení vybavené vyspělým operačním systémem s aplikačním rozhraním. Smartphony nabízejí svým uživatelům pokročilé funkce téměř srovnatelné s možnostmi počítačů (Sun Marketing, 2015).

⁹ MMA (Mobile Marketing Association) — nezisková organizace světového významu působící v oblasti mobilního marketingu v 50 zemích světa, sdružující přes 800 podniků.

Graf č. 3 » Nakupování na internetu v České republice (věková kategorie 18 a více let)

Pramen: Focus Agency (2015) dle MARCO BBN Czech Republic

Tabulka č. 2 » *Spotřeba tradičních médií generacemi X, Y a Z*

Mediatyp	Generace X (30–50 let)	Generace Y (20–29 let)	Generace Z (15–19 let)
TV	3:11 h dosah 63 %	1:47 h dosah 36 %	1:30 h dosah 35 %
Tisk	dosah 28 %	dosah 25 %	dosah 10 %
Rádio	3:53 h	3:31 h	2:36 h

Pramen: Vlastní zpracování dle Charvát (2016) in Tauchenová (2016b), Dočekal (2016)

vysokých hodnot (Focus Agency, 2015). Graf č. 3 nabízí podrobnější výsledky výzkumu.

5. Konkurenceschopnost internetu v porovnání s tradičními mediatypy

Marketingová konference New Media Inspiration 2016 věnovaná pochopení spotřebního chování napříč generacemi X, Y a Z přinesla výsledky s konzumací klasických vs. nových médií. Odborníci se shodují v tom, že pomineme-li tisk, který je označován jako neprogresivní u zákazníků všech věkových kategorií, klasická média jako TV a rádio patří stále mezi vyhledávaná média. Do generace X můžeme zařadit ty spotřebitele, kteří si jako děti hráli v reálném světě, generace Y již k hraní využívala počítače a generace Z žije životem youtuberů či běžně sledují videa, jak na počítači hraje někdo jiný hry. Největší podobnost mezi generacemi nalezneme mezi generací Y a Z, jejichž dětství/dospívání značně ovlivnil internet, proto představuje běžnou součást jejich života. Tabulka č. 2 se věnuje spotřebě tradičních médií generacemi X, Y a Z (Charvát, 2016 in Tauchenová, 2016b).

Televize stále dokáže oslovit všechny spotřebitele, nicméně její působnost se stává čím dál obtížnější. Generace X se projevuje konzervativním chováním (sledováním stejných ověřených kanálů), generace Y a Z vyhledává spíše zábavu (seriály či hudbu). Rádio poměrně překvapivě má stále co

nabídnout napříč generacemi, liší se doba, způsob poslechu a vyhledávaný žánr. Pozornost vynaložená na čtení denního tisku se přesunula na internet Tauchenová (2016b). Ve sledování TV a internetu větší podobnosti dosahují generace Y a Z v poslechu rádia a čtení tisku naopak X a Y (Dočekal, 2016). Ke generaci X a Y Tauchenová (2016a) dodává, že pro mladé lidi internetový prostor na sociálních sítích (zejména na Facebooku) představuje pečlivě vybudovanou image, která se za každou cenu snaží tvářit jako realita.

6. Prognóza internetové reklamy a digitálního marketingu

PwC¹⁰ (2015a) ve své studii předpovídá upevňování růstu internetové reklamy i pro příští období. Průzkum PwC předpokládá celosvětově průměrné roční tempo růstu příjmů z reklamy kolem 4,7 %. Na příjmech z reklamy se značně závislé stane odvětví médií a zábavy, přičemž tempo růstu odvětví podléhá kvalitě dostupné infrastruktury a požadavků spotřebitelů na obsah, jenž musí být snadno dosažitelný a zároveň pro spotřebitele osobně relevantní. Do této závislosti patří i region a s ním kulturní podmíněnost (Michl, 2015).

Do roku 2019 bude digitální reklama představovat kolem 39 % globálních příjmů z reklamy (v porovnání s rokem 2010, cca 17 %). Nejvyšší růst internetové reklamy do roku 2019 experti očekávají

¹⁰ PwC — síť společností PricewaterhouseCoopers International Limited poskytuje auditorské, daňové a poradenské služby ve 157 zemích světa, vývoji digitálních médií věnovali odbornou studii — Entertainment & Media Outlook 2015–2019.

v oblasti mobilní internetové reklamy (o 23 %), která překoná i klasickou internetovou reklamu. Taktéž video reklama se bude těšit růstu (o 19,5 %) z důvodu zdvojnásobení množství chytrých telefonů (kolem 3,85 miliardy v roce 2019) (PwC, 2015a; Michl, 2015a; Foncillas, 2014). Meeker (2015) k očekávanému růstu mobilní internetové reklamy uvádí, že aktuálně uživatelé internetu u mobilních zařízení tráví cca 24 % svého času, nicméně inzerenti do tohoto druhu internetové reklamy směřují pouhých 8 % reklamního rozpočtu, proto je očekáván tak velký nárůst investic do reklamy určené pro chytré telefony či tablety.

V porovnání s tradiční reklamou, růst příjmů z digitální reklamy dosáhne asi 12 % do roku 2019, propagace přes tradiční média poroste zhruba o 1 %. I přesto celkové výdaje podniků na tradiční reklamu budou představovat 60 % výdajů do reklamy (Dráb in Michl, 2015a).

Pro dosažení úspěchu na trhu s maximalizací konkurenceschopnosti uvádí PwC (2015b) jako nutnost:

1. inovaci výrobků a znalost uživatelů (UX),¹¹
2. plynulý rozvoj vtažů se spotřebiteli napříč všemi distribučními kanály,
3. specializaci nabídky zboží přes mobilní zařízení (nejlépe do krátkých videí).

Přizpůsobení se mobilnímu světu a inovacím zdůrazňují i Meeker (2015), Michl (2015c) a současný fenomén nazývají jako „mobilní konverzi“. Meeker (2015) ve své studii věnující se internetovým trendům pro následující období mimo jiné zmiňuje taktéž rozvoj trhů s nízkou znalostí uživatelů (UX), ve kterých se v internetové reklamě daří inovacím, např. v ubytování (Airbnb), dopravě (Uber) či nakupování potravin přes internet (Instacart).

Diskutovaným fenoménem u internetové reklamy se stalo její blokování, které se pro mnohá vydavatelství, která z reklamy financují svoji činnost, může stát existenční hrozbou. Zvyšující se četnost

a někdy i míra agresivity reklamy často vedou k tomu, že uživatelům internetu dochází trpělivost a reklamu si zablokuje. Počet uživatelů, kteří si celosvětově zablokovali zobrazení reklamy na internetu, meziročně v období 2. čtvrtletí 2014 až 2. čtvrtletí 2015 vzrostl o 41 % a dostal se k výši 200 milionů uživatelů (Háša, 2015). Aby internetová inzerce nevrhla špatné světlo na odvětví jako takové, Interactive Advertising Bureau (IAB) v roce 2015 publikovala manifest pro ozdravení internetové reklamy, jenž se zabývá adblockingem. Organizace v manifestu uvádí hlavní zásady LEAN (light, encrypted, ad choice supported, non-invasive ads), pomocí kterých chce docílit plošného zlepšení kultury internetové reklamy (Cunningham, 2015; Háša, 2015; IAB, 2016).

7. Závěr

Digitální média představují pro inzerenty neskutečný potenciál v oslovení svých uživatelů, a proto současná digitální éra nabízí uvedený výčet způsobů propagace, který i přes rozsáhlý výzkum odborných zdrojů není kompletní a neustále se rozšiřuje. Důvodem je neustálé přizpůsobování potřebám zákazníků a nabízení takové marketingové komunikace, která bude co nejbližší jejich životnímu stylu. S rostoucí znalostí potřeb zákazníků se často můžeme setkat s faktem, že právě samotná digitální reklama není pouze přenos informace o propagovaném sdělení, ale např. na sociálních sítích pomocí virálního marketingu i postojem či sociálním vyjádřením mladých uživatelů internetu.

Internetová reklama, i přes svoji aktuální slabou stránku, blokování reklamy ze strany uživatele, dosahuje pravidelného meziročního růstu (více než 10 %), nijak tomu není ani v oblasti jako takové — digitálním marketingu jako celku, jehož formy rostou progresivněji. Inzerenti si velice dobře uvědomují, že internet se pro nás stal interaktivním médiem, bez kterého si většina z nás nedo-

¹¹ UX (User Experience) — znalost uživatele, kterou představuje znalost běžného nákupního chování, používání výrobku, podmíněno kulturními preferencemi (Michl, 2015b).

vede představit trávení volného ani pracovního času.

Inzerenti projevují velký zájem na tom nabízet svoje zboží kreativním formou, proto otevřenost vůči zákazníkům a pestrost internetu, kde každý má možnost volby zobrazení reklamy, představuje pro ně prioritu. Není divu, že se rozvíjí čím dál kreativnější formy marketingové komunikace, které byly zmíněny v tomto příspěvku. Nutností rozvoje internetové reklamy je, aby se celá komunita před-

stavující toto odvětví (marketingové agentury, obchodníci, servery, vydavatelství aj.) přidala ke kultivaci tohoto prostředí a nabízela svému publiku pomocí internetové reklamy kvalitní volný obsah (44 % Čechů vnímá jako hlavní zdroj zpráv internet, ovšem jen 7 % lidí v České republice za informace na internetu platí) (Háša, 2015). Poté záleží pouze na nás, běžných uživatelích, jestli se s daným obsahem spokojíme a budeme tak podporovat inzerenty, kteří obsah poskytovatele financují.

LITERATURA A PRAMENY

1. BAINES, P., FILL, C., PAGE, K. (2013): *Essentials of Marketing*. 1st edition. Oxford: Oxford University Press, 440 p., ISBN 978-0-19-964650-0
2. BAUCKMANN, D. (2013): *Statistiky sociálních sítí*. Effectix.com. [online] [cit. 2015-01-08]. Dostupné z: <http://www.doba-webova.com/cs/statistiky-pro-socialni-sit>
3. BERÁNEK, J. (2014): *Mobily a samospouštěcí videoreklama. Facebook chce zpeněžit roky příprav*. [online] [cit. 2015-01-10]. Dostupné z: <http://www.lupa.cz/clanky/mobily-a-samospousteci-videoreklama-facebook-chce-zpenezit-roky-priprav/>
4. CUNNINGHAM, S. (2015): *Getting LEAN with Digital Ad UX*. Interactive Advertising Bureau. [online] [cit. 2016-02-09]. Dostupné z: <http://www.iab.com/news/lean/>
5. DOČEKAL, D. (2016): *Generace X, Y a Z. Jak se liší, nebo shodují?* [online] [cit. 2016-02-25]. Dostupné z: <http://www.lupa.cz/clanky/generace-xyz-lisi-se-shoduji-se/>
6. EFFECTIX (2013 a): *Statistiky sociálních sítí*. [online] [cit. 2015-01-03]. Dostupné z: <http://www.doba-webova.com/cs/statistiky-pro-socialni-sit>
7. EFFECTIX (2013 b): *Česko a internetová reklama*. [online] [cit. 2015-03-01]. Dostupné z: <http://www.doba-webova.com/images/stories/internetova-reklama/internetova-reklama-infografika-effectix.jpg>
8. FACEBOOK (2014): *Facebook Reports First Quarter 2014 Results*. [online] [cit. 2015-01-11]. Dostupné z: <http://investor.fb.com/releasedetail.cfm?ReleaseID=842071>
9. FERGUSON, R. (2008): Word of mouth and viral marketing: taking the temperature of the hottest trends in marketing. *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 25, No. 3, pp. 179-182. DOI: 10.1108/07363760810870671
10. FOCUS AGENCY (2015): *Studie: Na internetu nakupují dvě pětiny Čechů*. Focus Agency. [online] [cit. 2016-02-23]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/studie-na-internetu-nakupuji-dve-petiny-cechu__s288x11733.html
11. FOCUS AGENCY (2016 a): *Nielsen Admosphere: trh s reklamou v roce 2015 vzrostl o téměř 8 %*. Focus Agency. [online] [cit. 2016-01-30]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/nielsen-admosphere-trh-s-reklamou-v-roce-2015-vzrostl-o-temer-8-__s288x11832.html
12. FOCUS AGENCY (2016 b): *Využívání mobilních aplikací vzrostlo v roce 2015 o 58 procent, hlavně díky emoji*. Focus Agency. [online] [cit. 2016-02-23]. Dostupné z: http://www.focus-age.cz/cs/novinky/blog/Vyuzvani-mobilnich-aplikaci-vzrostlo-v-roce-2015-o-58-procent-hlavne-diky-emoji__s837x8017.html
13. H1.CZ (2015): *Nákup display reklamy pomocí real-time biddingu (RTB)*. [online] [cit. 2016-01-13]. Dostupné z: <http://www.h1.cz/real-time-bidding>

14. HASSAPLADAKIS, N. (2015): *Demand for very best Technology resources strong in NZ*. Davidson Technology. [online] [cit. 2016-01-31]. Dostupné z: <http://www.davidsonwp.com/demand-for-very-best-technology-resources-strong-in-nz/>
15. HÁŠA, M. (2015): *Kterak svět ubránil internet: Přichází revoluce v online reklamě?* [online] [cit. 2016-02-08]. Dostupné z: <http://www.markething.cz/kterak-svet-ubranil-internet-prichazi-revoluce-v-online-reklame>
16. CHAN, Y. Y. Y., NGAI, E. W. T. (2011): Conceptualizing electronic word of mouth activity: An input-process-output perspective. *Marketing Intelligence & Planning*, Vol. 29, No. 5, pp. 488-516. DOI: 10.1108/02634501111153692
17. IAB (2016): *Ad Blocking: What you need to know*. Interactive Advertising Bureau. [online] [cit. 2016-02-10]. Dostupné z: <http://www.iab.com/insights/ad-blocking/>
18. IAB (2010): *Email Marketing – IAB and ICD research*. Internet Advertising Bureau. [online] [cit. 2014-10-09]. Dostupné z: <http://www.iabuk.net/research/library/email-marketing-iab-and-icd-research>
19. IGNATIUS, A. (2013): Advertising Is an Art – and a Science. *Harvard Business Review*, Vol. 91, No. 3. [online] [cit. 2015-06-18]. Dostupné z: <https://hbr.org/2013/03/advertising-is-an-art-and-a-science>
20. KIETZMANN, J. H. et al. (2011): Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, Vol. 54, No. 3, pp. 241-251
21. KNOKE, D., YANG, S. (2008): *Social network analysis*. 2nd edition. Los Angeles: Sage Publications, 132 p., ISBN 978-141-2927-499
22. KOLEKTIV AUTORŮ (2014): *Online marketing: Současné trendy očima předních expertů*. 1. vydání. Brno: Computer Press, 212 s., ISBN 978-80-251-4155-7
23. MACO, R. (2014): *Marketing na sociálních sítích*. Přednáška. Brno: Vysoké učení technické v Brně, Fakulta podnikatelská, 7. 4. 2014
24. MEEKER, M. (2015): *Internet Trends 2015: Code Conference*. Kleiner Perkins Caufield & Byers. [online] [cit. 2015-06-08]. Dostupné z: <http://www.kpcb.com/internet-trends>
25. MICHL, P. (2015 a): *Zpráva PwC: Internetová reklama do roku 2019 globálně předběhne i televizní reklamu*. Focus Agency. [online] [cit. 2015-06-09]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/zprava-pwc--internetova-reklama-do-roku-2019-globalne-predbehne-i-televizni-reklamu__s288x11384.html
26. MICHL, P. (2015 b): *UX konference 2015: jak to dopadne, když se podcení testování na zahraničních trzích*. Focus Agency. [online] [cit. 2015-06-30]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/internet/ux-konference-2015--jak-to-dopadne--kdyz-se-podceni-testovani-na-zahranicnich-trzich__s281x11399.html
27. MICHL, P. (2015 c): *Digitální trendy pro rok 2015 dle Mary Meekarové: mobilizujte se pro mobilní věk*. [online] [cit. 2015-06-30]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/digitalni-trendy-pro-rok-2015-dle-mary-meekarove--mobilizujte-se-pro-mobilni-vek__s288x11370.html
28. MICHL, P. (2013): *Infografika: Sociální sítě v Česku*. Focus Agency. [online] [cit. 2014-11-27]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/internet/socialni-site/infografika--socialni-site-v-cesku__s416x9788.html
29. MMA (2014): *Mobile Path to Purchase 2014: Mobile and Receptiveness, Engagement and Action*. Mobile Marketing Association. [online] [cit. 2015-01-12]. Dostupné z: http://www.mmaglobal.com/files/documents/mobile_ad_receptiveness_engagement_and_action_final.pdf
30. NAIL, J., CHARRON, C., COHEN, S. M. (2005): *The Consumer Advertising Backlash Worsens*. [online] [cit. 2013-03-16]. Dostupné z: http://contentmarketingpedia.com/Marketing-Library/AdvertisingDoesn'tWork/AdvertisingBackLash_ForresterResearch_Jan_2005.pdf

31. NĚMEC, R. (2015): *Search Engine Marketing (SEM) – váš efektivní marketing ve vyhledávačích*. [online] [cit. 2015-03-11]. Dostupné z: <http://robertnemec.com/umime/seo-optimalizace-pro-vyhledavace/search-engine-marketing/>
32. NET MONITOR (2014): *Trendy v návštěvnosti internetu – ročenka 2013: leden 2012–únor 2014*. Sdružení pro internetový rozvoj. [online] [cit. 2015-03-10]. Dostupné z: http://www.netmonitor.cz/sites/default/files/iac_2014_-_netmonitor_rocenka_2013.pdf
33. NET MONITOR (2015): *TZ: Již 4 miliony uživatelů navštěvují internet z mobilních zařízení*. Sdružení pro internetový rozvoj. [online] [cit. 2015-04-01]. Dostupné z: <http://www.netmonitor.cz/tz-jiz-4-miliony-uzivatelu-navstevuji-internet-z-mobilnich-zarizeni>
34. NIELSEN ADMOSPHERE (2016): *TZ: Trh s reklamou v roce 2015 vzrostl o téměř 8 %*. [online] [cit. 2016-01-31]. Dostupné z: <http://www.nielsen-admosphere.cz/press/tz-trh-s-reklamou-v-roce-2015-vzrostl-o-temer-8/>
35. PRCHAL, M. (2013): *Rovnice cesty k „viralitě“ podle Marka Prchala*. Lidové noviny. [online] [cit. 2013-11-15]. Dostupné z: http://www.lidovky.cz/foto.aspx?foto1=KHU4972ed_Rovnice.jpg
36. PWC (2015 a): *Global entertainment and media outlook 2015–2019*. [online] [cit. 2015-06-09]. Dostupné z: <http://www.pwc.com/gx/en/global-entertainment-media-outlook/global-data-insights.jhtml>
37. PWC (2015 b): *Global entertainment and media outlook 2015–2019*. [online] [cit. 2015-06-30]. Dostupné z: <http://www.pwc.com/gx/en/global-entertainment-media-outlook/overview.html>
38. REDSICKER, P. (2013): *Blogs Outrank Social Networks for Consumer Influence: New Research*. [online] [cit. 2014-11-28]. Dostupné z: <http://www.socialmediaexaminer.com/blogs-outrank-social-networks-for-consumer-influence-new-research/>
39. SEMPO (2014): *State of Search Results: Budgeting Trends – Spend on Digital Marketing*. Sempo.org. [online] [cit. 2015-03-11]. Dostupné z: https://c.ymcdn.com/sites/semposite.ym.com/resource/resmgr/Sempo_SOS_Budgeting_Trends.pdf
40. SOCIAL BAKERS (2013 a): *Engagement Rate: A Metric You Can Count On*. [online] [cit. 2014-12-12]. Dostupné z: <http://www.socialbakers.com/blog/1427-engagement-rate-a-metric-you-can-count-on>
41. SOCIAL BAKERS (2013 b): *Facebook Reports Bugs in Page Insights Reporting*. [online] [cit. 2014-12-12]. Dostupné z: <http://www.socialbakers.com/blog/1426-facebook-reports-bugs-in-page-insights-reporting>
42. SPIR (2014): *Používané typy internetové inzerce*. [online] [cit. 2015-05-30]. Dostupné z: <http://www.inzertnivykony.cz/terminologie-metodika>
43. SPIR (2015): *Průzkum inzertních výkonů SPIR 2014*. [online] [cit. 2015-06-29]. Dostupné z: <http://www.inzertnivykony.cz/>
44. SUN MARKETING (2015): *Smartphone*. [online] [cit. 2015-01-04]. Dostupné z: <http://www.sunmarketing.cz/nastroje/slovník/smartphone>
45. SWANEPOEL, C., LYE, A., RUGIMBANA, R. (2009): *Virally inspired: A review of the theory of viral stealth marketing*. *Australasian Marketing Journal*, Vol. 17, No. 1, pp. 9–15. DOI: 10.1016/j.ausmj.2009.01.005
46. TAUCHENOVÁ, K. (2016 a): *NMI 2016: Mladí utíkají před rodiči pryč z Facebooku a na internetu mluví hlavně o sobě*. Focus Agency. [online] [cit. 2016-02-24]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/nmi-2016--mladi-utikaji-pred-rodici-pryc-z-facebooku-a-na-internetu-mluvi-hlavne-o-sobe__s288x11889.html
47. TAUCHENOVÁ, K. (2016 b): *NMI 2016: Jak jsou na tom generace X, Y a Z s konzumací TV, rádia a tisku*. Focus Agency. [online] [cit. 2016-02-24]. Dostupné z: http://www.m-journal.cz/cs/aktuality/nmi-2016--jak-jsou-na-tom-generace-x-y-a-z-s-konzumaci-tv--radia-a-tisku__s288x11890.html

48. VOJTĚCHOVSKÁ, M. (2015): *Jelínek: Potenciál Facebooku může jít až k miliardě*. [online] [cit. 2016-02-21]. Dostupné z: <http://www.mediaguru.cz/2015/10/potencial-reklamy-na-facebooku-muze-jit-az-k-miliarde/#.Vs2vSvnhDIX>
49. WU, P. C. S., WANG, Y. C. (2011): The influences of electronic word-of-mouth message appeal and message source credibility on brand attitude. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, Vol. 23, No. 4, pp. 448–472. DOI: 10.1108/13555851111165020
50. ZANDL, P. (2005): *Podcast – revoluce v internetovém vysílání*. [online] [cit. 2014-11-30]. Dostupné z: <http://www.lupa.cz/clanky/podcast-revoluce-v-internetovem-vysilani/>

KLÍČOVÁ SLOVA

internetová reklama, digitální marketing, konkurenceschopnost internetu, sociální média

Trends in digital marketing and competitiveness of Internet advertising in the Czech Republic

ABSTRACT

The paper presents new trends in online advertising as well as in whole digital marketing area that has changed a lot for the last years because of different consumers' habits and modern technologies. The aim of the article is to explain all these new forms of online advertising and also offer prognosis for next years. The Internet advertising is also compared with traditional forms of advertising and shows our behaviour in connection with our age (generation X, Y and Z). Competitiveness of online advertising shows all the advantages which companies can use to build their business according to modern and desired trends. Citation analysis is performed on secondary and primary research of recent scientific articles published in major marketing and business journals, media agencies and marketing conferences that bring the approaches to marketers and businessmen too.

KEYWORDS

Internet advertising, digital marketing, competitiveness of the Internet, social media

JEL CLASSIFICATION

M31, M37, O35

Scientia ^{et} Societas

Scientia et Societas * Ročník / Volume XII * Číslo / Issue 2

Recenzovaný společenskovední časopis / Peer-reviewed social science journal

Periodicita: 4 čísla ročně / Frequency: 4 issues per year

Vydavatel / Publisher

NEWTON College, a.s., Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1, Czech Republic | IČ: 27081869 | www.newtoncollege.cz

Redakce / Editorial Office

Václavské náměstí 11, 110 00 Praha 1, Czech Republic | e-mail: redakce@sets.cz | www.sets.cz

Výkonný redaktor / Executive Editor

PhDr. Jiří Malý, Ph.D. | e-mail: jiri.maly@sets.cz

Redakční rada / Editorial Board

Předseda redakční rady / Chairman of the Editorial Board

PhDr. Jiří Malý, Ph.D., ředitel Institutu evropské integrace, NEWTON College, a.s.

Členové redakční rady / Members of the Editorial Board

- PhDr. PaedDr. Eva Ambrozová, Ph.D., vedoucí Ústavu humanitních věd, NEWTON College, a.s.
 prof. Ing. Ladislav Blažek, CSc., Ekonomicko-správní fakulta, Masarykova univerzita
 doc. PhDr. Viktória Dolinská, PhD., Ekonomická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
 doc. RNDr. PhDr. Oldřich Hájek, Ph.D., Fakulta sociálních věd, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnavě
 prof. Ing. Bojka Hamerníková, CSc., prorektorka pro vědu a výzkum, NEWTON College, a.s.
 Mgr. Jiří Hodný, Ph.D., Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany
 doc. Ing. Petr Chvojka, CSc., bývalý hlavní ekonom ČSOB
 prof. Ing. Jaroslav Jakš, DrSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.
 doc. Ing. Martina Jiráňková, Ph.D., Fakulta mezinárodních vztahů, Vysoká škola ekonomická v Praze
 Agnieszka Knap-Stefaniuk, PhD, MBA, Dean of Cracow Faculty, Vistula University
 doc. Ing. Jiří Koleňák, Ph.D., MBA, prorektor pro strategii a rozvoj, NEWTON College, a.s.
 prof. Ing. Václav Kubišta, CSc., Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.
 Ing. Milan Lindner, Ph.D., prorektor pro vzdělávací činnost, NEWTON College, a.s.
 MUDr. Jan Mojžíš, rektor a místopředseda představenstva NEWTON College, a.s.
 doc. PhDr. Karel Pavlica, Ph.D., ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.
 doc. Ing. Stanislav Šaroch, Ph.D., prorektor pro vědu a výzkum, ŠKODA AUTO Vysoká škola o.p.s.
 Dr. h. c. prof. Ing. Milan Šíkula, DrSc., Ekonomický ústav Slovenskej akadémie vied
 prof. Ing. PhDr. Ing. Vladimír Tomšík, Ph.D. Ph.D., viceguvernér České národní banky
 Mgr. Ing. Petr Wawrosz, Ph.D., Vysoká škola finanční a správní, z.ú.
 prof. Ing. Milan Žák, CSc., rektor Vysoké školy ekonomie a managementu

Grafická úprava / Layout

Matěj Bacovský, BIOPORT.cz

Sazba / Typesetting

studio@vemola.cz

Časopis Scientia et Societas je zařazen v databázi ERIH PLUS (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) a v Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České republice / The Scientia et Societas journal is included in the ERIH PLUS database (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences) and in the List of Non-impacted Reviewed Periodicals Published in the Czech Republic

Vyšlo v Praze 8. července 2016 / Published in Prague on 8 July 2016

Print ISSN 1801-7118 | Electronic ISSN 1801-6057 | MK ČR E 16579

© NEWTON College, a.s.

Scientia Societas

{ 2'16 }

Recenzovaný společenskovední časopis

Peer-reviewed social science journal

2016 * Ročník / Volume XII * Číslo / Issue 2

Cena 89 Kč / Price 89 CZK

